WIESNEROVA BIBLIOTEKA

KNJIGA PRVA

ZAGREB

VLASNICI I IZDAVAČI: LJUBO WIESNER (SAMOBOR)
I ROKO MATULIĆ (SPLIT)

A. G. MATOŠ

IN MEMORIAM

O 20-GODIŠNJICI PJESNIKOVE SMRTI

Dr. ANTUN BARAC
† Dr. MILAN OGRIZOVIĆ
Dr. BOŽA S. NIKOLAJEVIĆ
Dr. ZDENKO VERNIĆ
AUGUSTIN UJEVIĆ
† ANTUN BRANKO ŠIMIĆ
STANISLAV ŠIMIĆ
ANDRÉ ROUVEYRE
LJUBO WIESNER
NIKOLA POLIĆ
VELIBOR GLIGORIĆ
KARLO HÄUSLER

1934

TISKARA »MERKANTILE« (JUTRIŠA I SEDMAK) ZAGREB

A. G. MATOŠ U PARIZU 1903. GODINE

MJESTO UVODA

Izdavači ovog spomenspisa, objavljujući najznačajnije eseje, uspomene i prigodne članke o A. G. Matošu, publikovane za njegova života i poslije smrti mu, izvršuju samo jednu od onih dužnosti, koje se u nas redovno propuštaju. Antun Gustav Matoš — najsnažnija i najinteresantnija naša literarna ličnost početkom ovoga vijeka — svakako je zaslužio, da ga se upozna bolje no što je moguće upoznati ga iz povremenih novinskih članaka, zavrijedivši u punoj mjeri kult kojim hoće da ga časti novo pokoljenje, posvećujući mu nedavno čak i jedan kazališni komad.

Pjesnik Zagreba i »naših ljudi i krajeva«, najveseliji i najtužniji, najzanimljiviji i najčitaniji, jer najiskreniji hrvatski pisac poslije Šenoe, Matoš je cijeli svoj život poklonio službi Ljepote, i ta se njegova služba svakodnevno pretvarala u pravu žrtvu vlastitoga života. Nitko od nas nije svoju zemlju i svoj narod volio tako strastvenom i očajničkom ljubavlju kao on, ljubavlju, koja se manifestovala u svakoj, pa i najmanjoj objavi njegovog burnog lutalačkog i romantičnog života. Taj nenadmašni liričar, žestoki pamfletista i neobuzdani veselnik života dao je u svojim pjesmama, pričama, esejima, feljtonima,

kritikama, recenzijama, pa i pamfletima sve nijanse naše domaće i uopće ljudske duševnosti, pa ako se i pisalo o njem, da je sav bio fraza i maska, da je šta više bio lakrdijaš, on je zapravo bio »veliko i tragično srce, kakvo je u njegovo vrijeme bio samo još Kranjčević. Gorčina Matoševe ,More' i Kranjčevićevog ,Gospodskog Kastora' izviru iz iste ljubavi prema čovjeku . . .,« kako je ispravno konstatovao jedan od naših najmladjih liričara, Dobriša Cesarić. Dok nas bude, ostati će od njega ono, što je u njemu bilo najdublje i najrodjenije: najljepši »Leitmotiv« što ga je naš čovjek mogao usniti, dvije plemenite arije u dvopjevu Djaka Grabancijaša i Majke Domovine, jezgro, koje se kontrapunktičkom stalnošću provlači kroz cijelo Matoševo djelo, od prve mu stvari do posljednje, od »Kipa domovine« do dramskog pokušaja »Malo pa ništa«, a što je upravo splet dvaju motiva iz starog i davno potonulog vremena: komedije Tita Brezovačkoga o djaku trinaestoškolcu i pjesme Pavla Stoosa »Anda vu morje vre vekivečno . . .«

To je bila Matoševa najdraža vizija!

Neka bi ovaj vijenac misli, sjećanja i razmatranja Matoševih drugova, savremenika i poštovatelja, koji su svoj duh okrijepili u saobraćaju s tim našim najvećim poklonikom Ljepote, pripomogao izgradnji onog osjećaja bratstva i sloge, o kome tako lijepo govori Rouveyre (str. 140 i 156), a koji može da ujedini i vrlo različne ljude u kultu jednoga imena i jedne uspomene!

USPOMENI

ANTUNA GUSTAVA MATOŠA

DR. ANTUN BARAC (ZAGREB):

PREDAVANJE O A. G. MATOŠU

1.

I dvadeset godina nakon njegove smrti, još je uvijek delikatna stvar govoriti o Matošu, jer je teško reći bilo kakvu rečenicu o njem, a da čovjek ne povrijedi bilo čiju osjetljivost. U hrvatskoj prošlosti nema književnika koga su toliko napadali kao Matoša, a nema ujedno niti jednoga pisca koji bi vodio toliko polemika i s toliko ljudi kao što ih je vodio on. Ujedno nema u nas književnika o kome postoje tako različiti i oprečni sudovi kao o njemu. Za života bio je Matoš za neke ljude učitelj, Rabbi. Svaka se njegova riječ primala kao nešto veoma važno, te su ga mnogi smatrali prvakom i vladarom hrvatske književnosti uoči rata — Augustom III., nakon Augusta I. (Šenoe) i Augusta II. (Harambašića). No u isto doba bilo je ljudi koji su Matoša držali neke vrste lakrdijašem, bezočnim i nestalnim feljtonistom koji se zabada u sve i svakoga, i koga se s niti jedne strane ne može ozbiljno uzeti.

Što se više odmičemo od dana Mtoševe smrti, to se više udaljuje od prave realnosti slika što je ljudi imadu o njem, i to više nastaje opasnost da se realne crte u njoj sasvim izgube. Matoša danas ljudi poznaju uglavnom iz 8 njegovih knjiga, i možda još po kojem od starijih godišta Savremenika. Medjutim Matoša, kao čovjeka, treba tražiti ne samo u tih 8 knjiga, nego još više u feljtonima i polemikama što su izišli u godišnjacima

Samouprave, Hrvatskoga Prava, Savremenika, Mlade Hrvatske, Hrvatske Slobode, Hrvatske, Obzora, Pokreta, Hrvatske Smotre, Narodnih Novina, i t. d., a koji su nepristupačni svakome onome tko nema ni mogućnosti ni vremena da sjedi po bibliotekama i kopka po starim novinama i časopisima.

Matoš sam smatrao je svoj novinarski, feljtonski rad pečalbom i tvrdio da je ono što je htio reći rekao u svojim pjesmama i pripovijetkama. Medjutim, za procjenu i upoznavanje cijele Matoševe ličnosti važni su i ovakovi manje lični produkti njegova duha — naročito zbog toga, što je on sa širom publikom dolazio u dodir upravo ovakvim dijelom svoga rada. A osim toga važno je sve to i zato, jer čovjek možda bolje izrazuje svoju intimnost u slučajnim svojim istupima negoli u stvarima o kojima je dugo mislio i koje je pomno izgradjivao.

Pišući veoma mnogo i na različitim stranama, Matoš je izricao svoje misli o svima problemima s kojima je dolazio u doticaj naš čovjek koncem 19. i početkom 20. vijeka. Po tim svojim karakteristikama, on je prvi hrvatski novinar evropskog tipa, koji nije samo referent o domaćim vijestima ili sastavljač političkih novinskih članaka u duhu stranačkih efemernih potreba, nego slobodan i otvoren duh, kojega interesuje sve što zaokuplja čovječanstvo u nekom periodu i koji tome daje zaokruženu literarnu formu. Tako je Matoš pisao — u mnogo navrata, — o različitim problemima koji su bili akutni u vrijeme kad je on živio, a koji su djelomično akutni i danas. Literatura, politika, društvo, obitelj, kritika, kulturna historija, omladina, filozofija, religiozni problemi, literarna historija, historija, itd., svega se on toga ne samo usput dodirivao, nego je izricao o tome i apodiktičke sudove, a katkad zauzimao i odredjena stajališta, na osnovu kojih su i veće grupe izgradjivale svoje mišljenje. U povodu ovakva Matoševa rada imademo o njemu opet dvije kontradiktorne slike. Po jednom shvatanju — po shvatanju onih koji su mu bili najbliži — Matoš nije bio samo duhovit novinar, feljtonist

plaćen po retku, nego je bio i nacionalni i kulturni ideolog, čije značenje i dubljina prelazi daleko uzak okvir neke stranačke ideologije. Po shvatanjima s druge strane (Prohaska, Čerina), Matoš je u najvećem dijelu svog pisanja reprezentirao samo negativnu, reakcionarnu stranu našeg općenacionalnog života, i po tome mišljenju njegov je rad ovakve vrste po vrijednosti ne samo jednak ništici, nego je u najvećem dijelu bio i štetan.

Današnja mladja pokoljenja — ljudi koji Matoša poznaju samo po onom što je izišlo u zasebnim knjigama — poznaju ga u prvom redu kao lirika, pripovjedača, a naročito ga cijene kao duhovita i oštra kritičara i polemičara, shvatajući ga kao borca za više umjetničke vrednote u vremenu kad je u književnosti trebalo doista čišćenja. Ali je Matoš, naročito za ljude koji su živjeli donekle pod njegovim utjecajem, bio i više od toga: propovjednik kulta narodne energije, graditelj novoga, profinjenijega pojma hrvatstva, borac za nove kulturne vrednote, prvi konsekventni Evropljanin u našim provincijalnim predratnim prilikama itd.

U doba kad su se kod nas sukobljavale različite orijentacije: pravaštvo i naprednjaštvo, hrvatstvo i jugoslavenstvo, liberalizam i klerikalizam, estetizam i tendenciozna književnost, historizam i realizam, slobodnomislilački pokret i religija, izricao je Matoš u velikom dijelu svojih sastavaka o svemu tome svoje sudove. Ti su sudovi — izrečeni u mnogobrojnim feljtonima, razbacani na sve strane — takvi, da se iz njih, ako ih čovjek povadi iz konteksta, može dokazati sve što se hoće: na pr. i Matoševo naprednjaštvo i pravaštvo, i jugoslavenstvo i beskompromisno hrvatstvo, i konsekventni katolicizam i indiferentnost za religiozne probleme itd. Svako ovakovo navlačenje na odredjenu ideologiju — potkrijepljeno citatima samo iz jedne ruke — znači neko iskrivljivanje, — vodeći prema tome ili do precjenjivanja ili do omalovažavanja cijele ličnosti. Ali ispravna slika Matoševe ličnosti — i prema tome pro-

cjena — može da se dade tek na osnovu poznavanja cjelokupnog njegova rada. No taj se rad može upoznati samo na taj način, ako čovjek ne ide za tim da traži kontradikcije u njegovim izjavama i da to navlači na misao koju on sam hoće da iskaže, nego da ide obrnutim putem: da i u tim naoko kontradiktornim izjavama traži ono što je u njima zajedničko, i što sliku čitave ličnosti upotpunjuje, a ne što je samo iskrivljuje.

Danas je još uvijek dosta teško dati ovakvu sliku o Matošu, naprosto zato, što većina ljudi hoće da upravo njihova slika o tom piscu vrijedi kao najvažnija, i ne dopuštaju mogućnosti da se ta slika korigira. Naročito je to važno u Matoševu slučaju. Pokretne ideje Matoševa vremena većinom nisu ni do danas izgubile na svojoj aktuelnosti, pače je velik dio tih misli još u većem sukobu nego je to bilo pred 20—30 godina. Nacionalizam i kozmopolitizam, individualizam i kolektivizam, demokracija i autoritativne vladavine, tendenciozna umjetnost i estetizam, vjerski indiferentizam i pojačani religiozni osjećaji itd., sve je to u medjusobnoj borbi primilo takvu oštrinu kako to Matoš za svog života nije ni slutio. U takvoj borbi ideja svaki onaj koji drži da je Matoš na protivničkoj strani, proglasit će ga bez mnogo razmišljanja protivničkim, negativnim elementom, i obrnuto.

Pored toga, Matoš je u svojoj temperamentnosti i žestini polemike dolazio više manje u sukob sa svima izrazitijim pretstavnicima našega predratnoga kulturnoga i nacionalnoga života. Vodeći polemike, on je upotrebljavao sva sredstva da protivnika izvrgne ruglu — ne ustručavajući se čak ni od toga da iskrivljuje ime onoga s kojim polemizira. U žestini polemike, za njega je Ogrizović ogrizina, Parmačević mu je konsekventno gospodjica Spermačević, Skerlić mu je dr. Šeširljić, braća Radići su mu braća Drmačići, Ujević mu je Huljević, Jemeršić mu je Jammeršić itd.

Većinu ovih stvari nije ni sam Matoš smatrao odviše tragičnima, proglašujući uspjelu šalu vrednijom od mudra članka Ali sve ovakve pojave ipak ostavljaju

žalac. I o Matošu moći će se mirno govoriti tek onda kad se i ovakvi nazivi i ovakva iskrivljivanja imena budu smatrali samo literarno-historijskim dokumentima, dokumentima borbe — koji još sami po sebi ne znače ništa.

2.

Dvadeset godina poslije smrti A. G. Matoša — koji je umro nakon golemih patnja, na vrhuncu svoje popularnosti, u godinama kad inače ljudi počinju najbolje stvarati — ne bi imalo nikakva smisla ispitivati da li je Matoš bio upravo onakav ili ovakav, bliži ovakvom ili onakvom shvatanju. Promatrajući njega, treba na čas zaboraviti na one njegove strane kojima je izazivao otpor, i potražiti u njemu ono što može da nas poveže sve. Pa ako toga u njega imade, bit će to očito najjače i najvrednije crte njegove ličnosti. Radeći tako, ne pravimo nikakav falsifikat. Matoš je u posljednjem deceniju svoga života, na vrhuncu svoje djelatnosti, znao da oko sebe okupi mlade književnike različitih kulturnih i nacionalnih orijentacija. God. 1914., kad su medju omladinom u Zagrebu inače vladale oštre borbe, tok Matoševe bolesti pratili su svi mladi intelektualci, bez razlike orijentacije, jednakom pažnjom. I stravičan glas uoči njegove smrti »Matoš umire!...« sjedinio je u jednom osjećaju sve one koji su pratili našu literaturu i njezine napore.

Matoš je i sam, iako je pripadao uvijek ponekoj omladinskoj ili političkoj frakciji, osjećao kako je nezgodno, ako cijeloga čovjeka, s cijelom njegovom mnogostranom sadržinom, navlačimo na jednu pomodnu krilaticu. Govoreći o pravaškoj omladini, on joj je htio oduzeti usko stranačku boju, a dati šire, općečovječansko obilježje, u kome bi došle do izražaja sve potrebe aktuelnog nacionalnog života. I u tom dolazi do izražaja njegova pomirljiva narav, kojom je htio da prebrodi teškoće zbog kojih se ljudi u životu dijele na stranke i grupe, naglašujući odviše samo jedno obilježje:

»Danas vidimo da je djelo protivnika, da je djelo ilirizma i nacionalizma, djelo Gaja i Starčevića, Štrosmajera i Kvaternika, urodilo istim plodovima čuvanja naše narodne energije. Mi smo naprednjaci, jer smo ponosni pristaše naučnog i umjetničkog napretka zapadne Evrope; mi nismo dušmani svećenstva i vjere, jer cio naš narod duboko vjeruje, i jer su naši svećenici, Bogu hvala, u većini još uvijek dobri Hrvati, vrlo strani licemjerju i nauci da je Rim nama preči od otadžbine; mi smo tolerantni, jer to moramo biti kao narod od tri vjeroispovijedanja, kao što je to učio Ante Starčević; mi smo konservativni, jer se u narodu polupismenom i konservativnom ne možemo igrati jeftinih reformatora, mogući danas zamijeniti zlo tek gorim, i vjerujući samo u polagane reforme, kakve nam pruža konservativna Engleska, a ne nagle i nepromišljene, od kojih strada bogata i novosti željna Francuska. Mi smo demokrate, jer smo svi izašli iz opanaka ili iz purgarije, i jer nas je naša izrodjena aristokracija kao Judaš ostavila. Mi smo aristokrate, jer nam je, premda demokratama, prošlost ostavila aristokratske instinkte. Mi smo individualiste, jer nas od ove i ovakove realnosti može spasiti samo kult jakoga karaktera i vjera u ideal, ali sve to ne smeta našemu realizmu... pa zato treba raditi realnim dizanjem narodnih svih energija, ne samo prosvjetnih i moralnih, po receptu starijih naših vodja, nego i materijalnih, ekonomskih i finansijskih...«

Navedene rečenice nisu karakteristične radi ispravnosti ili neispravnosti pogleda koji su u njima izneseni, nego radi Matoša samoga i njegove težnje da u svom shvatanju nacionalnih zadataka sjedini sve pozitivne osobine različitih protivničkih stranaka, i da, prema tome, djeluje pomirujući. Ta je crta i inače jedna od najvažnijih crta njegove ličnosti. Iako je bio opasan polemičar, koji nije nikada prvi napuštao bitku, karakteristično je da ga je nekoliko toplijih riječi moglo da potpuno razoruža.

God. 1910. pisao je u Hrv. Slobodi veoma oštro o Miji Radoševiću i Janku Poliću, ali u feljtonu »Pierroti

i clowni« imade ovakav završetak: Mijo Radošević i Polić-Kamov, iako ih je peglao, pružiše mu desnicu, i to služi više na čast njima nego njemu, i to je najsvjetliji momenat u njegovoj feljtonističkoj karijeri. »Uz ovakve doživljaje želite ostati vječnim studentom, a vjera u mladost, u proljeće, u vječno mladi idealizam prave omladine jača vas kao izgubljena i opet nadjena nada« (Hrv. Sloboda 1910., br. 75.).

Boraveći u Beogradu, vodio je dugotrajne i oštre borbe sa Skerlićem i njegovom grupom. U tim borbama dolazilo je gotovo i do fizičkih razračunavanja. Prema Matoševu kazivanju, Skerlić mu je zbog toga u Beogradu kušao onemogućiti i egzistenciju. Medjutim, kad je sve to prošlo, Matoš je u Zagrebu pisao o Skerliću kao protivniku kojega treba štovati, priznavajući i sam da su se u toj borbi vladali kao životinje. Drugi su, kaže on, bestidno i anonimno napadali na Skerlićevu čast, i okrivljivali zbog toga nevinog Matoša. »Primao sam mučki udarce, smijući se javno kao cinik, očajavajući na samu kao luda«. — »Nikad u Beogradu ne prodjoh pokraj te porodice, a da me nije zabolio pogled one male curice« — kaže na jednome mjestu, sjećajući se pogleda kojim ga je, kao napadača na svoga oca gledala Skerlićeva kćerka.

A takvih izjava, u kojima on prelazi preko uvreda i napadaja, i u kojima javno okajava svoje čine, ima u Matoša priličan broj. I one dokazuju kako u njega nije bila najglavnija ona crta koja je najlakše izbijala na površinu: polemičar, bundžija, podrugivač — nego nešto nježnije.

Matoš je radio kao pripovjedač, kritičar, novinar, itd. — no ako čovjek potraži u svem tom njegovu radu zajedničku i najintimniju crtu njegova bića — onda dolazi do zaključka kako je on u dnu svoje ličnosti bio l i r s k i disponiran čovjek. Njegovi karakteristični stihovi

Imao sam srce, djetinjasto srce,
Srce koje boli, boli tako jako —

možda su i nehotična najdublja ispovijest svoga autora, u kojoj treba tražiti ključ za razumijevanje svega onoga što je on pisao i radio.

Matoš je počeo pisati stihove dosta kasno, i to, prema vlastitoj izjavi, u vrijeme kad radi ukočenosti ruke nije mogao više svirati u cello. Stao je da ih piše, prema toj izjavi, radi muzičkih potreba. Ali se čini da ga na pisanje stihova nije nukao samo taj spoljašnji razlog. Matoš je, u svome novinarskom zvanju, napisao koješta u čemu se vidi samo dijelak njega. I čini se da je kroz cio život tražio područje na kome će moći najbolje, najpregnantnije da izrazi cijelu svoju intimnost. Zato njegova lirika nije samo najbolji, nego i najkarakterističniji dio njegova stvaranja. U njoj dodjoše do izražaja i njegov lutalački život, i njegova stradanja, i njegovi naivni zanosi, i njegovi literarni pogledi, i njegov regionalizam, i — ako hoćete — i njegova filozofija. Treba na pr. pročitati samo ove nepretenciozne feljtonske stihove njegova »Iseljenika«:

Što moju ženu čeka sad,
Ne pričajte mi, ljudi:
Obljubit će ju žandar mlad,
Il' onaj financ ludi,
A moje dijete iza kućnih vrata
Će tepat nemoćnički: »Tata, tata« —

ili samo intonaciju pjesme »Kraj druma«:

Na mjesečini pjenu
Pjeva vodopad.
O kad se samo sjetim
Da nisam više mlad!

ili kajkavski razgovor Barice i Japice:

Dragi gospon, naj mi rečeju
Zakaj jesu naši ludi Cigani,
Zakaj zemlu v Peštu vlečeju?
Čkomi, Bara, čkomi, mi smo frigani.

Ispod ovih stihova, koji su izvadjeni iz njegovih najslabijih pjesama, čovjek će osjetiti koliko je Matoš znao da u pjesmu zbije i vlastitu životnu tragiku i svoj patriotizam, i probleme što ih je uočio u predratnom životu Hrvatske, i ljubav k pejzažu, i samilost prema našem malom čovjeku, koji ponajviše nosi i teret i bol naših općih neuspjeha.

Kao neke lirske izlive možemo s ovoga gledišta da smatramo i njegove feljtone, i njegove pripovijetke, i njegove kritike, a i njegove polemike. To je i njihova jaka, i njihova slaba strana.

Čitajući Matoševe feljtone može se čovjek i ne slagati s autorovim pogledima, i dokumentacijom itd., ali mora priznati da ga zahvata snaga ritma, toplina koja izbija iz njegovih redaka, i cijeli onaj val čuvstva iz koga je potekao cio feljton — dokaz, kako je izvor svemu više srce negoli um.

U Matoševim novelama nema prave kompozicije, nema organske povezanosti, nema oštro zapaženih i do kraja izvedenih lica — ali ima i opet ritam, snaga opisa, dojam pojedinih lirskih mjesta koja se redovno raširuju na štetu cjeline, ali je ujedno i spasavaju.

U kritičarskom radu Matoševu imade i ćudljivosti i svojevolje, i — katkad — neočekivanih zaključaka, ali ipak u dnu svakoga njegova ozbiljnijeg kritičarskog sastava imade nešto po čemu se vidi da je Matoš o s j e t i o pisca o kome govori, i da je taj o s j e ć a j tačan — ma koliko inače argumentacija u pojedinostima bila slaba.

U cijelom tom Matoševu radu imade naoko kontradikcija, i tvrdoglavosti, i pretjerivanja u pojedinostima — što je sve moglo da nastane i radi prilika u kojima je on pisao, i radi brzine stvaranja. Ali se na dnu svega toga ipak osjeća jedna ličnost — osjetljiva, nemirna, s jačim osjećajnim negoli intelektualnim kvalitetama. To je, uostalom, već za živa Matoša iznio Augustin Ujević u prikazu »Naših ljudi i krajeva« (u Steklišu 1911.): U Matoševim djelima imade doduše kontradikcija u riječima, ali imade logika osjećaja.

3.

Sa svojom osnovnom karakteristikom lirski disponiranog čovjeka, Matoš nije ni htio ni mogao biti u potpunom smislu ono što se u njemu katkad gleda: izradjen ideolog, izradjen kritičar, itd. On je bio u prvom redu tip lutaoca, koji mijenja ne samo zemlje i gradove, nego luta i po svim mogućim kulturama i literaturama, ne zaustavljajući se nigdje definitivno, osjećajući, sa svojim nemirnim srcem, vječnu potrebu da se kreće. Zato u Parizu i Beogradu čezne za Zagrebom, zovući ga čudesnim gradom, a u Zagrebu osjeća potrebu da bježi iz njega, radi nestašice jačih duhovnih poticaja. Jedan će čas hvaliti Francuze i Pariz kao kulturni centar svijeta, a malo kasnije govorit će o francuskoj površnosti, slabosti itd. Govorit će o tome kako se cijela Hrvatska sastoji od samoga proletarijata, jer je hrvatska aristokracija odnarodjena, a novac je u tudjim rukama — ali će u isto doba sa zanosom pisati feljtone u kojima će slikati u prvom redu dvorce te aristokracije. Propovijedat će kult energije, potrebu da se u Hrvatskoj provodi politika na ekonomskoj osnovi — ali će isto tako ustajati protiv mašine i tehničkog napretka uopće, koji, po njegovu mišljenju, uništava poeziju.

Matoša su mnogi, kako je rečeno, shvatali i kao ideologa — no ako čovjek pita, koje je nove misli on unio u naš predratni nacionalni život, onda teško nalazi odgovor. U svom nekrologu Matošu (Savremenik 1914.) Ujević je naročito naglasio da u Matoša nema nikakvih originalnih misli. Ono što je on donosio k nama, to su ponajviše odjeci Barrèsa, itd.

Ali, znatnost nekog čovjeka nije uvijek u tom što on donosi nove misli, nego katkad još više u tome da naglasi i dalje razgradjuje one koje su tu. Naročito se kod nas u posljednjih pedesetak godina nije toliko osjećala nestašica novih planova, nego upravo obrnuto: potreba da razgradimo i ozbiljno shvatimo ono što imademo.

Sa svojom osnovnom karakteristikom lirika, Matoš je osjećao averziju prema svemu onome što je novo i

što još nije pravo sraslo s našom nutrinjom. On je ustajao protiv svega onoga što nam se donosi kao nešto napredno, spasonosno — a što je često samo pomodno i šarlatansko, daleko duhu naše zemlje. Osjećajući više nego dovodeći svoju misao do krajnjih konsekvencija, Matoš je volio sve ono što je staro, u čemu je prolazio život prošlih generacija, i što je tako postalo dijelom naših bića. On je — prema vlastitim izjavama — bio konservativac u najpotpunijem smislu, ne bojeći se da to kaže u zemlji gdje je upravo moda da se ljudi prikazuju radikalcima, ideolozima novih struja itd. I tu je — možda — osnova za razumijevanje najvećeg dijela njegova rada i njegova mišljenja.

U vrijeme dok je kod nas bio jak poklik protiv historizma, Matoš je ustao u njegovu obranu. Nije to činio zato što bi htio da se riječima o slavnoj prošlosti prikrivaju nedaće sadašnjosti, nego zato što je držao da je prošlost sastavni dio nas, i da se samo naslanjanjem na tekovine historije može stvoriti baza za konkretne zadatke u budućnosti.

U vrijeme kad se našom zemljom širio poklik o kidanju s tradicijama, Matoš je naglašivao potrebu tradicije kao najboljeg uporišta za aktivan nacionalan rad.

U vrijeme kad je velik dio naših ljudi sav svoj javni rad zasnivao na misli: narod sačinjavaju ljudi, a ne zemlja, Matoš je naročito stao da gaji naš pejzaž — ne zato što je želio stvarati samo lijepe slike, nego zato što je držao da je čovjek samo dio zemlje, povezan nevidljivim vezama za travu, za drvo, za kamen, ukratko, za sve ono što već u djetinjstvu za sva vremena uobličuje njegov pogled na svijet.

Matoš je ustajao protiv radikalnog liberalizma svoga vremena, držeći da se ne može i ne smije tako jednim mahom rušiti sva prošlost naroda koji se s ponosom smatrao predzidjem kršćanstva i kome je kršćanstvo sastavni elemenat njegova bića.

Iste karakteristike mogu da se lako nazru i u Matoševu kritičarskom radu. On je bio impresionist, nije u kritici izgradio nikakvu odredjenu metodu, nego je

k umjetnini pristupao sa srcem. Zato se u njegovu kritičarskom radu osjeća ova crta nepovjerenja prema svemu onome što se sa velikim riječima iznosi kao veliko i novo. On je, medju rijetkima, ustao protiv Kosora, Janka Polića itd., kad su ih, više zbog njihovih misli i bujne retorike negoli zbog stvarne umjetničke vrijednosti, proglašivali za velikane. On je već prigodom prvih Meštrovićevih djela upozorio na prejako akcentuiranje umjetnikovo. On je, kao katolik, ustao protiv Dučićevih divljenja katolicizmu, kao snobovštini — jer bi Dučić kao pravoslavni morao da osjeti u prvom redu ljepote pravoslavlja. On je, u ime umjetnosti, stao na obranu Disa i Pandurovića, kad ih je Skerlić napadao u ime principa koji su bili izvan područja umjetnosti. On je, kao pravi konservativac, osjetio u Stevanu Sremcu umjetnika velike tvoračke snage, izradjenih pogleda na svijet — u vrijeme kad je Skerlić, baš radi Sremčeva konservativizma, proglasio ovog pisca mnogo manje vrijednim nego što je on stvarno bio. Itd. Baš kao konservativac i lirski disponiran čovjek Matoš je na taj način uočio i naglasio vrednote koje se ne mogu osjetiti, ako čovjek drži da svakog pisca mora da mjeri prema idejama koje su slučajno najviše u modi. Današnje vrijeme shvatilo je već u mnogome tačnost upravo tih Matoševih sudova, a odbacilo protivne.

Ono što kod Matoša i danas osvaja bez razlike svakoga onoga tko k njemu pristupa bez nekih predispozicija proizišlo je iz njegove lirske osnove. To je toplina kojom je on prilazio k našoj zemlji, njegova ljubav prema prošlosti kao sastavnom dijelu naših bića, te dubokog poštovanja prema svima onim faktorima koji su nas izgradjivali. Za sve je to nalazio riječi sugestivnih i opojnih — bez obzira da li je govorio stihom, da li je pisao feljton ili novelu.

Nema sumnje o tom da se na ovaj način kao što je to tražio Matoš ne mogu da rješavaju sva životna pitanja naroda, i da uvijek nadolaze problemi kojih prošlost nije predvidjala. Ali ni u takvim časovima nije

dobro da se naglo kida s tim tekovinama prošlosti i s duhom zemlje. U Matoševim djelima — naročito u stihovima — nije kondenziran samo on lično: nježan i buntovan, prkosan i rezigniran, paćenik i borac — nego je tako reći kondenziran velik dio predratne Hrvatske — u njezinu bolnom grčenju izmedju putova prošlosti i neizvjesne budućnosti, u njezinoj patnji zbog udaraca što ih je doživljavala i ponosu zbog lijepih strana prošlosti, u njezinim upravo djetinjski vedrim zanosima i beznadnim klonućima. Rezignacija i brutalnost, bogatstvo sanja i siromaštvo sadašnjice, nagli proplamsaji energije i utapanje u pejzaž rodjene zemlje itd. — sve to, izraženo u Matošu, najbolje predočuje stanje hrvatskih duhova pred 20—30 godina. U tome Matošu, sa svim njegovim stranama, — bez obzira da li ćemo se slagati sa svakom njegovom formulacijom — nalazimo ipak velik dio samih sebe, a prema tome i ključ za razumijevanje mnogočega od onoga što se dogadja u nama i s nama.

(Predavanje održano 6. maja 1934. na komemoraciji A. G. Matoša u zagrebačkom Malom Kazalištu.)

DR. MILAN OGRIZOVIĆ (ZAGREB):

ARTISTA

»Na Heine-a se ljute pozitivne, prozaične duše, jer ga ne mogu strpati u svoje formule, jer ga ne mogu uhvatiti šakom, kao što se šakom ne može uhvatiti vjetar, val, ogledalo sunca i mjeseca, i vatra, što ne pada zemlji kao hladan kamen, već stremi gore, u nebo. Da Heine bijaše srećniji, možda bi ostavio djelo harmoničnije, logičnije, sredjenije.«

A. G. Matoš »Ogledi«, str. 61.

I.

Iza Šenoe ostala je jedna tipka, netaknuta i gotovo već zaprašena. Feljton. Mislim dakako Šenoin feljton, plastičan i lapidaran, ukusan i začinjen, prodahnut humorom i satirom, osjećajem za ljepotu i za rodjenu zemlju (i Zagreb-grad). Gotovo već zaprašena tipka. Trebao je opet da je dirne — prognanik, »sam i strašno nesrećan«, koji samo katkad i kradomice dodje u otadžbinu, da je zagrli, pa da o njoj iz tudjine — još topao od zagrljaja — pošalje u smijehu sa suzama po koju impresiju, kao što val baci pjenu na dragu obalu. Prognanik, koji se sunčao na evropskom artizmu i zebao upravo romantičnom čežnjom za rodjenim krajem, traži u ovakoj literanoj roboti, zapravo u kultu ljepote, svoju »utjehu i okrepu«. Zapad mu je istančao estetski ukus u traženju visokoga, simbolskog i intimnog, naravnog i

impresionističkog stila, tako da je postao suveren u formi, artista; zapad mu je ulio težnju za finim senzacijama i plemenitim efektima, to jest da iz minimuma riječi izvuče maksimum efekta, maksimum ne samo boja no i muzike. Iz otadžbine pak ponio je osim neutažive ljubavi za nju, još smisao za jezik i glazbu njegovu, pa humor i uspomene, koje su iz daljine plave i mile, kao što su plave i drage zavičajne gore.

Zapadnjak i Hrvat — Matoš je modernizovao Šenoin feljton. On ga je ne samo nastavio već i razgranio. Njegovi feljtoni iz moment-slika prelaze u ozbiljne studije, pejzaži u duše, misli u slike (i obratno). On im kalami novu grančicu: glazbu. Mnoge od tih impresija morate zapravo smatrati stilskim etidama, kao što su mu neke novele glazbene balade ili sonate. Matoš poput svoga miljenika Baudelaire-a osjeća, da »boje zvuče, zvuci mirišu, mirisi sjaju«. Les parfums, les couleurs et les sons se répondent! Ovako muzikalan i senzitivan operira s najfinijim nijansama umjetničke iluzije, postaje sugestivan, a kako je u njega živi naturistički (ne naturalistički) temperamenat i jako razvijena individualnost, ostaje unatoč svega originalan, upravo sam. Matoš je Matoš — da govorim u njegovoj maniri. On je kao brušeno staklo — a izbrusio ga je boravak u tudjini i mnogostrano iskustvo — staklo, što lomi svijetlo u tisuće boja ili da kažem njemu primjerenijom poredbom: kao tipka, koja odjekne sa svim sazvučnim, višim i nižim, tonovima, simfonijom. Pravi protivnik banalnosti, prosječnosti, konvencijonalnosti, naličenosti, maske, laži — Matoš je prirodan, iskren, subjektivan. Matoš je moderni simbolista (jer ima, kao što nas on sam uvjerava, i starinskih simbolista), profinjeni romantik s intenzivnim sanjama. Po koji odsjeci su kao trzaji nemirne duše, koja je nezadovoljna, tražeći ne istinu već ljepotu. Duša, koja pod zrakama inspiracije gori kao ugljen — i grije kao ugljen —, a kad nema inspiracije, prevuče se, opet kao ugljen, sivim i beznadnim pepelom, tugom za — ljepotom. Ljepota je ta u f o r m i, jer je u Matoša jako

razvijen osjećaj, da se sve senzacije ne mogu izraziti u svakoj književnoj formi. Zato se i javlja u eseju i u noveli, a u novije doba u pjesmi — u sonetu. U sonetu, a ne u običnoj drugoj lirskoj pjesmi, jer je sonet, kako ga Trnski vjerno prema glazbenom mu postanku prevede, zvonjelica. Suonare!

A znate li, otkud sam ovu općenitu karakteristiku, ove »sintetične« pridjeve za njega kao umjetnika, otkud sam ih uzeo? Nisam se trebao mučiti stvarajući ih iz njegovih produktivnih djela. Ne, uzeo sam ih iz njega, iz kritičkih mu studija? Zar je on o sebi gdje govorio? Nije izrično, jer to bi bilo, zar ne, neskromno i — još koješta. On je govorio o sebi izmedju redaka pokazavši i ovdje mnogo ukusa. Govoreći naime o — drugima. O Byronu, o Stendhalu, o Heine-u, o Becque-u i napokon o — Baudelaire-u. O svima tima piše, jer ih voli i jer nalazi u svakom od njih po koju svoju nit, po koju karakterističnu komponentu vlastitoga »ja«. Pročitajte samo onaj njegov gornji citat o Heine-u, što sam ga stavio za motto ovomu odsjeku. Ili na drugom mjestu (Ogledi, str. 57.): »Heine je suton romantike, zora novog doba, tragičan i komičan kao Shakespeare... Oštar je poput nepoznatog nam Arhiloha... Lapidaran je poput Marcijala, poput modernog karikaturiste ili japanskog crtača, jer govoriti odviše isto je kao reći — ništa«. Ili (Ogledi str. 22.): »Byron ne protestuje protiv državnog nego i protiv društvenog poretka, koji se zove konvencijonalnim. To je najveći današnji tiranin.« Matoša ćete naći i u Becque-u: »Becque bijaše nesrećan... jer je imao više talenta nego blaga, više duha nego prijatelja, više iskrenosti nego umješnosti i jer se rodio u doba kad je »kruh skup, a pekmez još skuplji«. Još jasnije je, kad govoreći o Baudelaire-u (Vidici i putovi. Str. 110.) ističe: »Većina modernih umjetnika su bodlerovci više ili manje, hotice ili nehotice, jer je bodlerizam jedno latentno stanje moderne duše. Bodlerovci su oni apsolutni umjetnici, kojima je bol najdraže sredstvo senzacije«. Itd. U svim ćete dakle ovim studijama o piscima

naići na pojedina mjesta, koja su mu kao odmarališta, kad naime nadje kakvu karakteristiku, što ju i u sebi osjeća. Gdjegdje izloži upravo i dijelove svoga umjetničkoga »creda« ugledajući se i u tom u Baudelaire-a, koji je svoju estetiku proturao u esej o Gautieru. »Ovakovi duhovi sebe slikaju i traže u drugima« (Vidici i putovi, str. 82.), a to na vlas vrijedi i za Matoša. Kako rekoh: moje predikate Matošu naći ćete u njegovim studijama o drugima. A drukčije ne može ni biti, jer impresije se i ne mogu pisati nego o srodnim i dragim autorima. O Zoli Matoš nije pisao, a čudno mi je, što još nije iznio studije o Rostandu i Richepinu. — Ipak ne valja u ovom traženju srodnih crta smatrati Matoša taštim utvaračem ili pretencijoznim autorom, već je to jak osjećaj, upravo ljubav za zajedničke umjetničke težnje, koje su u nekom više u nekom manje razvijene; »gledati sebe i u sebi otkriti cijelo čovječanstvo!« (Vidici str. 92.) Tražite dakle Matoša u Baudelaireu ili Montaigne-u, Flaubertu ili Byronu, naći ćete ga i opet ne ćete ga naći. On nije poput onoga glazbenika, što nije htio slušati tudje kompozicije u strahu, da ih makar i nehotice ne usvoji. On je jači. Preorao je svoj vrt branama tudjih autora, ali cvijeće je njegovo. Jest: cvijeće! I — njegovo! »U poeziji se ne pita što, nego — kako?« (Ogledi, str. 27.)

Kako vidite iz ovoga uvoda ne kanim samo pisati o Vidicima i putovima. Htio bih baciti u glavnom sliku Matoša cijeloga. Ne cjelovitoga, jer on to nije, pošto je većma fragmentaran, kao što je impresija po prirodi svojoj fragmenat. Ali zar torzo nije kadar dočarati čitav lik ili nedopjevana pjesma dalje u duši zujiti? Nisu li baš moderna ona djela, koja nas sile, da i mi dalje na njima stvaramo? Zar treba cjelovitosti ondje, gdje doživljujemo ideal autorov: naše »suautorstvo«?

Dakle ne samo o Vidicima i putovima želim reći koju već i o Iverju, Novom Iverju i Ogledima, premda je Matoš i u Vidicima gotovo čitav i isti, kao i gdje drugdje. Poznato je, da ljudi, koji sebe daju, svagdje su i

drugi i isti. Kao sunce, što se svaki dan radja »drugo i isto«, »alius et idem« (Horacije). »To isto, samo malo drugačije«. To vrijedi o Stendhalu i o Ibsenu, a vrijedi i o Matošu. Ali zbog perspektive i potpunije slike posegnut ću i za ostalim knjigama. A valja posegnuti već i zbog toga, što se o ovim knjigama kod nas vrlo malo govorilo. Ili se nije htjelo (o tom poslije) ili se nije znalo. Većina od onih, što su govorili, ili su ignoranti (i o tom poslije) ili su od — klike. Smeta ih dašto »tu i tamo« univerzalnost Matoševa, osjećaju njegovu superiornost ili mu zavide humoru. Koliki ga s užitkom čitaju, smijući se (dakako u sebi) njegovoj dosjetci i profitirajući (dakako i opet u sebi) iz njegovih studija, ali priznati mu to — ni prijatelju u četiri oka a kamo li na papiru, pred svijetom.

Ja se ne stidim reći, da Matoš spada medju moje »literarne ljubavi«, onamo uz Šenou i Kumičića, da me je više puta do suza nasmijao, te da sam od njega profitirao dosta u literarnoj orijentaciji kao i u drugim pobudama. Zato ja i ne mislim pisati o njem studije, već impresiju o ugodnom mi autoru, ne plašeći se nikako prigovora, da činim reklamu, Matošu u istinu sasvim nepotrebnu. Ako mi pak tko zlobno rekne, da sam mogao to Matošu samom poslati u obliku »ljubavnoga pisma«, odgovaram da to pišem u ime ostalih njegovih poštivača i »konsumenata«, a i u interesu hrvatske knjige, da se ne mora Matoš danas sutra »otkopavati« kao i Ante Kovačić...

Na tom putu vidika i ogleda i — iverja, ako je po volji, podjite sa mnom.

II.

»Jaši, bijedni junače, i povedi nas u plavu, bajnu zemlju romana i ideala! Jer ovnovi su odista zakleti naši dušmani, a od brbljavih, okrutnih vjetrenjača i podmuklih, ciničkih brijača stradaju i naši visoki, samotni i mučni putovi.«

A. G. Matoš »Vidici i putovi«, str. 11. (O don Kihotu).

Matoš Iverja. I jest to iverje. S vlastite klade, s njega. »Ne pada iver daleko od klade«. Cijepao je to iverje život, više puta s glupom, s tupom sjekirom. »Samotna noć«, nešto izmedju najljepšega, što je Matoš ikad napisao, sa svojim osebujnim sumorno-mrtvim nastrojenjem, čini se na prvi mah kao plod kakve starinske romantične lektire, kad ne bi bila — doživljena, i to u više noći, rujanskih noći u Parizu g. 1899., kad je Matoš gladovao, stanujući u najlopovskijem kraju radničkoga Saint-Antoine-a, gdje je tek jednom dnevno jeo kruh, trpio zimu uz svijetlo blijede lampe u magli beskrajne, beskrajne ulice. Tu je u samoći halucinacije nikla »Samotna noć«, a da ipak — umjetničkom diskrecijom — nigdje ne govori o spomenutim patnjama, već ostaje kao mistični, krvavo-tamni refleks ondašnje njegove dispozicije. Kao maglica teškoga uzdaha na ledenom staklu prozornom. »Vor allem Geschriebenen liebe ich nur das, was Einer mit seinem Blut schreibt. Schreib mit Blut: und du wirst erfahren, dass Blut Geist ist«. (Nietzsche).

Ipak, kad se govori o krvi, o komadima srca, o iverju života, ne valja to uzeti vulgarno, doslovno. Neki ljudi u nas kao da još nisu izišli iz doba glasovitih »crtica po istini«. Ima izmedju pisaca onih, koji vlastite doživljaje ili opažaje na drugima meću u literaturu po mogućnosti vjerno, gotovo fotografski — izmijenivši tek imena ili mjesta, da se baš ne zna, koga misle, pa se tako posvema izdovolji njihova »težnja za umjetnošću«.

Neki pak čitatelji, naučni na to, traže u djelima pisca, pripisujući mu s v e one karakteristike, pače sve one doživljaje i zaplete, što ih je složio oko sebi slična lica u romanu ili noveli. Pače i kritičari naši tako čine. Matošu se dogodilo, da se u polemikama s njim znalo besmisleno aludirati na njegova neka lica identificirajući ih posve s njim. (Hranilović). Da je to još gore nego filistarski, ne treba istom dokazivati. Pisac ne doživljuje sižeje, već dispozicije, »stimmunge«. Dogadjaji, ljudi kao živi modeli tek su podloge, na kojima fantazija izgradjuje dalje. Vanjski doživljaji nisu piscu, najpače artisti, toliko potrebni koliko unutarnji. Život vanjski nabaci neke motive, iskre, koje u drugim ljudima ne bi djelovale, ali u umjetnikovoj duši sinu slikama, te živu jače i slabije, bljedje ili šarolikije, već prema intenzivnosti imaginacije i individualnosti umjetnikovoj. U Matoša su te slike oštre i brze (upravo moment-slike), a imaginacija neobično jaka. Jača nego dojmovi realnosti. Kano bljesci za olujna neba. Matoš je čovjek, komu će se od oštro zamišljene situacije jače zakrijesiti oko i zadrhtati nerv nego li od prave, realne situacije, za koju nije momentano disponiran. Taj neobični senzibilitet stvorio mu je život. Za njegove čudne, gotovo apartne, često paradoksalne sižeje čovjek bi na prvi mah rekao, da su traženi, kombinirani, da su svijesno onako ispreIamani, mogao bi tko posumnjati, da su »naknadno osjećani« (nachempfunden) iz druge lektire — kad ne bi znao, da su refleksi doživljenih duševnih situacija, ne samo čudnih, apartnih i paradoksalnih, već i kontrasnih, ekstremnih. Pomislite Matoša u času, kad na nj puca pariski »voyou« (lopov) ili kad ga drugom zgodom u društvu s Jovanom Dučićem drugi jedan takav čovjek obori na tle ili opet, kad u velikoj bici na bulevardu Saint-Michel dobije takav dokaz superiornosti »savate« (francuski način boksanja nogom), da teško udaren odleža dva mjeseca u bolnici — a sad ga opet pomislite, gdje šeta medju antikvarima na »keju«, radi noću imitirajući Balzaca, čita u Narodnoj biblioteci i pravi stu-

dije gravira u »Cabinet d' Estampes«, ili pak prolazi Luksemburškim parkom sa sveskom Verlaine-a u ruci, dok blizu njega slikar de la Gandara slika mramor i cvijeće u srebrnoj prašini zraka, života, nervoze. Pa bijeg iz vojničkoga zatvora petrovaradinskog,* boravak u Münchenu, Švicarskoj, Parizu, putovanja po južnoj Francuskoj, život u Beogradu, kradimični dolasci u Hrvatsku, za kojom upravo bol ćuti — da svu tu modernu Odisejadu čujete iz njegovih usta, kako vam niže sliku za slikom na preskok izmjenjujući ih s nezaboravnim uspomenama iz djetinjstva zagrebačkoga — da ga čujete (a on govori kao što i piše), onda bi vam njegove novele prosinule u pravom, pojmljivom svijetlu. Bili biste povjerljiviji prema njima i ne biste sumnjali, da su tek patvorine tudjih, francuskih novela, kako su to neprijatelji Matoševi širili naivno uvjeravajući, da je on u tudjini »bez kontrole«. To su Matoševe novele, koje svakim retkom očituju, da su proistekle iz doživljene dispozicije, koja se ne da prepisati.

Čudnih ili bar neobičnih sižeja ima više Novo Iverje, nego li Iverje. Jedna novela ima i takav natpis »U čudnim gostima«. Neki anarhista priča, kako je bježeći noću pred policijom sklonuo se u vilu nekoga grofa i sakrio se pod krevet na očigled toga grofa. Grof ga ipak ne izda, pa kad je policija otišla, razgovara lijepo s njim, opije ga i kad je zaspao, s pomoću gluhonijemoga sluge — Kineza! — sveže ga u krevetu. Grof je to učinio iz perverzne želje, da ga skalpira, jer već dugo čezne za »slastima kakoga Kajina ili Nerona« i jer »samo to još može da ugrije« njegove »otupjele živce i razigra učmali mozak«. Anarhista se pak, upotrijebivši momentanu nesvjesticu grofovu, u koju je pao ugledavši krv, nekako dočepa noža, presiječe konope i pobjegne; kasnije je prosjačio i poludio. Ovaj zrak anarhističkih pričanja disao je Matoš u Ženevi, gdje se je upoznao s revolucionarima, sa socijalistom Plehanovom i

---

* Opisan u Ćiril-Metodskom koledaru za g. 1908.

anarhistom Majevskim; stravu bježanja kao i paradoksnosti najglupljega slučaja može Matoš opisati, pošto je živčano proživio ovake dispozicije bježeći i sam. A ne vidi li se Matoš i ondje, gdje anarhista pričajući, kako se opio i zaspao kod grofa, veli: »Što ti sve ne snih one noći! Vidjeh Jelicu, neku lijepu učiteljicu u Srbiji, koju ostavih ludu, mladu bez oproštaja. Kao da me veže za drvo u guštari, ljubeći me, ljubeći...«

Još je čudnija novela Camao. Na živom modelu, na neobičnom umjetniku — pianisti, inače svom vjernom prijatelju i sapatniku I. T. sazdaje Matoš najljepšu valjda svoju novelu. Mlad čovjek, Hrvat (zapamtite, gotovo svi su Matoševi junaci Hrvati ili Srbi, koji ponajviše živu u tudjini), upravo Zagrepčanin (Kamenski), virtuoz u glasoviru, poslije stradanja i putovanja, pustolovina i vratolomija nadje konačno u Ženevi dobročinitelja, Jevrejina Diamanta, kod kojega svirajući na glasoviru tako zanese njegovu ljubovcu, da ga ova upravo mahnito zavoli. Oni se sastaju u njezinom salonu, proborave zajedno nezaboravne časove sanjareći i uživajući, dok ne osvane na jednom — od zavidnoga lakaja obaviješteni — njezin suprug. Kamenski se skrije za zavjesu prozornu, a žena, kao ona u Byronovu don Juanu, stane još psovati muža, što je sumnjiči. Najednom zakriješti papiga, Camao, ponavljajući ljubavne riječi, što ih je tepala žena svome ljubavniku i on njoj. On pograbi ženu za kosu i stane ju navlačiti, Kamenski skoči nožem iza zavjese na njeg, no ovaj stasitiji i jači od njega, obori ga i — Matoš to hladno i naglo opisuje — »slomi mu najprije desnu, pa onda lijevu ruku ispod lakata i razvalivši vrata strmoglavi sakatoga za noge na kamenu terasu, smijući se grohotom i urlajući: »Sviraj, sviraj joj sada, Tannhäuseru«. Mogao je još Kamenski da vidi, kako taj čovjek »ubija revolverom nju, začudjenoga lakaja, uplašena dva vjerna psa i kako se davi crnim okovratnikom, darom barona Dijamanta, o bakarni stup ispod papige«. Kamenskomu u agoniji svane u duši slika mrtve majke na odru, onda policija, nebo,

noć, zvijezde, mjesec »noćna hostija, koja mu stade silaziti ustima«...

Dajte ovaj siže komu drugomu osim Matošu, pa da vidite, koliko će izgubiti od svoje tragike. Dajte je kojemu našem prosječnom novelisti, pa da ugledate puku »različitu vijest«, na šire samo ispripovijedanu.

Ovake simbolistike kao u »Camao«-u naći ćete i u »Mišu« (Iverje), koju je novelu i opet pobudio živ model, jedna njemačka guvernanta. Zavedena djevojka, osjećajući se već materom, nailazi u svoga dragoga, bogatoga potomka gospoštije, gdje je ona guvernanta (zovu je Mišom), na nerazumijevanje, pa unatoč lijepim ljubavnim listovima, što mu ih ona u Beč piše, ostaje on njoj u odgovorima brutalan i ciničan, ma da se momentano za nju i ljubavlju zagrije, ali ne će da joj pokaže. Kad on ne poštiva njezine osjećaje, ne samo zaručničke već i one druge, materinske, svjetujući joj, da uništi svoj plod — onda se ona baca u zdenac. To bi bila obična pripovijest, da Matoš ne ide dalje. Ovoga čovjeka muči savjest i, kad ne može spavati, čuje u sobi miša. Taj ga miš tjera gotovo u ludilo. On mu nastavi zamku s — revolverom omazavši ga slaninom. Ne mogavši od stravičnih misli zaspati, diže se baš u času, kad je miš glodjkao već uzicu oko kokota; revolver prasne, raznese miša i prosvira njemu mozak. Simbolistika je ova ishitrena, izmaštana, ali je ipak momenat doživljen, doživljen u duši, u halucinacijama, u imaginaciji. Zato tako umjetnički i djeluje.

A ima toga i više. »Iglasto čeljade« (Novo Iverje), t. j. čudak čovjek, opet model, koji i danas živi, ali je kod Matoša poginuo. Znate li od česa? Od — igle. Od igle na šeširu svoje zaručnice, koga je ležeći u krevetu metnuo na prsa, da ga ogrli. Ta mu je zaručnica sestrična, koju je — vidjevši je poslije dugoga vremena — smjesta zavolio i zaručio. U »Moći savjesti« (Iverje) opet je simbolizam štapova, koji se dižu u snu na općinskoga pisara kao osvetnici varanih seljaka, a pisar ih daje spaliti s primitivnoga razloga, jer »u san dodju, pa

mu prijete«. U »Božićnoj priči« — kojoj model u istinu nije teško pogoditi — gladuje čovjek, ali upravo užasno gladuje i pošto je napisao posljednji ljubavni list svojoj nekadanjoj zaručnici Marici, u očajnim trzajima duše izmučene od gladi i groznih misli, traži u mraku svoga psića, da ga — pojede.

U taj čas eto mu matere i Marice. Zagrljaji, tepanja poslije »tri dana bez hljeba«, psić štekće, a Marica »tek lagacko — lagacko treperi prstima vrhom njegove bujne kose«. U to zabruji ponoćno zvono, a u taj svečani čas, kad treba to troje ljudi da zaželi jedno drugomu »Sretan Božić«, počne on nešto brbljati. Onda ućuta. Poludio je i — više nikad poslije nisu čuli od njega ni jedne riječi. Kakav svršetak! Ali zar bi bio moguć sav taj apartni prizor, da nije bilo halucinacija gladi, boli za domom i majkom, nostalgije? Zar je to bolest, abnormalnost? Matoš vam odgovara s Baudelaire-om, da je »prirodno sve, pa i bolest, smrt i abnormalnost«. — U »Čestitci« (Iverje) ima jedno djevojče, kao da je od Andersena došlo, čisto i nevino, koje bježeći pred pijanim poljupcem odvratnoga spahije, pogiba smrznuta u snijegu. Onaj pak tko pogiba u »Kipu domovine« (Iverje), jest piljarica Pogačićka na Jelačićevu trgu pogažena od magjarskih husara, za kojom onda umrije od tuge i muž joj; zakopaše ih »krišom — krišom, dragi čitaoče, — krišom.« I u ovoj se maloj stvarci, u pravom bižu-u, odrazuje sav Matoš. — Nisu tako tragičnog svršetka novele »Nezahvalnost?« i »Pereci, friški pereci«. Ali i tu ima oštrih momenata sasvim osebujno kombiniranih, što i jest glavna karakteristika Matoša kao noveliste. Treba da samo pročitate u »Nezahvalnosti?« prizor, kad u otmjenoj dvorani osvane parvenu, bivši špan, ... sa svojom debelom ženom na sramotu i pravi bijes sina, koji mu spočitava, da je tim uništio njegov društveni položaj. Ili u »Pereci, friški pereci«, kad mladi, simpatični i lakoumni, na prostoga vojnika degradirani plemić Unukić savladava bijesnog konja i tom prilikom naočigled svijeta dohvati svoju ljubu, za kojom je već

dugo uzdisao, ma da je znao, da je kapetan njegov rado gleda — posadio je na konja i pobjegao u šumu, a kapetan za njim; kako ga onda njegova ljuba oslobadja iz »španga« kao kakva romantična Kosara sužnja Vladimira.

Mogao bih ovako zaredati još i drugim novelama Matoševima, koje i nisu u ove dvije knjige, već su po različnim listovima razasute, pa biste svagdje vidjeli slične tonove i slične efekte. I ljubav i bol, i smrtni strah i bijeg, i krv i suze, svu skalu čuvstava od trzaja »ludjačke uplašenosti« do najsrebrnijega titranja božanske iluzije »potrebne duši, kao zdravlje što treba tijelu« — sve to samo u različnim varijacijama, sad oštrije sad nježnije udarenim akordima naći ćete u Matoša. Ti su sižeji spram života kao što je iluzija spram realnosti, slika spram predmeta, plamen spram ugljena, glas spram strune. I zato velim, da je Matoš artista.

No da ne biste pomislili, da su ti sižeji kozmopolitski! Vidjeli ste, da su u glavnom njegova lica domaći ljudi u — tudjini, a što može biti naravnije od toga i nije li upravo to Matoš bio dužan hrvatskoj književnosti, s tim više, kad mi takovih sižeja vrlo slabo imamo? Već po tom je dakle sačuvao nacijonalne biljege svojoj noveli. Ali i još po nečem drugom. Po uspomenama na djetinjstvo i mladost, na Hrvatsku i Zagreb, što je sve razasuto po njegovim novelama, dakako umjetnički zaodjenuto. Bez njih ne bi bilo polovice Matoša. Za to treba posebno poglavlje.

III.

»Jer tko te ne zna, najzagrebačkiji zagrebački sine, vedri i veliki Šenoo! Orfej, ti si dao riječ tome kamenju, te iz tih starih gorica, kao iz stare dobre knjige čitamo i upoznavamo jezgru duše naše. Jer ti si svijest ovog gričkog brijega, unutrašnje njegovo svijetlo, sjajući jasnije od varoških fenjera. — Nek bude Zagreb! — reče, i Zagreb bi. Jer gradovi bez svojih pjesnika nijesu gradovi.«

A. G. Matoš »Vidici i putovi« str. 50. (Kod kuće).

Skinite s Matoševih novela sve ono, što je nadopjevala mašta, skinite simbole, zaboravite napokon sve te bizarne sižeje i njihove sjajno opservirane tipove, razriješite te uske steznike višeputa drastičnih kombinacija — tako uske, da pišti krv —, oduzmite i umjetničku formu, taj ponos njegov — ostat će vam još uvijek u duši topao dojam, dojam jednoga lijepoga osjećaja. To je osjećaj za Hrvatsku, a napose za naš Zagreb grad, opjevan nezaboravnim Šenoom. I tu je Matoš preuzeo barjak iz Šenoine ruke. On nije doduše Zagrebu sagradio hrama, kao što je Zlatarovo zlato, ali se takovo isto kamenje nalazi po njegovim radovima, gdje više gdje manje... Osjećate upravo, da mu se jako čuvstvo za rodjeno tlo neobično rasplamsa, kad samo nadje priliku, da mu dade maha. On je kao davni naseljenik grčki, što je nosio ugarak s rodnoga ognjišta, pa nije nikad zaboravio ni Atene ni Helade. Tko se sjeća Matoševih eseja i aforizama u Tresićevu »Novom vijeku«, tko pročita novelu »Nekad bilo« (Novo iverje), pa putopis »Kod kuće« (Vidici i putovi), tko je pratio i druge makar i novinarske članke Matoševe, zamijetit će tu — bilo u dosjetci, bilo u ozbiljnoj uspomeni — jaku, upravo entuzijastičku patrijotsku notu. A nije banalna, nije šablonska, već i ona je prošla kroz prizmu artizma, i ona je umjetnička. Artista i ovdje.

Neki se nesavremeni »kritičar« Savremenikov začudio, otkud to Matošu, da piše kao »rodjeni kajkavac« — ne mogavši već iz radova njegovih razabrati, da ako se Matoš i nije rodio u Zagrebu, da je ipak Zagrepčanin. Zagrepčanin po prvom djetinjstvu, koga Matoš ne samo da nije i ne će nikad zaboraviti, već su mu se te prve slike upravo intenzivno usjekle u pamet i fantaziju, možda baš zato tako jako, što ih je udes naglo prekinuo; nisu se mogle s drugima, kasnijim, sličnim pomjeriti, pa su ostale posebnom ljubavlju sačuvane. Kako je Matoš kod njih osjetljiv, vidi se i po tom, što se upravo uvrijedio na toga »kritičara« pišući odmah iza toga piscu ovih redaka: »Bijah iskren, dobar Hrvat i branio sam ljepotu našeg dragog Griča. Dobar sam Zagrepčanin, prem nisam »rodjen kajkavac«, prem sam Fruškogorac (selo Tovarnik u Srijemu), jer sam u Zagrebu dobio prve batine, doživio prvu ljubav, štampao prvu priču, slušao Janeza, Broza, Šrepela i Arnolda, poznavao habaša Pogledića, bana Mažuranića, Staroga, jer mi tu tatek orgulja kod sv. Marka, jer mi na Mirogaju leži djed Grga, jer sam razbijao Crnkoviću obloke, gledao oblake i kuharice, loptao se i špekulao, bio potresen potresom, jer sam se tu posljednji put od sreće napio, vadio za okladu z d r a v i zub u kafani, poznavao potočke i tuškanačke fakine, svirao u muzikšulu i katedrali, krao grožđje u vinogradima, poznavao groznog pudara »Apage-a« (»Odlazi« ne »Apaž«), jer sam, najzad, prvi put tu plakao od sramote pri izborima i prvi put osjetio Gospoda Boga u ženi i u domovini! Evo sada mi kao balavcu teku suze niz obraze, zamislivši Grič, crveni Grič, i Kaptol, pepeljasti Kaptol sa Šalate u gloriji ljetnog neba, pa jesenji Bukovac, grožđje nad pospanim lugom maksimirskim i onda — onu po Bogu divnu grabrovu aleju sv. Ksavera (za mene najljepše mjesto na kugli zemaljskoj), s onim groznim lopužama kraj Jezuša — pravim barabama iz Lepoglave, u okolo klopot mlinova, jedre mužače, daleki putovi, daleke pjesme! Pejzaž nije samo pjesma, no i muzika i sav protrnem i sada, kada pomislim na muziku

zraka, vode, zemlje, bilja, životinja, ljudi i zvona, koju sam slušao i pod Ivančicom i u njoj slušao, grozno srećan i grozno nesrećan, kao disanje, dozivanje, šaputanje, umiranje — šta li — nesrećnog i dragog kraja, domovine Gaja i Rakocaja!«

Evo, kako se raznježio u običnom prijateljskom listu, gdje takodjer vidite uvijek istoga Matoša. A da ga istom čujete, kad stane pričati o svojoj ulici, o Jurjevskoj, kamo je došao prije svoga pamćenja. O kući i širokom dvorištu preko puta od kapelice sv. Jurja; pa onda, kako se igrao na lijepom groblju i imao susjedom crnog lava nad rakom srpanjskih mučenika; kako je — kao Cromvell! — pao u »mlaku«, odakle ga donijeli smrznutoga; kako ga je u petoj godini ujeo Miškatovićev pas u »dio tijela, na kom običaje sjediti« (»za to toliko mrzim magjaronske cucke« — znade dodati!); kako je negdje u desetoj godini pao nauznak na kamenitom hodniku i dobio upalu mozga obolivši na smrt; onda opet, kako su ga već kao gimnazijalca donijeli panduri u fijakeru krvavoga i bez svijesti kući iz djačke tučnjave na Savi — da to sve od njega čujete, vjerovali biste mu. da je »rodjeni kajkavac«. Svake sitnice iz svoje dječačke i mlade dobe sjeća se neobično živo; zapamtio je ne samo dogadjaje, već i ljude, svoje prve sudrugove kao i profesore svoje, od kojih najradije spominje Broza, Benigara, Dukata i s osobitom ljubavlju Gjuru Arnolda, koji je u toj nemirnoj naravi opažao velik talenat. »Jednom me« veli »zapita Benigar, što to gledam kroz oblok? — Štiglece na kostajnu! — I štigleci su mi ostali«.

Inače je Matoš po porijeklu svom Bunjevac. Djed mu je bio Grga Matoš, po Srijemu i Bačkoj čuveni meštar (učitelj), izvrstan pjevač i orguljaš, zvan Leljo. Matoš o njemu vrlo rado pripovijeda, najpače ono, kako je o praznicima kao šestogimnazijalac s njim obilazio svoju bunjevačku svojtu u Kaćmaru kraj Sombora i Plavni kod Vukovara, gdje mu je i otac rodjen. Donio ga je u noveli »Nekad bilo« učinivši ga župnikom i premjestivši

ga u Brezovicu, gdje mu je bio ujak Pinterović. Otac je Matošev i danas živ, u mirovini, a bio je jedan od najboljih hrvatskih učitelja, i on muzikalan, radin, učeći pjevanje u obrtnoj i šegrtskim školama i orguljajući kod sv. Marka; izvrstan pčelar i vrtlar uredjivao je gospodarsko pokušalište, a u svoje vrijeme strastven ptičar, pa se Matoš rado sjeća, kako je s njim lovio slavulje i »švarcplatle« po zagrebačkoj gori, Bukovcu, oko Save i drugdje, pa je zato okolica zagrebačka ostala Matošu u trajnoj uspomeni. Otac mu je kao dječaku čitao Shakespeare-a, Pavla i Virginiju i Homera u prijevodu. On ga je naučio ljubiti »drvo, pticu, mrava — pejzaž, prirodu, Hrvatsku«. Na dan izbora — znade pripovijedati Matoš — bio bi kao ubijen i ja sam se zakleo, da ne ću biti »beamter«... Matoš, kad mu navru u pero uspomene na Zagreb, s ljubavlju se i s milotnom šalom sjeća svoga Laerta, zovući sebe najboljim njegovim djelom, a svoje Oglede (u predgovoru) njegovim »ćeretavim« unučetom. U putopisu »Kod kuće« uz ostale uspomene gornjega grada ima jedno mjesto, što se tiče njegova oca: »Iz hrama (sv. Marka) kao staračko pojanje opata Pogledića i — o Bože moj! — poznato kantorsko pjevanje uz orgulje!«

Po majci potiče Matoš iz jedne od prvih porodica u podravačkoj Slavoniji, porodice Schams. Djed je njegove majke čuveni slavonski ekonomski pisac Schams, posjednik jedne ljekarne u Našicama i jedne u Zagrebu (danas Pečićeva). Jedan je ujak Matošev Schams imućan trgovac u Beču, a drugi, bivši prvi srpski državni kemičar, danas vlastelin kraj Beča, bio je jedan od miljenika kralja Milana i prijatelj poslanika grofa Breya. Taj aristokrata dočekivao je vrlo rado i vrlo lijepo Matoša na njegovim prolazima kroz Beč, kako se to može razabrati iz predgovora Novoga iverja, što mu ga je Matoš i posvetio. »Posvećujem baš tebi tu knjižicu, jer gledah biti ono kao početnik — pisac, što ti vazda bijaše kao privatnik: nezavisan, slobodan. Aristokrate tvog me kova osvjedočuju, da je prava aristokracija slobodoumnija i — a to je meni glavno — estetičnija od kojekakovih ljudi, koji vabe šupljim riječima ulični svijet, koji nema vremena za čitanje ili mozga za mozganje«. — Schamsi su inače starinom Holandezi (stari slikar Schams), a kako mu osim toga očeva mati bila čistokrvna Magjarica, znade se Matoš našaliti, da se u njem mora mnogo natezati Hrvat s Michelom i Čikošem, te kako pored švapske i bunjevačke ima u njega »mnogo i odviše lude magjarske krvi«.

Pa kad sam već kod Matoševa »rodoslovlja« prikazat ću, ako dopustite, i ostali njegov život, ne samo stoga, što je prilično zanimljiv, »zabavan i poučan«, već što ćete iz njega bolje shvatiti rad Matoša, u neku ruku po svom životu hrvatskoga Dositeja. A kod Matoša je potrebno znati ne samo njegov »dom« već i »svijet«.

Kao svršeni šestoškolac otišao je u Beč na veterinarsku školu, gdje je morao već prve godine prekinuti studije poradi nepravednoga gubitka stipendija. Trebao je naime iza prvoga semestra položiti dva kolokvija, ali radi bolesti mogao je položiti samo jedan. Matoš i danas voli te študije, a tu je zavolio i »upoznao psa i konja«, kako se to vidi u Božićnoj priči, gdje psić glavnoga junaka ima i svoj don-juanski dnevnik, zatim u noveli »Pereci, friški pereci«, gdje se na mnogo mjesta opisuje vatreni konj i njegova igra. (»A Unukić zavolio toga konjića kao jedinog druga svoga. Vascijelo je veče sjedio u jaslama hraneći ga hljebom. Gladio ga po glatkome vratu, drmao ga za rnje, tjerao mu rupcem muhe sa sjajnih očiju. I nehotice gledaše u jogunastom hatiću pravu svoju sliku i priliku...«) — Dašto mnogo je muzicirao u Beču družeći se s konzervatoristima: bratićem Hugom Schamsom, danas kapelnikom, i sadašnjim profesorom praškoga konzervatorija Suchy-em. Čelo je učio u Zagrebu kod Oertela, a dao mu je za to volje vršnjak i rodjak mu Stj. Kugler, jedan od najboljih Popperovih djaka, koji je umro u 20. godini na pragu sigurnoga triumfa, u Luganu (u Švicarskoj).

Onda je došlo vojništvo. Pomislite živi temperame-

nat Matošev u uniformi ili bolje pročitajte njegovu novelu »Pereci, friški pereci«. Hajde, nekako je deset mjeseci prokuburio i postao pače »gefreiter«, a kad je iz Kutjeva trebao da podje u veterinarski zavod bečki, ustavi se koncem kolovoza — godine 1894. — u Zagrebu, preobuče se bez znanja roditelja u kući svoga druga pravnika, zaputi se s njim pješice do stanice Velike Gorice i za dva dana stignu obojica u Srbiju, u Šabac. Pošto su potrošili novce, prevezu se opet natrag i kao »putujući djaci« stanu obilaziti po Srijemu rodjake i znance. Ostavivši druga u Vukovaru, dodje Matoš u Plavnu k djedu. Bojeći se vojne potrage, odluči da će preko Mitrovice u Beograd, ali tu ga uhapse žandari na prijavu jednoga vojnika, koji ga prepoznao i izdao. Dan i noć proboravi u najgoroj buhari medju parcovima, stjenicama i najgorem smradu, a onda ga otpreme u Petrovaradin, no čuvar njegov izadje u stanici Majuru van te krenu pješice u Petrovaradin, a kako je bila subota, pa se u nedjelju ne uređuje, morao je Matoš do ponedjeljka gladovati — a i dotad nije dobio ništa da jede; vojnik jedan od straže, graničar, dao mu je iz milosrdja somuna, a u onaj ponedjeljak bude otpremljen u drugi zatvor u društvo nekih rezervista-kažnjenika, medju njima dva — ciganina. Nakon nekoliko dana, jednoga rujanskoga jutra, uspije mu u času, kad su nosili kažnjenicima objed, pobjeći iz sobe i iz zgrade, pošto je baš taj čas vojnik na straži šetao okrenut ledjima od vratiju; dotrči naglo do druge bedemske kapije, predje preko mosta, skoči u jedan jarak, odovud preko nižih bedema prema novosadskome mostu i zavuče se u dunavski vrbik, dok su medjutim zvona zazvonila podne. Nasred mosta sretne oficira auditora, koji ga je bio primio, ali nije ga prepoznao, i tako sretno stigne u Novi Sad. Poslije različitih neprilika u Pančevu, gdje se morao izdavati za putujućega glumca, stigne ipak pomoću ladjara u Beograd, gdje je htio biti konobar, ali naišavši sretno na znanca Hrvata, mogao je mirnije živjeti.

U Beogradu je bio najprije čelista, onda novinar i literat. Kao kvartetni diplomatski svirač imao je pristupa u prve krugove, naročito diplomatske. No uskoro navuče bojkot na sebe; morao je upravo bježati poradi nepovoljne kritike o Hajduk Stanku Janka Veselinovića. Novine su ga užasno napale, premda je ta kritika izišla u Brankovu kolu. Izgubio je mjesto i teater-čeliste te novu godinu dočekao u ljetnom odijelu, bez ogrtača, pa da nije bilo Nade sarajevske i predujmova, bio bi propao. Iz Beograda je krenuo u München, gdje se brzo upoznao i družio s tamošnjim slikarima kao i sa sinom ministra-predsjednika, Božom Nikolajevićem. Iz Münchena je krenuo u Ženevu, a odovud u Aix le Bains i dalje, dok nije koncem kolovoza g. 1899. stigao u Pariz. Sve zgode i nezgode, sve dojmove i doživljaje tih putovanja bilo bi u istinu preopširno opisivati; koliko je pak na njima Matoš i kao književnik i kao umjetnik profitirao, može se vidjeti iz Ogleda, zapravo iz listova, što ih je pisao Matoš u Hrvatsku. U Ženevi je morao založiti i svoje drago čelo, svoga prijatelja i hranitelja. U jednom listu iz Pariza (u proljeću g. 1903.) opisujući koncert Griegov, najednom čuje u orkestru violončelo, gdje »plače i jadikuje« u tužnoj »Aseovoj smrti«. Matoš ga pita, što plače i jadikuje, a ono mu odgovara: »Zašto — doremifasola — zašto, ah zašto si me u Ženevi prodao? Kao Juda Krista si me prodao, nesretniče! A bijah ti jedini prijatelj, hranitelj i tješitelj. Grijao sam ti hladne sobe, prikraćivao sam ti dugačke dane. Vodio sam te u salone i »pajzle«, bodrio sam te na dugačkim putovima. Ah, zašto, zašto si me prodao, zašto si me založio na Brijegu milosrdja (zalagaonici)?«

U Parizu je stradavao grozno i malo te ne umrije od gladi. Spasio ga Kosta Hörmann učinivši ga za doba izložbe neke vrsti sekretarom bosanskoga paviljona. Pribavio mu je od ministarstva trgovine novinarsku kartu, pa kako je imao svuda besplatan ulaz, nadala mu se prilika, da mnogo šta nauči. I zbilja Matoš se tu svom dušom bacio na studij i za njega je počeo nov ži-

vot: pozivi na najodabranije izložbene zabave, svakodnevno studiranje i isporedjivanje u Grand-Palaisu cijeloga modernog i najmodernijeg slikarstva, penjanje na Eiffelov toranj svakog dana, upoznavanje s cijelim novinarskim i elegantnim Parizom od plesačice Cléo de Mérode pa do ženijalnoga feljtoniste Jeana Lorraina i čuvenoga reportera Blonitza. Tu se pobratio s karikaturistom Rouveyre-om, kojega je nedavno Figaro proglasio ponajboljim francuskim karikaturistom, pa je Matoš od njega kao i od Gublina naučio tajne moderne plastične tehnike i impresionizma. Tad je imao vremena, da prostudira Louvre i Luxembourg (stari i moderni muzej), da vodi diskusije o japanskoj i akademskoj »liniji«, da se druži s najboljim tadanjim liricima, slušajući ih, kad recituju svoje pjesme. Posjećuje Rodina u njegovom atelije-u, isto i kipara Biegasa, sluša Golberga, gdje čita svoga Uskrsnulog Lazara; posjećuje kazališta, koncerte u kavani Rouge, u Scola Cantorum; sluša pjevanje i gitaru kod Duparca, nećaka slavnog Henri de Grouxa; eno ga opet u Durandovoj slikarskoj trgovini, gdje pada u ekstazu pred Cézanneovom kičicom, kao u ulici Bonaparte pred nacrtima velikog Toulouse-Lautreca. Do ponoći Quartier Latin, od ponoći Montmartre. Radio je u modernističkom l' Oeuvre d' Art international, sa slikarom Hawkinsom, pjesnicima Payenom i Jacobowskim, talijanskim esejistom Canudom, pod simpatičnom egidom Paul Adama. Tad se upoznao i s velikim epigramskim pamfletistom Lovrom Tailhade-om, pariskim Aristofanom i sjedio za istim stolom s pjesnikom Moréasom. Ručavao je kod Championa, sina posjednika akademijske antikvarnice, u kojoj provede mladost Anatol France i bio ulični susjed velikog Berthelota. I moglo bi se tu još zaredati s imenima i s ljudima, s dogadjajima i impresijama, ali radije pročitajte Oglede, pa da vidite, što je Matoš u Parizu naučio i što nam je — dao.

A onda je došla u Parizu sitost, nervoza, nostalgija za drvećem, ladanjem, prirodnim životom, godine i vječno pitanje: Kakav rezon ima taj život, kakovu vjeru, kakav zadatak? Filozofskim i moralnim zaključkom Pariza postade Matošu — Hrvatska. »Tu mi se u gadu, jadu, nadljudskom naporu i izmrcvarenosti Domovina ukaza u prilici jedne nevine, čestite hrvatske djevojke, pametne i vjerne«. Zaželio je, da što bliže bude svojoj Itaci, svojoj — Krobociji. Nostos! »Ja sam lakrdijaš jedne daleke, siromašne princese, koja me vrlo slabo plaća... To je jedina otmjena dama, koju mogu nasmijati, premda me ne vidi, ovako iz daleka, iz te velike, velike daljine« — šali se u zbilji Matoš jeseni godine 1902. u jednom pismu iz Pariza (Ogledi str. 70).

Pa kad mu je svijet (Pariz) dao sve, što je mogao dati, vraća se Matoš opet k domu, koji nikad ne može sve dati, jer je neiscrpiv. Ne u dom, nego k domu, u Beograd... da nešto iz bližega, poput Odiseja ugleda dim rodjene kuće, ili da furtim, noću dodje u nju, on »glas iskorijenjene, svijetom razbacane Hrvatske« (Vidici str. 51.) — »kradom, kao pobjegli robijaš što gleda u izbu, gdje mu prede ljuba za drugog isprošena« (Vidici str. 38.).

Ti su mu kradimični boravci na domu — u vinogradu starca Laerta i uz tkalački stan Penelopin — ruže, dok u Beogradu gazi dosta trnja... Skerliću — univerzitetskome profesoru, uredniku Srp. Književ. Glasnika, zamjerio se Matoš, što mu jednu radnju označio ekscerptom francuske knjige bez spomenutoga autora. To dakako boli i Matoš se u toj borbi zadobavio predikata kao: bivši čovjek, robijaš, pariski lopov i čovjek »bez gradjanske časti«, a izgubio je i zaslužbu u pozorišnom orkestru, da bude tako izigravan moralno i materijalno. Ali . . . i u svom Zagrebu doživio je Matoš gorkih. A sve zato, jer ga svaka pa i tudja nepravda peče i draži, da digne svoj glas, jer ljubi istinu, jer bezobzirce skida maske, jer je smijač s bičem satire i pronicavim pogledom, jer mu je smijeh »zanimanje«, premda u njegovu smiješku nema zlobe, nego nasuprot više vedrine, optimizma, tolerancije, srca, nego li u ka-

tonskim i strogo dogmatskim mimikama njegovih protivnika. A ti su ga protivnici ne samo bojkotirali nastojeći ga materijalno uništiti, ne samo što ga i »literarni historici« sustavno ignoriraju, nego Matoš u tim prljavim borbama dobiva epitete, kakovi se nalaze u redarstvenom vijesniku kod moralnih propalica...

Ali kuda me to »vila« zanijela! Valja govoriti o Matošu — artisti, umjetniku...

Artista i u davanju patriotskih osjećaja. Ma da su jaki, ma da su upravo elementarni, Matoš ih kroz svoju individualnost s estetskim ukusom projicira i iznosi pred nas postizavajući tako ideal umjetničkoga stvaranja: naravitost t. j. život i umjetničku formu. Predaleko bi me zavelo, da izbrajam sve te diferencirane uzdahe za domom, svu proosjećanu bol za kućom, svu onu ljubav za otadžbinom, koja kao izvor probija sebi put po livadama Matoševim. Nemate gotovo od njega stvari, gdje ne će biti makar kakova aluzija na Zagreb i Hrvatsku. Makar samo dosjetka. Ipak mi se čini, da je od svih novela ona u »Novom iverju« »Nekad bilo...« najkarakterističnije dala tomu izražaja. Tu ćete naći prave naše i žive provincijalne tipove, u svojoj smiješnosti i zbilji; tu je uz pričanje djačkih vragolija svježa slika naše domaće idile, tako svježa i naravna, da poslije Šenoe i Kovačića nema u našoj književnosti slična opisa sela i seoskih ljudi. Toliko humora i toliko — ljubavi. Tu ćete medju ostalim naići i na zdravicu, što ju Matoš — ne ismijavajući je — meće u usta tipu sada već zardjalog patriotizma, Gusti Hajdukoviću: »Gledajte braćo sa tih uzanih prozora, gledajte, dragi drugovi, ovaj divni kraj, koji se sija na posljednjem sunčanom traku kao krvavi kraljevski zobunac u Gori Petrovoj, koji blista kao kruna vedrog Tomislava, koji tone u mrak kao slava Krsta Frankopana, koji izgiba u sumraku kao slava Otaca. Gledajte tamo Šenoin grad, bijeli Zagrebgrad, koji se sjaji pod zelenom gorom kao junačko oko pod mrkim kalpakom. Gledajte po brdima ruševine, kamenite kosture naše slave i našeg junaštva, gledajte kolibe brata nam seljaka, gledajte župne i plemićske dvorove, gledajte te šume, polja, gore, — sve — sve je to naša zipka, naš otac i majka, naša domovina... Ona nam se smješka i tamo iza tamnog večernjeg pojasa, ona je veća od svijeta, jer je nesrećna kao naše srce, jer je velika kao naša duša... Ljubimo taj grob i tu zipku, drugovi, braćo . . .!« I mladim ljudima naviru suze na oči, kunu se na župnikov krst, da će biti vjerni Bogu i Hrvatima, zvone zvona, ori se Glasna jasna. A u toj vedroj, raspojasanoj romanci, koja je čas himna, a čas opet obijesni scherzo — zazuji sjetni motiv, kao glas čela, ljubav prema lijepoj a ludoj djevojci, kćerki seoskog učitelja, Smiljani. U toj je noveli dao Matoš sve, što je imao dati svomu, hrvatskomu pejzažu.

Još je jače, kritičnije i recimo »sintetičnije« pribrao Matoš svoje otadžbeničke i zavičajne osjećaje u najljepšem od svojih putopisa »Kod kuće« (Vidici i putovi). Razdijelio je te svoje uspomene u četiri »plača« imitirajući suze gospara Gjiva Gundulića... U prvom »plaču« opisuje svoj dolazak nakon 11 godina u »glavni grad bez države i prijestolnicu bez prijestolja, ljepši od Pariza i jadniji od slobodnog švajcarskog sela«. Prolazi »incognito« novim trgovima, gdje su nekad bila polja, opaža elegantne palače ali »malo površnu, štukatursku i nesolidnu kulturu ali ipak (naprema Balkanu!) — kulturu!« Na Jelačićevu trgu vidi tudje gospodstvo, »dok je Hrvat tek vojnik, svećenik, činovnik ili seljak: sluga božji ili ljudski — sluga, sluga!« Čuje, da po vas dan cinka, a obnovljena mu je katedrala kao — nagodba. Po Zagrebu sluša samo tudju, »kelnersku« riječ, a doskora se upoznaje s prijateljima sastajući se potajno s njima. — U drugom je »plaču« već u Turopolju, gdje možda »čepukaše Šenoin Mladi gospodin« i gdje je još sve primitivno i hrvatsko«. On ga svejedno apostrofira: »Kao Zagorje, gorski kotar, Pokuplje i jadranski otoci, ti si potencirano hrvatstvo i tvoja mirna, tiha, starodrevna slika je slika čiste hrvatske duše. U čistom hrvatskom pejzažu upoznajemo primitivne elemente duše naše«.

Tu ide na stari grad, zatim u »faru« i kao nekad dječak (»Nekad bilo...«) zvoni s mežnjarom Šimunom pozdravljenje »zovući večernjaču na nebo, mir u duše, san na seljačke oči«. — Treći »plač« je nocturno gornjega grada, »danju dosadnog i birokratskog«, a u mjesečini podesnoga, da inspirira. Sve mu djačke uspomene naviru, a pri tom mu je cicerone »dosjetljivi zagrebački senator sa glavom Alfreda de Musseta, fantazijom W. Scotta i toplinom bukovačkog samotoka« — Šenoa. Od svih je tih noćnih slika najljepša ona o starom »kazalištu«, gdje mu se tlapi, da pribiva kao negda predstavi opere Zrinjski. Značajno je mjesto: »A preko slavnog (Markovog) trga idu brižno i svečano u sabor Oci domovine, gazeći naše pravice i atome bolova Matije Gubca«. — Četvrti je »plač« umjetnički najdotjeraniji, pa kako je u njem simbolistike, filozofije i dubine — tako da je on, najpače glasovita molitva Bakhosu upravo centar Vidika — nadalje kako je u njem sintetizirano Matoševo »poganstvo« s modernizmom, te kako po tom otvara vidik u njegov umjetnički c r e d o, uzet ću ga za ishodište promatranja ostaloga Matoševa rada u — narednom poglavlju. Ovo sam i onako dosta oduljio.

IV.

»A meni daj ugledati ljepotu kao srećnicima: Parisu, Anhizu i Adonisu. Bože duše i smrti, vodi mi duh palingenezijom svijeta, da ga očisti trzanje smijeha i tvoje tragike. Daj mi bodri san, što dolazi s Okeana kroz rožna vrata, i u snu me nauči, visoki Orle, umjetnost poezije, jer jedino ona daje sreću sna i zaboravnosti.«

A. G. M a t o š »Vidici i putovi« str. 69.
(Kod kuće; iz molitve Bakhosu).

Na otajnom putu Matoševu u Zagorje — prikazanom u »plaču četvrtom« (Kod kuće) — tko da mu bude pratiocem, ako ne »naš Nasredin hodža, Gil Blas i Eulenspiegel« — Petrica Kerempuh?

— Kaj si me već pozabil, betek vlaški? Ja sam ti ponovljeni i preporojeni Petrica Kerempuh...

Petrica je tu personifikacija zagorskog humora, koji ne izumire. To je preporodjeni satir Gundulićev i Reljkovićev, »fakin i uskok, hajduk, bojem i pustolov, šala, energija, revolta...« i »dvorska budala Njegovog Veličanstva Naroda«. Sebe je prikazao Matoš Grabancijašem: starim, siromašnim, istjeranim djakom, onako nešto, kao što je Šenoin Miroslav Šišaković, djak prosjak iz sela Trnave. Nakon letimičnog, slikovitog, toplog prikaza zagorskoga pejzaža i zagorskog seljaka, koji je »dobar kao dobar dan, vrijedan kao krtica, ali nepismen, zaostao i bigotan«, — nakon karakteristične reminiscence na djela Zagorca Ante Kovačića, koji je »poludio od ljubavi za svoj narod ne imajući nekrologa ni u onom broju Vienca, gdje mu je posljednji roman«, — nakon moment-slika panorame brdâ pod Ivančicom, dolazi kao himnički akord spomenuta molitva Bakhosu, u pravom smislu riječi c r e d o, umjetničko vjerovanje Matoša kao artiste.

U vinogradarskoj klijeti dolazi Petrici i njemu, — grabancijašu! — Bakhos ili Dioniz, »vlasnik vinograda,

mlad i kićen gospodin, zavijen u srneću kožu... malacno blijed, očiju kao san, sličan da Vinci-jevom sv. Ivanu, djevojačkoga lika, uvojaste kose ispod vijenca od zimzelena«. Matoš dakle ovoga još uvijek skrivenog poganskog gospodara stare zagorske loze prikazuje hotimice u kršćanskoj pozi. Bakhos se u toj viziji odaljio od starinskog boga, a približio onomu kasnijemu, dekadentnom, aleksandrijskom. U njem je sintetiziran prijelaz iz poganske u kršćansku kulturu. Hrvatski je Bakhos ostao zaboravljen životareći tek; uništit su ga htjeli »nezahvalni žreci Galilejčevi«, pa se morao kriti »po knjigama, šumama, samostanskoj buradi i navlačiti iskušeničku kostrijet«, ali novi askete postadoše njegovi »najbolji bahanti«. Taj Matoševom pogansko-kršćanskom šipkom iz svoje zaboravnosti iskrsli magijski Bakhos jest pravi hrvatski kralj, knez i ban i »grof« našega duha, hrvatski entuzijazam, genij naroda, koji će valjada i iz naših grobova gorjeti...

I kad se taj hrvatski Dioniz pojavi u pratnji egipana, satira, svirala, majmuna, silena, tijada, koleda, mimalona, vila, dodola, rusalja i jaraca u metežu od pjene, pjesme, vina, dahira, čegrtaljaka, praporaca, ijukanja i sladostrasnog jaukanja, — kad ga Petrica pozdravlja bar s tridesetak raznoličnih pridjeva, od kojih su posljednji »oče duša i magije, smijaču, čarobniče!« — kad Dioniz zove grabancijaša u ritam svoga kruga, onda se izvija iz ustiju grabancijaša-Matoša ditiramb, psalam, molitva, koju ovdje prenosim ne samo zbog toga, što je ona centar Vidika i pjesnička sinteza Matoševa artizma, već što se na njoj odrazuje ljesak poznatoga Matoševa stila, jedinoga i osamljenoga u našoj književnosti.

»Lotose egipatski, kedre libanski, ružo trakijska, zaštitni tamjane nad ovim hrvatskim trsjem — stanem mu se moliti kroz zanos vina i slast suze. — Ne znam hermetike, nisam posvećen u misterijsko tvoje slovo, ne sviram na sirinzi i nemam rutave noge, ali od svih božanstva tebi najvjernije služim, oče vaze s očima sunca u crnom vinu! Tebe radi otjeraše me naši Skiti u slobodne šume i u krajeve smijeha i stila, i otrovali bi bili moju dušu, da mi nisi dao vlagu humora, štit maske i vatru entuzijazma, božanski Tragedo, cvijetni Uskrse! Ne nosim ti, kneže, mirte i smokava u sjaju amfore i žrtvenoga brava, nisam Lidijac, da ti dam tisuć goveda, pozlaćenih kreveta, zlatnog posudja i skrletnih haljina. Povedi me, geniju, u zagonetke tvojih putova! Pokaži mi krilate bikove sa satrapskim bradama, grad, gdje se ne radi, srećno pleme Atlantida, bogove od abonosa i od mermera, mrave zlatoljupce veće od lije i manje od psa, tamjan-drvo što ga štite zmije krilatice, narode kozonoge, krvopijske i što pišu na koži i papiru. Pokaži mi zlatnu i crvenu, orlu sličnu pticu Feniks, zlatne i mjedene Agbatane, hramove sa stupovima od zlata i od smaragda. Vodi me u staru Atenu, jedini grad sa kipom Milosrdju. Aj, Silenov gojenče, svijet je sve gluplji i ružniji. Vino postade otrov, fukara tiranin, žena muško, a zemlja je sve jednoličnija, manja i dosadnija. O Bakhos, veličanstveni Eleutherios, daj da duše današnjih retora odu u svinje! Ti što praviš od magarca proroka, pretvori naše proroke u magarce! Daj nam drskost djece Japetove i ne daj da crni gavrani zagrakću nad domom naroda moga! Tvoje vino neka nas bodri, dokle teče sunca i tvoga nježnoga mjeseca! A meni daj ugledati ljepotu kao srećnicima: Parisu, Anhizu i Adonisu. Bože duše i smrti, vodi mi duh palingenezijom svijeta, da ga očisti trzanje smijeha i tvoje tragike. Daj mi bodri san, što dolazi s Okeana kroz rožna vrata, i u snu me nauči, visoki Orle, umjetnost poezije, jer jedino ona daje sreću sna i zaboravnosti. A mojoj djevojci pokloni sreću proljeća i ne daj zumbulima uvenuti na nevinom joj čelu, bože mladosti! Nad smedjom glavom raširi joj melodijska krila tvoga bijelog labuda, a dušama našim pokaži zajednički put u sjenu tvoga blaženog luga, milosrdni Poimandre, ljudski čuvaru!...«

Matoš je blizak klasicima sa svojim poganstvom,

skeptičnim, pjanim, golim i naivnim poganstvom. Blizak je u tom Goethe-u, Rousseau-u i onima, koji kao Flaubert i Nietzsche poštuju prošlost zbog historijsko-kritične pouke, prošlost Atene i Rima. Blizak je i narodnoj pjesmi, našoj poganskoj narodnoj pjesmi, kod koje ne samo da umjetničkim instinktom nalazi (i zna zgodno uplesti) karakteristične momente, već joj osjeća i muzikalnost, ritam, nerv; i kad se govori o romantici Matoševoj, onda je on samo u tom smislu romantik, što poštuje narodnu pjesmu i spomenute kulturne momente u prošlosti. Uza sve to nije dalek od katolicizma; pače, kako spomenuh, on nastoji naći i umjetnički izraditi spojne niti poganstva i katolicizma, pri čem mu je crkva i vjera lijepo sredstvo za sasvim poganske senzacije. On je uvjeren, da je katolicizam jedini baštinik poganstva i da bismo mi danas bili pogani, da nije bilo Luterovih i Loyolinih reformacija... Madona mu je »kćerka Venere« i istodobno srce sa sedam mačeva, a Isukrst »dobričina, koji je spasao jezgru sokratizma i ono, što se još dalo spasti od grčke mitologije u invaziji mitre i pasoglavih egipatskih demona«. Pa onda srednji vijek: Djevica Orleanska, chevalieri; biti pečen za svoje uvjerenje — kult najveće energije, zatim kult duše i najvećega individualizma (sv. Antonije); poezija Rolanda i simbolizam Danteov, sv. Franjo Asiški itd. Svagdje je tu artizam i poganska žica u katolicizmu, na koji su napadale različne reformacije i protureformacije. A gdje je još plastika, koja je napunila katedrale kipovima, karikaturama i — životinjama, dakle panteizmom, upravo mističnim panteizmom, pa nije čudo, što je Luter opazio tu ikonomaniju i protjerao je iz crkve.

Katolicizam zanima Matoša s umjetničke strane, pa on nije ekskluzivan u tom poput naših drugih nazoviartista. I ovdje mu se smije reći, da je romantik, ali romantik tek po osjećaju sv. pisma i teatralno-muzikalnog, artističnog momenta u crkvenim obredima i crkvenoj poeziji!

Osim toga ono, što je u katolicizmu veliko, jest — kult duše, kult samoga sebe, a to je vječno kao Petrova pećina, moderno kao Tolstoj, Dostojevski i — Ibsen, koji s Norom, baš kao da je prva kršćanka, hoće reći: i ostavit ćeš muža svoga... Ono dakle, što u katolicizmu privlači Pasteura, Bourgeta (i Verlaine-a), pa Fogazzara i Strindberga, privlači i Matoša.

Kad mi je jednom gotovo u ekstazi pričao o silnom dojmu, što čini na čovjeka Notredamska crkva u Parizu sa svojom prošlošću i sadašnjošću, prosuo je sve ove misli, što sam ih ja ovdje letimično nanizao, i dodao: crkva je dosta učinila za Irce i za Poljake a i za naše »reliquiae« u grozno tursko doba; pljuvati na katolicizam, znači pljuvati na — fakta, na historiju i na — hrvatsku historiju, znači biti intolerantan...

Slične ćete misli naći i u njegovom »Strossmayerovom spomeniku« (Vidici i putovi, str. 28.), u istinu nadgrobnom spomeniku ili ako hoćete nadgrobnom govoru, apologiji, a nipošto »eseju«, kako je to nazvao neki »kritičar«. U ovom najobjektivnijem i najistinitijem dosad prikazu Strossmayerovu zove Matoš biskupa »homerskim i biblijskim narodnim pastijerom«, a onda dalje: »Strossmajer je dokaz, da katolicizam i danas može biti vitalan pomagač duhu vremena i nije čudo, što za njegova života imadjasmo dvije crkve: njegovu, narodnu, i — onu drugu. Ako je taj sintetični čovjek klasičan svojom kulturom i harmonijom vincienske eksistencije, moderan je baš tim svojim estetstvom i kalokagathiom i goetheovskim nastojanjem za izmirenjem prividnih ekstrema«.

Ovako Matoš s visoka i s naočalima »renesanšanina« gleda na poganstvo i katolicizam kao na prividne ekstreme. I inače je on u svojoj filozofiji kritik, dakle skeptik, više u grčkom i francuskom (Montaigneovu) nego li u njemačkom (Kantovu) smislu. Nietzsche ga zanima više kao problem nego kao pisac, Renan mu je i ako elegantan ipak suviše monoton, a Goethe-a najviše spominje, premda i njega ne uzima za učitelja, pošto je

više pisao o prirodi nego li o društvu. Matoš uopće ne voli imati Pitagoru, učitelja, i ako nada sve cijeni Montaigne-a. Od autora drugih najsimpatičnije spominje između novelista Poë-a, koga zove genijalnim, Mérimé-a, kod kojega hvali superiornu i konciznu tačnost pa Maupassanta, gdje mu se svidja prirodnost njegove satire; od Maupassanta je prisvojio u svojim novelama kompoziciju, kompoziciju umjetnih okvira, pošto u većini njegovih novela priča glavni dogadjaj neko drugo lice. Od romanopisaca najviše mu veli Balzac, a najviše ga potresa Dostojevski. U savremenoj Evropi najjače voli M. Barrèsa, branitelja francuskoga nacionalizma i — Knuta Hamsuna; interesantno je, da se u glasovitom Hamsunovom romanu »Glad« mogu naći motivi Matoševe Božićnje priče, dakle srodnost norveških vikinga, u koliko ti u Hamsunu živu, i hrvatskih grabancijaša (hajduka!). Kako Matoš spada medju one rijetke naše književnike, koji se — i ako je to kod njega njegovim položajem i udesom prisilno — mogu baviti samo književnošću, nije čudo, što je on u literaturi uvijek »à jour« dospijevajući je pratiti, pri čem instinktivno zna izabrati i čitati ponajbolja i najkarakterističnija djela. Upravo sada, kako mi piše, ima na svom stolu Vatheka, priče engleskoga plemića Beckforda, a veliča ih baš tako, kao što je prije svoju najdražu knjigu: »Tristram Shandy«.

Literarna se Matoševa erudicija i upravo univerzalnost najljepše ogleda u Ogledima, najbogatijoj — za mene — knjizi Matoševoj. Tu su posabrani većinom listovi iz Ženeve, Cologny-a, a najviše iz Pariza (god. 1901.—1903.); tu je opsežna i iscrpiva studija o Stendhalu (Henry Beyle), ocu modernoga romana, a ima i manjih stvari kao »Imaginarno putovanje«, »Vergl« pa »Književnost i batine«, izradjenih feljtonski kao i oni listovi. Ovdje je sva snaga njegova feljtonističnoga pera. U jednom listu govori o Aix-les-Bainsu i Alpama te o umorstvu caričinu, u drugom o Byronu, u trećem o pariskoj izložbi, u četvrtom o cvijeću, u petom o Jovanu Ilijću, pa dalje o flirtu, o Heine-u, o quai-u i Louvre-u (gdje je s humorom i obijesnom šalom upleten imaginarni sastanak s imaginarnom jednom zagrebačkom gospodjom), onda o Becque-u, o Griegu — dakako to samo u glavnom o tom, a tko bi ga stigao u svim njegovim puteljcima i skokovima, kamo ga zanese temperamenat, dosjetka, momenat, impresija, uspomena. On voli čitatelja zapanjiti time, da prospe u jedan mah preda nj desetak imena, isto toliko većinom kontrasnih slika, poredaba, epiteta, po koju jaku dosjetku, a onda poslije tih prividnih diskorda izvede duboki i značajni ton, misao i to sve tako koncizno i zbijeno, da se morate iza smiješka uozbiljiti, sustaviti na čas tijek čitanja i zamisliti se, a ako je u vas fantazije, i inspirirati se. Čovjek se ne samo amizira, već i nauči, a u tom je baš veličina Matoša kao feljtoniste, kao esejiste. Poslije Macaulay-a, koji je dašto dublji i sistematskiji, nisam se namjerio na esej do Matoša.

Nije li n. pr. mnogo kazano u ovom pitanju: »Zašto je tamo (u Engleskoj) ostao (Byron) bez škole, dok je Europom posijao zmajske zube: Slovackoga, Puškina, Lermontova, Heine-a, Musseta?« (str. 17.) ili »Byronizam je nešto nepraktično, donkihotstvo; to je sasvim neengleska aktivnost romantičnog sanjara« (str. 18.) ili »Faust je slobodna misao, Manfred je slobodna volja . . ., Goethe je pjesnički izraz emancipacije filozofske, Byron političke« (str. 18.) Koliko je sinteze i literarnoga pogleda u ovoj rečenici: »Byronov je život sjajan prolog individualizmu, koji će docnije dobiti u Stirneru, Nietzsche-u svoje mislioce, u Ibsenu svoga dramatika« (str. 23.). Ili n. pr. na str. 56.: »Don Juan je tipičniji od Fausta, jer više ljudi traže ženu nego istinu«. Na samoga Matoša mogla bi se, izmijenivši imena, primijeniti ocjena Heineova: »I ako je mnogo profitirao od Wilh. Müllera, Brentana, A. W. Schlegela, od Francuza i Španjolaca, Heine je osebujan, jer podražavaše tek obliku, dok je sadržaj, dogadjaj, roman, impresija — doživljena, njegova . . . On je romantik, t. j. rodjen prerano ili pre-

kasno, ali romantik sa klasičnom dušom kao Nietzsche ili Hölderlin, sa katoličkim simpatijama kao Byron ili Baudelaire, realista kao Turgenjev ili Aristofan, subjektivan i iskren kao Stendhal, naturista kao Rousseau, smijač kao Voltaire, humorista kao Sterne«. (Str. 56. i 57.).

Ovako posvuda u feljtonima prosiplje sinteze i aforizme, rasvjetljujući pojave velikih ljudi, a ujedno otkrivajući pri tom i svoju dušu (i srce). »On analizira tudje duše, on priča sebe u drugima. On nije samo umjetnik; on je i mislilac, jer su umjetnine simboli, stil — ljudi«, da govorim o njem njegovim citatom. On kritizujući stvara, kao što stvarajući kritizuje. Kod njega nema »medje izmedju analize i imaginacije«, jer »moderni roman je imaginarna kritika, moderna kritika je roman duha... Moderni umjetnik, sad više sad manje, stvara analizom, usporedjivanjem, dakle kritički, a moderni kritičar sintetiše, slika, oživljava umjetnički«, da i opet govorim o njem njegovim citatima. A da to u istinu Matoš čini u svojim kritikama, evo vam samo jedan, sitan primjer, kad govori o Stendhalu (Ogledi str. 151.): »Stendhalova je poezija logika, koja preludira na žicama ljudske duše o temi Stendhal, ali tiho, tiho, bez forte i crescenda, da se komšije ne probude«. A koliko bi se takovih primjera moglo nabrojiti i iscitirati!

Ni u Ogledima ni u Vidicima i putovima ne može se prema tome sasvim točno odsjeći, što je studija, a što feljton, što esej, a što portre, što kozerija, a što impresija ili moment-slika, što pejzaž, a što duša, što slika, a što misao. Jedno prelazi u drugo. »Janko Veselinović« n. pr. u Vidicima, jest obična uspomena bez esejskih pretenzija, gdje je Matoš htio u neku ruku identificirati posavski, mačvanski pejzaž sa portreom njegova sina, vedroga, dobrog i plodnog. »Kod kuće« je pretežno putopis, »Don Kihot«, »Kuća«, »Siesta« i »Suton kazališta« pretežno feljton, a »Baudelaire« pretežno studija, potpuna i cjelovita, kakova ni u francuskoj književnosti još dosad ne postoji.

Nije Matoš — a to mu je ponos — ni prepisivač, ni kompilator, već stvaralac. Nije zanatnik već umjetnik. Dok bi se drugi u tolikom obilju osebujnih i zamamnih umjetničkih tvorevina velikih Evropljana izgubio, dok bi drugi postao imitator, snob, on je ipak sebe sačuvao, ostajući po strani kao — gledalac, kritik. Matoš ima dobar nos za kulturne tečevine stranih naroda, ali on ne imitira, već samo konstatira. Gledanjem, a ne podražavanjem, ostao je originalan. Kad govori o drugima, osjećate ipak njega; neka su i tudje strune, njegova je resonanca. Ako univerzalnost, što on toliko puta spominje, i uključuje u sebi diletantizam, znao je on taj diletantizam obojadisati svojom individualnošću. A to je sve zato, jer je i gledalac i stvaralac, jer ima i oka i duha. Ostati kraj tolikih velikih duhova originalan — najveće je odličje Matoševo.

Originalnim ga je iznio njegov stil. Stil — to je Matoš. Stil plastičan i lapidaran, živ i elastičan, humorističan a kremenit, upravo iskristalizovan, blistav i, ako hoćete, apartan. Stil štedljiv a zvonak. U njem je sklop naglih, kontrasnih višeputa bizarnih i paradoksnih slika izradjen biranim, traženim i, da rečem, muzikalnim riječima. Melodiji je jezika prisluškivao u narodnoj pjesmi, u dubrovačkoj starini i u ilirskom entuzijazmu. Ne govori tek sa zanosom o dikciji Gundulićevoj, o stilističkim odlikama Kovačića, Kurelca i Starčevića, o zagrebačkom žargonu Šenoinu, već im i podražava u šali i u zbilji. Interesantno je, da Matoš iz neke umjetničke kaprice voli upotrebljavati aoriste i imperfekte kao i participe, da poda svome stilu neki arhastični sjaj. Tako je i tu dobio domaću boju i neobičnost, kao što je od stranih autora profitirao niansiranje i opet — neobičnost, jer »n e o b i č n o s t« to je prava karakteristika njegova stila. On njome hoće da djeluje, da frapira, ne mareći da bude i drastičan, jer dobro osjeća i zna, da se čita samo ono, što je neobično, rijetko. Kako je artista, kako ljubi formu, tako nastoji upravo da usavršava svoj

stil, jer »po njemu je sve, što jest«. On je uopće stvorio osebujni žanr, po kojem ga možete odmah prepoznati, a da i ne gledate dolje na potpis. Boravak u Srbiji pridonio mu je neke stilistične osebine, od kojih se Matoš ne žaca, osobito kad treba zbog kontrasta (navlastito u polemikama) »izvaliti« koju krepču. Uza sve ove spomenute elemente i pritruhe jezik mu je bistar i kao isklesan, pa ga ljubomorno i skrupulozno njeguje, tražeći to i od drugih, od onih u nas pisaca, što njemački misle i pišu. Taj smisao za čistoću i ljepotu jezika pribavila je Matošu baš francuska erudicija.

Ne mogu ovdje mimoići osebujne Matoševe slike i poredbe (upravo hiperbole), kakovih nema nitko osim njega u našoj književnosti, osobito kad treba evocirati u duši čitateljevoj kakav »stimmung« ili neobičnu impresiju, bilo šaljivu bilo ozbiljnu. Tako n. pr. u Novom iverju kod jednoga opisa (str. 8.) kaže »lice mu je naduveno kao da ima vode u ustima«, »slična je ujaku kao dobar ekscerpt knjizi«, »zamjeti me i raširi ruke kao grčko slovo Ψ«; (str. 13.) »bijaše nam kao da smo u vodi i da netko sebi tom vodom mućka tvrde, orijaške zube«. U krasnom i svježem opisu dvorišta i jutra na selu (str. 21. i 22. i dalje) naići ćete na ove slike: »valjaju se oko koke pilići ko žuti žgančići«, »praščići izlete iz okola kao iz puške«, »iz golubinjaka prhnuše usred dvorišta golubovi kao vjetar da ponese bijele snježne pahuljice, a roda, koja dosele stajaše kao stari invalid na jednoj nozi, poleti i već lebdi nad crkvom kao široki križ, s kojega vise dvije crvene vrpce — dvije tanane noge«, »nad granje susjednih šljiva nadavije se ljetno toplo sunce kao topla krijesta ćuranova«, »rundov se stane vrtiti za vrhom svog repa, kao zemlja što se vrti oko svoje osi«, »ima želudac kao patka«, »pjegav je kao ćureće jaje«, »ta glava ima tendenciju kiseloga krastavca, koji bi htio biti »paradajzlom«, »ćelav i žut kao tjeme starog tonzurisanog kalugjera«, »na grani skače debeo drozd; ponaša se tako glupo, kao da je već pečen«, »privukla me svojim širokim opalskim očima kao

dvije orhideje što mame mušicu«, »a ja je cjelunem u široko oko, koje me gledaše kao majčina dušica, nježni cvijetak«, »dreči kao bravac, kada ga kolju«, »krvnik bijaše naduven kao krvavica-kobasica, a crven kao Krvavi most u Gordunovo vrijeme«, »znojan i mokar kao Sava, kada je najmokrija«, »oko sto vrsta ruža, žutih kao da umiru, rumenkastih kao oblačak, rumenih kao krvavo srce«, »jedna je kruška kao svijećnjak, a kruške kao da ih priveza gosp. učitelj na božićnje drvce«, »lijevo je lice crveno kao od požara«, »bolećiv je i suzoljubiv kao kaka institutka, a nagao i spreman da plane kao fišek, kao lagum«, »Hrastovac nam zadje za ledja, postade uspomena« itd. Treba naglasiti, da onako smjelih humorističnih poredaba nije u nas bilo poslije Šenoe i Kovačića. Kod novele »U čudnim gostima« podcrtao sam neke slike kao: »požutio kao neven«, »zapadnem medju njih kao muha u mlijeko«, »na ruku mi pade bubica i ja ju cjelivah kao čovjeka«, »dan bijaše mutan, a nebo suro i turobno kao smrznut uzdah«.

Ili hoćete iz »Camao«-a? Ove su osobito lijepe; »noćno se tako n. pr. jezero bjelasa kao srebrna ženska put pod crnom koprenom«, »drhtav se val sanjivoga jezera nadimlje kao grudi i miri kao znoj usnule čile djevojke«, »nije ju ni poljubio, toliko se bio zanio«. »oblaci popiše mjesečinu, pa se ljuljaju medju zvijezdama kao srebrne zmijurine izmedj bisernoga cvijeća«, »labud je i opet pored njih klíznuo kao srebrnast sanak«, »mjesecu — noćnoj hostiji, koja mu stade silaziti ustima«. — Ili iz Iverja: »posljednji akord, — i pianissimo iščezne, kao kada se otklizne bio listak cvijeta od jabuke« (str. 72.), »sunce sjeda kupajući u zlatan plamen vrhove brežuljaka, a nada nj se nadvio oblak kao nad oko krvava obrva« (str. 84.), »Unukiću se učini, da se malo zarumenila, — onako, kao što se ruji donja strana listića od žute teja-ruže« (str. 94.), »tek oko usana zapluži skrb života, dvije tanane, ali duboke brazde (str. 122.), »pa oči, oh, oči, duboke kao pučina, crne i zanosne poput ponoćne požude, a sjajne i sjetne poput mjesečine!« (str. 129.) itd.

Pače i u kritičnim i esejističkim Ogledima ima toga cvijeća. Već u uvodu za svoju knjigu veli, da je »slobodna varijacija, kao kada svirač prije koncerta kuša prste i gudalo«, a onda n. pr. na str. 44. »a preko sjajne pučine puzi alaska barka kao muha preko ogromnog ogledala«, »bijele se banatska sela kao grlice na ravnom strništu«, »vršački visovi dršću nad ravnicom i nad Dunavom kao usnuli oblačak, trepte u sunčanom sjaju kao modrosjajni nebeski vodopad«; za Heine-a ima sugestivnu »stimmung«-poredbu na str. 56.: »stihovi su mu nježni i hvataju za srce kao tepanje djevojke, usnule od ljubavne umornosti u toplom zagrljaju«; na str. 91. groteskna je sličica: »ne pojmim, kako toga dana od radosti ne skočih sam sebi u usta«; na str. 92. »odozgo sa galerije, vidjeh joj tačno tek gola, junonska ledja, tako sočna, krvava i zdrava, da od krvi dodjoše čisto ljubičasta, kao da je na njima zaspao refleks kardinalskog plašta«; na str. 152. »bijaše (Stendhal) usamljen kao njegov dragi Prometej na sv. Heleni, a čežnja mu se penjaše onamo kao mrko more za sjetnijem mjesecom«, »življaše samo za ljubav, za strast, a u duši ne ostade nego talog uspomene, žuči, nemoćne čežnje za vrelim milanskijem očima, koje gore kao mrtvačke svijeće promašena života«. Itd.

I tako dalje.

Htio bih da sam autorom mnogima od tih slika.

Ne vidite li po tom, da je kod Matoša morala nužno nastupiti daljnja evolucija. Evolucija u pjesnika. U pjesnika sa stihom, sa srokom — kao s posljednjim senzacijama njegova artizma. I evo godina, dvije li, on je propjevao. Hoćete li znati kako, pročitajte u lanjskom Savremeniku njegovu Utjehu kose ili pjesme u ovogodišnjoj Smotri. Vi ste ih zacijelo već i pročitali. Matoš na tom putu ima da nam nešto kaže. Nešto, što nam nije kao ni Domjanić ni Vidrić. Nešto uistinu artistično, uistinu moderno.

Nemam li pravo?

Meni se pače čini, da se više ne će ni vratiti na novelu. Bar ne na onu, koju je u početku pisao; zbijao je jako, kazivao je mnogo u malo riječi, i tako kanda iscrpio motive, koji će se nužno kao »solo-varijacije« morati ponavljati.

Takova je nekako i evolucija od Ogleda k Vidicima i putovima. Ogledi su puniji i sočniji. Vidici diferenciraniji i, rekao bih, apstraktniji. Kod stvaranja je kao i kod sunca: one jutarnje rumeni nema o podne; ona se tek vraća opet kod zapada — ni ne gledeći na to, da koji put oblaci zastru sunce, a kod pisca velimo, da je »fulao«, da mu je štošta i neuspjelo. A je li ovdje potrebno, da izbrajam Matoševe slabije uspjele stvari, kad znam, da ti oblaci potiču od životne proze, od njegova uistinu teškoga položaja. Tà, koji ton, možda neiznošen, neprokuhan. I još k tomu — lijevom rukom!

Multa tulit fecitque...

V.

EPILOG

Mnogo, a malo sam rekao.

A i ono, što sam, bili su većinom njegovi citati; on sam.

O Matošu gotovo da drugačije i nije moguće. Meni i nije bilo do toga, da iznesem kakav ištudirani portre njegov, koliko bih želio pobuditi u vama ljubav, e biste tražili okvir tomu portre-u — u njegovim knjigama. Da ga čitate! Premda — i on, poput Stendhala, piše tek za stotinu čitalaca, pa ga zato i oni ispod te stotine smatraju luksuzom. Oni, kojima je i artizam luksuz. Oni, koji traže samo tendencijozna djela, djela »rada« davajući književnosti samo ulogu sluškinje ili guvernante, ne pomišljajući na to, da ako čovjek jede krumpir (i sadi ga), da voli i cvijeće mirisati (i sije ga).

Malo sam rekao.

Valjalo bi još govoriti i o Matošu-polemičaru, premda taj Matoš samoga Matoša slabo zanima. Polemičan je postao od nužde, »silom prilika«. Dok je prije znao baciti tek po koju satiričku aluziju ili nedužnu dosjetku na svoje zagrebačke ljude — medju njima i na one, s kojima se prije nije smjelo nikad ni našaliti, — kasnije je bio prisiljen odapinjati i strijele. Te su i pogadjale; tolike žrtve njegove satire pale su uz sveopći smijeh publike, pače i njegovih protivnika, koji mu ne mogu poreći spreme i duhovitosti. Kasnije je strijele u žuč umakao izgubivši pokatkad i smiješak. Postao je zubat i jedak, bezobziran i neugodan.

Nije ni čudo. Nekoji su mu listovi primali članke, ali zaboravili ih honorirati; kod nas to ide još uvijek po domaću (a Matoš iz tudjine ne može ni tužiti). Kad je na to ustajao u javnosti, još su ga ti isti listovi ocrnjivali. Nedavno je Matica Hrvatska, gdje vodi riječ neliterat Radić, odbila njegove Priče, najnoviju mu knjigu, dok joj je za vrijeme polemika dobro došlo njegovo pero. Nije dakle čudo, što ga ovakove nepravde uzrujavaju, a kako je u tudjini, još jače djeluju na nj. On mora onda ustati, premda dobro zna, da ljudi »praštaju sve osim iskrenosti«, a ruga da tako lako ne zaboravljaju; on mora nekoga »nabosti« i tako povećati svoju »zbirku insekta«. U svojoj nervozi postao je i preosjetljiv, što najbolje znadu njegovi prijatelji, kod kojih se i za najmanji nesporazumak ili riječ na krivom mjestu uvrijedi. Ni ja ni urednik Smotre ne možemo vam se ujamčiti, ne će li i na nas još odapeti koju strijelu (kao što već i jest u svoje vrijeme poslije Nove trgovine ideja) — ako se medjutim ne vrati u domovinu, ne više »furtim«, ne više kao prognanik.

A mi se nadamo, da će nam se naš Ovidije vratiti s Crnoga mora. I to još prije nego ostari. Sad je star 34 godine; rodio se g. 1873. i to u petak (!) i trinaesti (!!) lipnja.

Da li će, kad ga amnestija vrati u otadžbinu, biti drugačiji? Ne će li ga možda naše »prilike« nivelizovati tako, da izgubi svoju izrazitost, svoju tipičnost? Ne će li naše tužne kulise, koje mu se iz daljine vide drugačijima, razoriti po koju iluziju? »Da je moja ta oronula kuća sa starošću mahovine oko tornjića sa limenim zastavicama, živio bih običajem otaca, oženio bih se, radio bih sa narodom i pisao bih kao grof Oršić ili mudri vlastelin Montaigne«, kaže sam u Vidicima (Kod kuće, str. 63.).

Hoće li to sve moći, kad se vrati? Ne će li se iznevjeriti ... ili »ispisati se« kao toliki naši književnici, koji nisu slučajno prije toga mladi umrli?

Ne će li se uopće »pofilistriti«? Ne će li —

Pa da se sve to i dogodi. Matoš je već dosada izradio u nebogatoj knjizi naših literarnih portre-a svoju zasebitu fiziognomiju, koja bi bila na ures i većim književnostima.

On je sam o sebi. Matoš. Upravo: A. G. Matoš.

(Preštampano iz Hrv. Smotre — Knjiga treća, 1907, str. 159—166, 207—214, 260—269.)

DR. BOŽA S. NIKOLAJEVIĆ (BEOGRAD):

MATOŠEVI BORAVCI U BEOGRADU

I.

Ne sjećam se koga dana, samo znam da sam se godine 1894., početkom oktobra, upoznao s Matošem.

Bilo je to pred »Dardanelima«, omiljenom i svojedobno čuvenom kavanom književnika, novinara i glumaca. Kao mnoga skromna znamenitost staroga, gotovo sasvim iščezlog Beograda, tako je i ona već davno srušena, ustupila je svoje mjesto državnoj hipotekarnoj banci, odnosno bivšoj Upravi Fondova, u neposrednoj blizini Pozorišta i Spomenika kneza Mihajla. Ovo je takodjer jedna od brojnih palata u novijem i najnovijem Beogradu. Neoriginalna je, bez stilskog jedinstva, sračunata poglavito na efekat. Pa ni on nije postignut, jer se ipak ne dobiva monumentalan utisak. U ostalom, i danas se gotovo sva javna arhitektura prijestolnice nalazi u znaku bankovno-skorojevićskog prkosa, tako da rodjeni predratni Beogradjanin ne će više ni spolja raspoznati svoj poratni zavičajni grad.

A kako sve bijaše drukčije, kako je sve imalo puniju duševnu sadržinu prije trideset godina!... Opominjem se da je bio lijep jesenji dan, kada smo Matoš i ja prvi put »izmijenili misli«. Sjedilo se još napolju, za kavanskim stolovima pod razapetom nastrešicom od platna, izmedju lijandera u zeleno obojenim sanducima i medju požutjelim bagrenjem.

Matoš je na nekoliko dana ranije prebjegao iz Petrovaradina, gdje je zbog pokušanog dezerterstva bio u ladovini, — kako kod nas figurativno nazivaju hapsanu. Prije toga je služio u konjici, pa ga poslaše u zagrebačku potkivačku školu, odakle je trebao da ode u Beč na veterinarsku akademiju. Ali se cijelo njegovo biće bunilo na »brutalnu tiraniju militarizma«. I tako Matoš, poslije prvog neuspjelog pokušaja, koji ga je stao petrovaradinske tamnice, postade ipak austrijski vojni bjegunac, ogrijan najzad na suncu slobodnoga Beograda. »Osjetih da sam slobodan i tko to nije osjetio, ne zna kako grije slobodno sunce, kako duva slobodni vjetar i kako je sladak slobodni kruh!«

Obojica bijasmo tada vrlo mladi. Ja sam bio u sedmom gimnazijskom razredu, bježao sam u veliko sa školskih časova, sročavao prve stihove i statirajući u Pozorištu spremao se za glumačku »karijeru«. Matoš je bio nešto stariji od mene, svjež i bujan, ali bez one jetke zajedljivosti i žučljive zagrižljivosti, koje su docnije patnje ubrizgale u njegov nemirni duh. Na žalost, Matoš je kod nas, Srba, više poznat po svojim feljtonima te vrste, nego po onim radovima, gdje izbija neposrednom punoćom njegovo pjesničko čisto osjećanje (»Iverje«, »Novo Iverje«, »Umorne priče«, »Pečalba«).

Odmah poslije prvoga susreta nas dvojica postadosmo nerazdvojni drugovi. Ja sam s Matošem podijelio prve mladenačke ideale. Mi smo zajedno proveli bezbroj dragih dana, koji su u toliko draži, jer odzvanjaju minulom mladošću i jer su nepovratni.

U mojem očinskom domu naišao je mladi Matoš na usrdan prijem. On se brzo prilagodio našoj kući, na Dorćolu blizu Dunava.

Nekad je ovo bio najromantičniji kraj staroga Beograda, nastanjen Turcima, koji ga i nazvaše Dort-jol (»četiri sokaka«). Još za moga djetinjstva, na Dorćolu su tekle turske česme, šarenile se mirisne bašte i krivudali tijesni sokaci. Pa i kad je Matoš dolazio k nama, nalazilo se još dosta starih tipičnih kuća, preostalih iza Turaka, i mogli se gdjegdje vidjeti osmanluci sa starinskom lozom, i omiljelo tursko bilje i voće: šimšir, ružmarin, šam-dudovi, dafina, kajsije, dunje. Danas svega toga nema više. Idilični Bit-pazar i Zerek odmijenile su ulice Kralja Petra i Dušanova, s autima, tramvajima i s palatama obogaćenih došljaka.

Od nekadašnjih dorćolskih ognjišta, bujica modernizma poštedila je, možda, svega dva-tri. Zadržala se i moja roditeljska kuća. U starom Beogradu bijaše ona jedna medju najljepšim i vrlo gospodskim. Sada je okolo natkriljuju nove višekatnice, te se ona, skromna i bijela, šćućurila u ostatku svog nekad velikog vrta, pa se pogotovu ni ne vidi.

U Beogradu je ta kuća prva, gdje je Antun Gustav Matoš, docnije sjajan pisac hrvatski, našao topla, bratskoga prihvata. Svi ukućani su simpatisali duhovitom šaldžiji i boemskoj nebrizi Gustlu, koji u duši bijaše privržen nepomućenoj vedrini domaćeg ognjišta. Ta njegova intimna privrženost porodici uopće, potiče baš otud, što ga je sa njegova čestita roditeljskog praga, vrlo rano gurnula u svijet nemila sudbina. Ona je učinila, da pehar života zlosrećnog Antuna Matoša bude dugo godina uvijek pun beskućničke gorčine.

Naročito naklonjen bio je Matošu moj pokojni otac. On pripadaše takodjer onom kolu rasnih Srba, koji su imali saosjećanja i razumijevanja za Matoševu pozitivnu vrijednost.

Zarad potpunosti ovih uspomena, namijenjenih hrvatskim čitaocima, i da bi oni dobili što jasniju sliku, moram ovdje i o svome ocu, Svetomiru Nikolajeviću, reći koju riječ više.

II.

U političko-kulturnoj historiji Srbije osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća, Svetomir Nikolajević (1844.—1922.) bilo je jedno od najzvučnijih imena. Za vrijeme interesantne vladavine talentovanih ali tragičnih kraljeva Milana i Aleksandra Obrenovića, kada

se naša zemlja svestrano osposobljavala za svoj historijski zadatak na Balkanu i Slovenskom Jugu, moj otac je bivao na čelu Opštine Beogradske, rektor Univerziteta, predsjednik ministarstva i Narodne Skupštine, državni savjetnik, član senata, predstavnik Srbije u medjunarodnom savezu (Interparlamentarna Unija). Posljednji put je zvanično služio državi kao opunomoćeni ministar Srbije u Ateni (1903.) Godine 1904.—1906. ponovo je bio narodni poslanik... Svetomir Nikolajević je osnovao Društvo Svetoga Save, koje ima najviše zasluga za budjenje srbizma u Maćedoniji, a intenzivno je radio i na bratstvu balkanskih kršćana. Bio je darovit, evropski obrazovan, široke duše i širokoga pogleda. Matoš je u njemu vidio jednu uspjelu sintezu slovenske osjećajnosti i racionalnog zapadnjaštva. Pacifist i slobodni zidar, Nikolajević je 1890. zasnovao u Beogradu masonsku ložu »Pobratim«, a živo je saradjivao i na zasnivanju lože »Hrvatska vila« u Zagrebu, što se u toj važnoj loži — masonski rečeno — upalila svjetlost. To je bila prva hrvatska loža, u kojoj se radilo na materinjem jeziku. Dotle se je po hrvatskim ložama zborilo njemački. Nikolajević je prisustvovao svečanom otvaranju »Hrvatske vile«, i uvijek je održavao prisne veze sa hrvatskom masonskom braćom, medju kojom su se nalazili Ivan Bojničić, Milivoj Šrepel i Špiridion Brusina, profesori sveučilišta. Fran Folnegović, saborski poslanik, Ivan Balaško, ravnatelj preparandije, Levin Koler, brodarski kapetan, Adolf Mihalić, banski savjetnik, Antun Šlezinger, urednik »Agramer Zeitung«-a, Miša Dimitrijević, glumac, Davorin Trstenjak, pisac i pedagog, Andrija Mandrović, proslavljeni glumac i redatelj kazališta, i drugi. Sjećam se kao dječak, kako se tada radilo na tome, da se Nikolajević dovede za profesora zagrebačke univerze, zbog čega je i dolazio u Beograd profesor Milivoj Šrepel i bio gost naše kuće.

Moj otac je bio od onih, koji, — nedovoljno shvaćeni za života, — ostavljaju za sobom sjajnu brazdu, nalik zvijezdi, čiji je trag isto tako svijetao, kao i ona sama.

Takav intelektualac morao je Matošu, umjetniku po duši, biti mio. Pored toga, Svetomir Nikolajević predstavlja, čak i po priznanju svojih protivnika (Skerlić, Pavle Popović) vrlo važnu pojavu u srpskoj književnosti. On je prvi srpski šekspirolog i tvorac srpskog književnog eseja. Svršivši univerzitetske studije u Bernu, Berlinu, Bruxellesu, Londonu i Parizu, Svet. Nikolajević je dugo godina držao katedru Historije Opće Književnosti i bio kod omladine najomiljeliji profesor i govornik. Najvažnija su mu djela: »Listići iz književnosti« (dvije knjige), »Kozerije iz književne estetike« i putopis »Iz Skandinavije« (Norveška i Danska). Pisao je o književnostima Orijenta, crkvenom pjesništvu i o velikim svjetskim autorima: Tacit, Ariosto, Tasso, Montesquieu, Byron, Ibsen, Björnson. Vladajući perfektno mnogim jezicima, pa čak i starojevrejskim, stari Nikolajević je strane pisce čitao u izvornicima. Kao estetičar i književni esejist, on je raspolagao s urodjenom sposobnošću, da se uživi u velikog pjesnika, i da pjesnikovo djelo i dotičnu epohu evocira sopstvenim stilom, koji redovno ostavlja utisak jedne poezije u prozi.

Držim da ne će biti bez interesa, ako, makar ovlašnim potezima, ocrtam rad mog oca i kao političkog čovjeka, — tim prije, što je on igrao glavnu ulogu u Srbiji baš onda, kad je mladi Matoš prebjegao u Beograd i postao redovan i dragi gost naše kuće. Ovo je potrebno iznijeti i zbog toga, kako bi hrvatski čitaoci mogli sebi stvoriti što pravilniju i jasniju sliku Beograda i Srbije za vrijeme Matoševih boravaka u našoj sredini.

Po svojoj pjesničkoj duši, po školovanju i pozivu svome, Svetomir Nikolajević je bio par excellence čovjek od knjige. Ali je i njega, kao gotovo i sve srbijanske intelektualce odmamila politika, koja je kod nas »krhala ljude i učinila da propadne ono što je u njima najbolje«. Kao mlad profesor Velike Škole, Nikolajević je 1880. god. bio jedan od najglavnijih osnivača nove i mlade Radikalne Stranke.

III.

Politička historija Srbije bila je kroz cio Devetnaesti Vijek burna i zanimljiva. Težilo se za stvaranjem što jače države, sposobne da izvrši ujedinjenje Srpstva. U vezi s tom političkom težnjom stajale su i kulturne tendencije: da se Srbija digne na stupanj jedne prosvjećene zemlje i privede kolu zapadnih država. Istovremeno je s jačanjem države postojala namjera, da se uzdigne vladalačka vlast. Tvorac moderne Srbije, državnik Miloš Obrenović, odista bijaše uspio, da zasnuje svoju dinastiju i da pribavi moć vladarskoj pojavi, — suprotno vojskovodji Karagjorgju, koji je, do duše, izašao pobjedilac nad separatističkim prohtjevima svojih suparnika (vojvode iz Prvog Ustanka), ali se nije mogao uzvitlati do snage jednoga monarha.

Unatoč ovoj težnji za jakom vladalačkom vlašću, javljaju se u prvoj polovini prošloga stoljeća kretanja, koja idu za tim, da se ova vlast suzi i sputa. To je dovelo do oligarhijskog režima za vrijeme Knjaza Aleksandra Karagjorgjevića (1842.—1858.). U drugoj polovini XIX. vijeka, a pod uticajem ideja liberalnih i demokratskih, sa Zapada, nastaje pokret: da se na demokratskoj osnovi, t. j. preko Ustava i Narodne Skupštine, vladalac ograniči. Pokret potiče iz krila Liberalne Stranke, koja je u svoj program bila unijela načela tadašnjega evropskog liberalizma. Ova stranka je god. 1858. uzela živoga učešća u obaranju oligarhije, svrgnuću Knjaza Aleksandra i u vraćanju na prijesto Miloša i Mihajla Obrenovića.

Poslije ove druge i vrlo kratke Miloševe vladavine, na prijesto stupa sin mu Mihajlo, koji je u novoj srpskoj historiji jedna od najsvijetlijih vladarskih pojava. Patriot i visoki političar, Knjaz Mihajlo smatraše, da samo prosvjećeni apsolutizam može učiniti Srbiju iznutra sredjenom, naprednom i kulturnom, a spolja jakom i doraslom njenoj historijskoj misiji na Balkanu i Slovenskom Jugu. Svoju državnu politiku razvio je Mihajlo u

velikom stilu, udarivši kod nas temelj ideji duhovnog i političkog jedinstva svih južnih Slovena.

Tek poslije njegovog bogomrskog, mučkoga ubistva 1868., knjaževsko namjesništvo u kom glavna ličnost bijaše Jovan Ristić, jedan od vodja Liberalne Stranke, donijelo je Ustav. Ovaj Ustav se u svojoj suštini podudarao s programom Liberalne Stranke, dajući prava narodnome predstavništvu, ali štiteći i vladaočeve prerogative. On je predstavljao kompromisno rješenje tadašnje inteligencije i vladaočevog prestiža.

Taj politički pravac traje punih dvanaest godina, do pojave dviju novih političkih stranaka: Radikalne i Naprednjačke. Obje su istovremeno postale 1880. godine.

Karakteristično je za partije u Srbiji, da sve imaju slobodoumne nazive: liberali, naprednjaci (progresisti), radikali, samostalci. Medjutim, u praksi, nije to baš tako. I javni naš život, i naša državna administracija, obilježavali su jednu mješavinu narodnih patrijarhalnih pojmova, preostalih navika i metoda turskih, sa zapadnoevropskim novotarijama. Naprednjačka partija, gdje se bio stekao cvijet ondašnje srpske inteligencije, stvarno je bila stranka autoriteta. U njoj bijahu okupljeni: Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomil Mijatović, Milan Kujundžić-Aberdar, Ljubomir Kaljević, Aćim Čumić, Jovan Marinović, Gjorgje Pavlović, Dimitrije Radović, Milan Gj. Milićević, Ljubomir Kovačević. Ti naši odista najvrsniji muževi smatrali su, da jedan narod, otcijepljen kroz stoljeća od zapadne kulture i sa urodjenim konzervatizmom, ne može sam po sebi da stvara progres, već ga treba predvoditi, a po potrebi i nametati mu savremene tekovine.

Medjutim radikali udariše drugim pravcem: tražili su krajnje slobode političke. Nisu bili zadovoljni Ustavom od 1869. god., već su željeli potpuno ograničenje vladalačke vlasti, odnosno tražili su vladavinu parlamenta. Medju osnivačima radikalne stranke bijahu većinom oni mladi ljudi, koji su u Švajcarskoj studirali i

bili sa ruskim revolucijonarima u prisnom odnosu (Nikola Pašić, Pera Todorović, Ljočić, Lazar Paču, Petar Velimirović i drugi). U svom mladenačkom oduševljenju pridružio se njima i S. Nikolajević.

Ali već u samome početku, pri izradi partijskoga programa, kada se raspravljalo o metodima političke borbe, osjetilo se, da izmedju Nikolajevića i drugova mu postoje oštre načelne suprotnosti. Oni su bili čak i za to, da se u projekat novoga Ustava unesu i takve odredbe, koje direktno ciljaju rušenju države. Tako na primjer, htio se unijeti i jedan ovakav nonsens: da se ovaj okrug ili onaj srez može izdvojiti, ako mu ne godi, da dalje ostane u državnom sustavu! Drugi, opet, radikalni vodje predlagahu, da se u praktičnoj borbi može narod podbadati, da ne plaća porez, ne služi vojsku i da se, — bude li stekao uvjerenje o umjesnosti otpora, — smije opirati vlastima!

Kao sin Valjevskog kraja, gdje se prvo izvi varnica Ustanka za stvaranje slobodne države Srbije, Nikolajević se morao sa dna duše pobuniti na ovako naopake, antidržavne poglede. On je bio prečišćen intelektualac. U drugoj knjizi svog odličnog djela »Vlada Milana Obrenovića«, Slobodan Jovanović podvlači evropejstvo Nikolajevićevo i njegovu visoku školovanost. Zato je pojmljiva odvratnost, koju Nikolajević osjećaše prema onakvoj ideologiji i onakvim metodima onovremenskih radikalnih prvaka.

Kada je u Timočkoj Buni, krajem 1883., uhapšen radikalni glavni odbor, S. Nikolajević je poštedjen samo zato, što se u zaplijenjenim zapisnicima odborskih sjednica otkrilo ovo njegovo protivno mišljenje.

Od tada nastaje javni razlaz S. Nikolajevića s radikalima; a tokom vremena, on, jedan od glavnih tvoraca i vodja Radikalne Stranke, postaje ličnost, koju su radikali najviše mrzili i najžešće napadali. I obrazovanošću i mentalitetom bio je on bliži duhovnoj eliti iz Naprednjačke Stranke, kojoj je, kasnije, prišao i formalno, ostajući otvoreni protivnik radikala i onda, kada oni dodjoše do snage i vlasti u državi.

Poslije neuspjelog rata s Bugarima 1885. god., kralj Milan se uskoro morao odreći prijestolja i učiniti ustupke Radikalnoj Stranci, iako je ona stalno vodila protivu njega najljuću opoziciju, uživajući pri tome punu pomoć Rusije, koja je Milanu sistematski kopala jamu. S abdikacijom na prijesto, 1888. god. kralj Milan dade i Ustav, kakav su radikali željeli — »najslobodoumniji Ustav na svijetu«.

Pod kraljevskim namjesništvom dobivaju radikali svu vlast, i ovaj svoj Ustav sprovode na djelu. To je u Srbiji doba najbješnjih partijskih strasti; vrijeme, kad partija stajaše nad državom i kada se u demagoštvu tjeralo do krajnjih, najludjih granica. Točnu i tragikomičnu sliku tadašnjih naših prilika i tipova dao je Stevan Sremac u poznatoj pripovijetci »Limunacija u selu«.

Mladi kralj Aleksandar, poslije svojeg punoljetstva i nakon malog kolebanja, vidio je da treba drugim putem povesti zemlju. Bijaše nemoguće pod Ustavom od 1888. — suzbiti otrovno partizanstvo, ovaj nije bio prirodan proizvod borbe izmedju naroda i vladaoca, kao što je trebalo da bude i kao što se to dešavalo u mnogim kulturnijim zemljama na Zapadu. Osim toga, taj Ustav stvarno nije odgovarao ni narodnim potrebama, niti stupnju, na kom se narod nalazio i politički i kulturno, nego je plod one već spomenute akcije, koju je zvanična Rusija podržavala i vodila: da oslabi vladalačku moć u Srbiji i da, računajući na vjerske i rasne veze, stvori od naše zemlje slijepu poslušnicu ruske politike na Balkanu. U radikalima, vodjenim od »ruskog čovjeka« Pašića, našao je caristički Petrograd izvrsno orudje za sprovodjenje tih svojih planova. Zato je S. Nikolajević, godine 1894., iskreno i muški prihvatio vladarevu ponudu: da se ukine radikalski Ustav i vrati na snagu onaj iz 1869., do donošenja novog jednog Ustava, koji bi podjednako vodio računa o vladaocu i narodnim potrebama, i bio prirodan, čvrst stup jačini države.

U tome je historijska uloga Nikolajevića. Svoj zadatak je on shvatio. dostojno i dobroga sina zemlje i pravoga intelektualca. I samo vrijeme dalo mu je pravo.

Fatalne 1915. godine davala se starom Nikolajeviću posljednji put prilika, da odigra najvažniju i, možda, čak presudnu političku ulogu. Prije no što je izvršena dioba okupirane Srbije izmedju Austro-Ugarske i Bugarske, njemu je od strane Nijemaca, preko Mackensenovog generala grofa Westarpa (brat poznatog vodje njemačkih konzervativaca), bio ponudjen položaj gradjanskog namjesnika — civilnog guvernera — Srbije. O tom je u javnosti, poslije Oslobodjenja, bilo govora više puta (V. moju knjigu »Pod Nijemcima« i masonski časopis »Neimar«, sveska za maj, 1923.). Njemačku ponudu otklonio je Nikolajević smatrajući da u zavojevanoj otadžbini treba ćutati i trpiti, do boljih dana.

Posljednje godine života proveo je Nikolajević u potpunoj povučenosti od svake politike, u najužem porodičnom krugu, i čitajući velike pjesnike. Jedino se bavio i dalje poslovima čovjekoljublja i poglavito se starao o Društvu »Kralj Dečanski«, za spas gluhonijeme i slijepe djece, kojemu je bio osnivač i predsjednik sve do svoje smrti (18. aprila 1922.)...

Sve ovo je bilo potrebno reći na ovome mjestu. O tom će se čitaoci i sami uvjeriti.

A, sad, da se vratim Matošu.

IV.

Stalni gosti slavne kavane »Dardaneli«, koja u književnosti i umjetnosti srpskoj, devedesetih godina, igra važnu ulogu, bili su, — koliko pamtim, — pripovjedači i pjesnici Jovan Ilijć, Milovan Glišić, Sremac, Janko, Nušić, Dragutin i Žarko Ilijć, Dragomir Brzak, Mihajlo Sretenović, novinari Milan »Zrak«, Milan Tošić i Milan Gjorgjević »Cocin« (suprug izvrsne, rano preminule glumice Coce, koja bijaše kći darovitog glumca i Matoševa

prijatelja, Velje Miljkovića), i drugi, stariji i mladji. Danas su u životu samo dvojica (Nušić i Sretenović).

Naročito glumci su bili tu u svako doba dana i noći. Onima, koji su pripadali beogradskoj pozornici, »Dardaneli« bijahu sastavni dio i teatra i njih samih; oni pak, što dolažahu iz putujućih pozorišta, gledali su u »Dardanele« kao u neko čistilište, jednu vrstu purgatorija, dok se ne udostoje, da i oni postanu svećenici u glavnom hramu boginje Talije. Od srpskih velikana sa pozorišnih dasaka, — neka mi se dopusti ovaj glumački izraz iz cvjetnog doba naše uvijek prijatne romantike, — ukras i ponos »Dardanela« bili su: davno pokojni Gjurka Rajković, neumitni Alba iz Sardou-ove »Otadžbine«; Velja Miljković, najbolji srpski Ruy Blas; ljubimac zahvalne treće galerije Svetislav Dinulović, i naš daroviti i uvaženi, stari gospodin Milorad Gavrilović. Ali Matošu bijahu najbliži: orfeumski i putujući glumac Toša »Tetkin«, Dile Dimitrijević (sada član pozorišta u Skoplju) i popularni humorista i prvoredan umjetnik komičar Ilija Stanojević Čiča, čiji je nos — kratak, mesnat, a u korijenu malo prignječen — inspirisao Matoša za jednu duhovitu komparaciju sa šiljatim nosom Gjalskoga (»Dva jugoslovenska nosa«).

*

U ovom krugu se Matoš vrlo dobro snašao već prvih dana, tu se kretao za sve vrijeme, i tu mu je najtoplije bilo. Iz »Dardanela« su uopće proizašle najduhovitije Matoševe stvari, upravo on ih je u njima pisao, jer Matoš je gotovo cio svoj beogradski književni rad otpravljao za kavanskim stolom. On u Beogradu nikad nije imao udobnoga stana, već stalno skomračne, polutamne izbe i ćor-budžake, koliko samo radi prenoćišta. Živeći od danas na sutra, bez novaca, zadovoljan ako ima najpotrebnije, Matoš je bio sav u onom, što naši nazivaju »dan i komad«. Pa ipak je uvijek bio gotov na šalu, dosjetku i vic. On se rado šalio na račun svojih prijatelja, ali to nije bila pakost od njega, već proizvod svega bića njegovog.

Jedamput se, tako, govorilo pri čaši vina, šta bi tko radio, kad bi mu »upalio« glavni zgoditak na klasnoj lutriji. »Ja bih kupio bradu Dragutina Ilijća i poslužio bih se njom!« — reče Matoš, te smo imali muke da ga istrgnemo iz ruku Ilijća, koji je vrlo mnogo polagao na svoju marcijalnu bradu. Drugom prilikom, opet, izrazio se o Ljubi Stanojeviću, »muskuloznom tragičaru«, da je vrlo nalik slavnom francuskom glumcu Mounet-Sully-u: obojica su strasni »pecaroši«, ali je Mounet-Sully još i dobar glumac, a Ljuba Stanojević samo ribu dobro peca! Na to je slijedila ćuška »bezobraznom Krobotu«, ali već sutradan poslije uzajamne tuče, sjedili su opet u društvu i Ljuba i Dragutin, i Matoš.

*

Matoš je kao po nekom pravilu bio »švorc«. Kod njega se para nije mogla ugrijati. Neobično lake ruke, dijelio bi s drugovima posljednji groš, ali je zato i druge bez uvijanja »pumpovao«, naravno uvijek za neznatne svotice. »Nisam, amice, nit' ručao, nit' večerao, a jesti se mora!« — glasio bi obično njegov uvod, dok bi se dotična »žrtva« mašala džepa, i ne čekajući svršetak. Kad bi svi izvori presušili, Matoš je zalagao ili prodavao knjige, kaput s ledja, robu i sve štogod mu padne šaka.

U takvoj jednoj očajnoj situaciji sjedio je Matoš jednoga dana u gostionici kod »Albaneza«, čuvenoj nekad sa ćevapčića i gurmanskih mezeluka. Imao je svega za polić rakije, a crijeva su mu krčala. Bio studen i kišovit septembarski dan, te se nekako tako slučilo, da nitko od prijatelja nije zavirio u gostionicu, niti promakao Terazijama. Tko zna dokle bi gladan Matoš čekao spasioca situacije, da u zlo doba ne banu odnekud bivši profesor matematike H., koji je tada obigravao beogradske lokale, vrebajući uvijek po nekog, da mu plati rakiju. Matošu se razvukoše usnice u satirovski, sarkastičan osmjeh, jer je znao unaprijed, da će alkoholičarev pogled zapeti za njegov pun polić. Nije se prevario: H. sjede preko puta njegova stola i poče strijeljati očima polić. U tom naidje jedan poznanik i H. mu prvi priskoči. Nastade objašnjavanje. Poznanik se nije dao ni »osoliti«, da plati H-u rakiju, ali mu je poručio ćevapčiće i napustio kavanu. Poslije kratkoga vremena stavi konobar pred H-a pun tanjir ćevapčića, koji su se zavodljivo pušili i golicali nos prijatnim isparenjem. Njih se dvojica ispitujući pogledaše i — trampa bi izvršena: H. je bez ustezanja ustupio Matošu ćevapčiće u zamjenu za rakiju!

*

Bila jedne godine opaka ciča zima. Kod nas oko svetog Jovana obično stegnu ljuti, takozvani jovanjski mrazovi. Tad je u Beogradu najhladnije. Matoš je već bio dao u zalagaonicu lanjski zimski kaput, pa je založio i onaj drugi, koji mu prijatelji prezentiraše. Tako se, siromah, mrznuo neko vrijeme u donjem, kratkom i tankome kaputiću, i promicao ulicama zgrčen, s rukama u džepovima i pomodreloga nosa. Izbjegavao je društvo, da ne bi slušao nesnosne prijekore i usiljeno sažaljevanje. Ali ga jednoga dana sretne Janko Veselinović, i zgrane se, vidjevši ga po sibirskoj zimi onako jadno odjevenog.

— »Po Bogu brate i bolan čovječe, pa ti ćeš se smrznuti usred prijestolnice! Nego, znaš šta: imam ja u rezervi jedan »havelok«. Ogrni se njime, blago meni; pa, ako ti bude baš opet hladno, a ti lijepo namaži ogrtač iznutra pomadom za kosu Ane Čilag, i vidjet ćeš da će mu izrasti čupava podstava. Tako ćeš steći pravu rusku bundu!«

I doista se Matoš nekoliko dana pojavljivao u Jankovu »haveloku«, širokom, bez rukava, ali dobro umotan, te je ličio na budućeg viteza u plaštu, kad se žuri na ljubavni sastanak. Ali ga Janko, na svoje najveće zaprepaštenje, ugleda uskoro opet bez gornjeg kaputa, gdje cvokoće ulicom.

— »Šta uradi s bundom, nesretni sine?!«

— Založio sam je za deset dinara. Moradoh platiti

gazdarici sedam dinara za kiriju, jer se po ovom kijametu ne može tek noćivati na Kalimegdanskoj klupi!

— »Veliki krobotski književniče, Matošu Antune«, — odvrati na to Janko, duboko potresen, — »neka ti se smiluje Gospod Savaot! Ja drugi »havelok« nemam da ti dam, a nemam ni deset dinara. Hajdemo u »Dardanele«. Skupit ćemo dobrovoljne priloge, da te spasimo hrvatskoj književnosti.«

Medjutim, postarao se i sam Bog, koji se brine za ptice na grani i za pjesnike u Jugoslaviji, te ubrzo nastupiše topliji, proljetni dani.

*

Prvi stalan Matošev prihod, u Beogradu, bio je zlohudi honorar, koji je primao kao član pozorišnog orkestra. Izvrstan čelist, Matoš je tada bio rado prizivan u strana poslanstva i ugledne beogradske kuće, da koncertira na domaćim soarejama. Koliko je ova neobična, boemska priroda bila daleko od koristoljublja, vidi se po tome, što on otud nije skoro nikakve koristi imao, osim što bi se počastio gospodskom večerom i zalio nekom dobrom kapljicom.

Matoš je najradije svirao u Pozorištu. Orkestar se pozorišni sastojao tada iz vojnih muzikanata, koji su većinom bili narednici po činu i Česi po narodnosti. Matoš ih je nazivao »panjevi bandijski«, slažući se izvrsno s tim dobroćudnim ljudima. Svi bijahu već postariji, nosili su podoficirsku uniformu, te je Matoš jedini bio mlad i stršio »u civilu«. Uvijek su se grohotom smijali njegovim šalama, a on ih je stalno »nagaravljivao«. Jedno je veče pronašao u souterrainu pozorišta neki otvor baš ispod ženskih garderoba. Naravno da su se za vrijeme pauze »pani muzikanti« gurali oko otvora, ali tko god je htio da zaviri i kibicuje oblačenju glumica, morao je Matošu groš platiti!

Poznata je Matoševa izvanredna muzikalnost. Osim prirodnoga dara, raspolagao je i sa višim muzičkim obrazovanjem. Svirao je violončelo znalački, toplo i osjećajno.

Nikad ne ću zaboraviti jednu našu sjedjeljku u kavani »Bulevar«. Matoš je bio to veče sav u nekom čudnom duševnom stanju, sjetan, neveseo, elegičan. Pričao mi je s neobičnom toplinom svoje djetinjstvo i razvijao živopisnu sliku nekadašnjega idiličnog, starog Zagreba, kako su ga opisivali Šenoa i Gjalski.

Matoš je u mnogočemu mijenjao mišljenje, bio prevrtljiv. Ako se zasvira marseillaisa, on je pod njenim plahim, burnim zvucima postajao vatren republikanac, kao što ga naprotiv zahvataše plamen monarhističkog oduševljenja, kad bi društvo, odnekud, zagrmilo rusku himnu »Bože carja hranji«. Ali u ljubavi naspram Zagreba, — iako bješe rodom iz Tovarnika u Srijemu, bio je Matoš nepokolebljiv, čvrst kao kamen stanac. Tu se on nije nikad mijenjao, a tako isto vjeran i stalan bio je u svojem platonskom odnosu prema jednoj uglednoj Zagrepčanki. Od njene se fotografije nije nikad rastavljao, pa mi je i to veče dugo, ushićeno govorio o voljenoj djevojci (zvala se Danica, — ako se ne varam). Nije imao riječi da se nahvali i njene braće, a svojih nerazdvojnih drugova, od kojih je jedan danas čuveni muzičar i virtuoz na violončelu.

Na »Bulevaru« je u to doba zabavljao posjetioce orkestar staroga beogradskog »kapelmajstora« Mertla. Nas dvojica zaćutasmo, slušajući muziku, zaneseni svaki svojim mislima. Iza dužeg počinka diže se najedamput Matoš, pridje starom kapelniku i šapnu mu nešto. Ne potraja dugo, a začu se violončelo. Veseli se žagor za tren oka stišao, u dvorani nastade mrtva tišina, samo se po njoj razlijegali tanani, srebrni, čas tihi i tužni, čas strasni i burni zvuci violončela. To je Matoš sam svirao. Bio je preobražen i ozaren nekom unutrašnjom vatrom, a meni je, slušajući ga, izgledalo, kao da se po auditoriumu razlijeće i šušti zavičajno »iverje« njegove nemile, lutalačke sudbine.

Dugotrajan, frenetičan pljesak pozdravio je austrijskog vojnog bjegunca i brata iz Hrvatske.

*

Od književnih listova srpskih, Matoš je saradjivao na Brankovom Kolu u Karlovcima i na Kolu u Beogradu, gdje je, izmedju ostaloga, objavio jedan dio svoje pripovijetke »Za novim Bogom«, dok je u Brankovom Kolu (br. 35—38 za 1897.) cijela izašla njegova interesantna priča »Pereci, friški pereci«. Ali Matoševih stvari toga vremena najviše sadrži poznata Nada, koju je u Sarajevu uredjivao Kosta Hörmann.

Sarajevska Nada nije bila u Beogradu rado vidjena. Smatralo se, da je ona list austrijske uprave u Bosni i da je pokrenuta s naročitom tendencijom, kako bi se pomoću dobrog honorisanja obratili na saradnju srpski književnici i time nesvijesno doprinijeli političkim smjerovima Austrije. Saradnja u Nadi bila je za srpskoga književnika nešto kompromitujuće, — nešto, što baca sjenku na njegov patriotizam.

Pri svem tom, Nada je u toku višegodišnjeg izlaženja bila okupila ne samo gotovo sve savremene hrvatske pisce, nego i priličan broj uglednih srpskih književnika i pjesnika, kao što su Laza Kostić, Dragutin Ilijć, Jovan Dučić, Marko Car i drugi. Ma kakve bile namjere austrijske uprave, Nada je na svoj način, — a i nehotice, možda, — doprinijela razvitku mladih književnih talenata srpsko-hrvatskih.

Hrvatska savremena književnost ima za svoja dva odlična pisca da u mnogome zahvali Nadi i njenom uredniku Kosti Hörmannu. Jedan je Silvije Kranjčević, vrlo darovit, dubok liričar i veliki umjetnik u stilu, koji je svoje najljepše pjesme ispjevao u Nadi. Drugi je A. G. Matoš, koga Hörmann nije prestajao moralno i novčano potpomagati. U posveti jedne knjige nazvao ga je Matoš: »moj pariski spasitelj«.

Ja se živo sjećam, kako je Matošu uvijek u najzgodniji čas stizao »honorar od Nade«. Onda bi se obično toga dana »čaršijao«, vadio knjige i violončelo iz zaloga, kupovao nove »kragne« i već sutradan ostajao »švorc« kao crkveni miš! Materijalna je pomoć Hörmannova omogućila Matošu, da ostvari i svoj najdraži

san: da vidi Pariz, i da u boemskoj sredini mladih francuskih umjetnika i poeta razvije svoj književni stil do bizarnosti, svojstvene samo francuskom duhu.

*

U zimi, godine 1897., ja sam u veliko bio u Münchenu, i kao stipendist Kralja Milana studirao klasičnu arheologiju i historiju umjetnosti. Bilo mi je dvadeset godina...

Da divne mladosti!... I danas, u životnoj jeseni, kad tako po neki put zažmirim, dočaravajući samome sebi prošlost, promiču ispred umnih mi očiju drugovi i doživljaji, lica draga i vedre uspomene, — sve tako živo, i lijepo, i ružičasto, kao da me od svega toga ne razdvaja punih trideset godina borbe i razočaranja... Pružam u mislima ruke, da se dotaknem voljenih obličja, i u praznom prostoru ostajem praznih šaka.

Da, da, tačno Matoš reče: Sve je »D i m... d i m!«

Kao da ga pred sobom gledam, kada me jednoga jutra obradova svojom iznenadnom posjetom. Ni onaj čovjek, ni nalik na beogradskog Matoša! Bio je od glave do pete adjustiran po najnovijoj modi: cilinder, nov zimski žućkast kaput, crvene glacé-rukavice, sive kamaše.

Proveli smo zajedno više od mjesec dana. Bile su baš maškarade (karneval), koje se u Münchenu obavljaju neobično veselo, uz šumno i radosno učešće cijeloga stanovništva, i sa puno umjetničkog ukusa. Vali opće razdraganosti poniješe i nas dvojicu. Mladi i bujni, mi smo se žudno napajali na pjenušavu vrelu toga šarenog, zanosnog, vilinskoga života.

Ali ubrzo kucnu opet rastanka čas!

Sasvim neočekivano, i ne pomišljajući na takvu eventualnost, saznao je Matoš, da Bavarska, po rodbinskoj vezi dinastije Wittelsbacha sa Habsburzima, izdaje Austriji njene vojne bjegunce. Bio bi odista više no malheur, bilo bi upravo tragično, da je Matoš skleptan sad, pošto se srećno i neopaženo dokopao Evrope. Zato još istoga dana odluči, da napusti München i da

preko Ženeve otputuje u Pariz. Spremismo ga na vrat na nos i skupismo mu nešto novaca, jer mu je od para, koje je ponio iz Beograda, ostalo bilo još jedva za voznu kartu.

Tog cijeloga dana bili smo zajedno s Matošem samo nas trojica Srba: Božidar Marković, današnji profesor krivičnog prava na beogradskom univerzitetu, Jovan B. Jovanović, historičar i publicista, i ja. Pretresajući beogradske uspomene, uz kriglu neuporediva bavarskoga piva, proveli smo sve vrijeme do pred polazak večernjega voza

Pri ispraćaju, na peronu münchenske željezničke stanice, dao sam Matošu jedan oproštajni sonet. Ja sam i štampao negdje tu pjesmicu; ali u kom listu, — tog se ne mogu nikako da opomenem. — Davno je bilo... Medjutim, prepis se nekako sačuvao medju nekim rukopisima moje književne prvijenčadi. Čitalac mi ne će zamjeriti za ovaj kitnjasti izraz: pjesmica se tiče našeg A. G. Matoša! I oprostit će mi čitalac, što osjećam potrebu duše, da citiram ove nevješte, mladenačke stihove:

U naručja lepe domovine tvoje
Duša bi ti htela. Osećaš da tamo,
Pod hrvatskim krovom — jedino i samo —
Prognaničke rane iscelićeš svoje.

Ali sudba ne zna — žud za domom što je;
Mi, drugovi tvoji, to najbolje znamo:
Zavičaju, raju, oko tebe samo
Savijamo želje i nadanje svoje!

Matošu, ne kloni! Nedaj tuzi maha!...
I u dane vedre, i sred doba zloga,
Naša srca biju za te, ko za brata.

Radosnice suzo, poteci nam plaha!
Neka bratstvo naše, neka naša sloga
Zacari se kod svih Srba i Hrvata!

V.

Matoš je nosio ljubavi za Srbiju, upravo za Šumadiju, iako ispočetka nije u Beogradu svuda naklonjeno predusretan. Šta više, bilo je i takovih, koji nisu krili svoje mržnje, pa bi ga čak i otvoreno napadali kao frankovca i srboždera. A jedno vrijeme išlo se dotle, da su ga, — uvijeno, do duše, — sumnjičili i za špijunažu Austriji.

Ti napadaji poticali su iz koterije izvjesnih beogradskih literata, koji vjerovahu da se književnost može monopolizirati, makar se i ne imalo pravog, urodjenoga talenta. Oni se pri tom nisu rukovodili čistijim pobudama, nego pakošću. Očevidno, zavidjeli su Matošu i bili sarevnjivi na njega; ali je on svoje protivnike izvrgavao vicu i podsmjehu. Matoš se u zajedanje djavolski razumio. Njegova je satiričarska žaoka bila onoliko žučna, koliko je njegova šala prema prijateljima bila nezlobna i vedra. Danas, u veliko doba malih ljudi, kada je odista teško ne pisati satiru, Matošev ljekoviti sarkazam zadovoljio bi jednu našu nacionalnu potrebu.

Pa, ipak, ništa nije Matoša tako zaboljelo, kao kad ga obijediše, da je austrijski agent. Živo mi je u sjećanju, kako se sretosmo na ulici jednoga kišovitoga večera. Bez kišobrana, pod šeširom sa kog se cijedila voda, stajaše on preda mnom strahovito uzbudjen. Usne su mu drhtale, a oči sijevahu sjajem izmedju tuge i gnjeva.

— »Ja špijun!« — uzviknu i opsova pomamljeno, goropadno, po srpski. »Zar bih se smucao ovakav ulicama?! Austrija, amice, ne ostavlja svoje špicle poderane i gladne«, — dodade prigušeno, i na moje najveće iznenadjenje, briznu u glasan plač.

Siromah Matoš, onako mlad, još nije onda dovoljno poznavao manire nove sredine, kad ga se ova potvora toliko kosnula. Ali je ubrzo morao oguglati, jer se kod nas, prema protivniku, mahom ne mjere riječi. U našoj javnoj borbi, koja je katkad dostizala zaslijepljenost afričkog plemena, epiteti »najamnik«, »plaćenik«, »izrod« i tome slično, vremenom su dobili gotovo značaj

komplimenta i milošte, kao da se netko slovi na »bato« ili »čiko«, ili mu se za dokaz prijateljske usrdnosti opsuju otac i majka!

Sposoban da lako shvati i da se brzo snadje, Matoš je za relativno kratko vrijeme primio ipak i dobre i negativne osobine tadašnjega tipičnog Beograda, pa je i on mnogo stvari okretao na vic ili — kako naši vele — »terao brigu na veselje«. Čak i nečemu, što bi ga lično bolilo i vrijedjalo, znao je po nekad pridati karakter neusiljenog, jovijalnog vica. U tim trenucima, kada je njegov utisak upravo blistao, on ostavljaše utisak višeg čovjeka, koji je sa roditeljskog ognjišta ponio u svijet lijepu dušu. To su, — tako da se izrazim, — Matoševi otmjeni trenuci.

Zapamtio sam takav jedan njegov trenutak. Jedne večeri dodje on s Milanom Plutom kod »Dardanela«. Obojica su bili u iznošenom, sasvim pohabanom odijelu. Samo je Milan Plut, novinar iz Slovenačke i čovjek dobroćudan, imao nove novcate najmodernije cipele, koje su kao kontrast njegovoj ostaloj toiletti morale pasti u oči. Svi za kavanskim stolom gledahu zadivljeno u Plutove cipele. Tada će Branislav Nušić, tobože sumnjajući u čisto porijeklo cipela, ozbiljno zapitati: Kako je Plut došao do njih? Na to Matoš stavi desnu šaku ispred svoga dugačkog nosa, da bi se zaklonio od Pluta, a pokazujući glavom na njega, prošapta s ironičkim osmjehom:

— »Austrijski špijun!«

Krug onih, koji su Matoša bliže poznavali, voljeli i cijenili, bio je mnogo veći od malog broja njegovih bezdarnih progonitelja. Beogradski prijatelji su simpatisali Matošu od srca, iskreno, uvijek gotovi da progledaju kroz prste njegove boemske podvige, koji su češće prelazili granicu dopuštenog. Beograd onog vremena, — književno-umjetnički Beograd, u kome ni pjesnicima Srblje ne cvjetaju ruže, — razumijevao je nezadovoljnog, nemirnog i rastrzanog čergaša i brata. Antun Matoš je išao kroz prijestoni grad, kao po svom dragome

Zagrebu. U džepovima njegovih drugova moglo je ne biti novaca, kao ni u njegovim; ali su njihova srca zajednički kucala. Beograd je toliko dao neumrlom hrvatskom književniku A. G. Matošu, a i ovaj Beogradu, da se bez pretjerivanja može reći: da su Matoševi beogradski boravci odlučili njegovu književničku karijeru.

VI.

Ne želeći da prekoračim okvir dragih uspomena na druga iz mladosti, niti da se upuštam u literarnu studiju, ja bih samo htio naglasiti: da su Matoševi najsadržajniji eseji, kozerije i književni portreti posvećeni autorima srpskim. Nekolicina naših odabranih ljudi od pera direktno su oduševljavali najduhovitijeg hrvatskog feljtonistu i kritičara. Doduše, on je sa svestranim poznavanjem pisao recenzije i kronike o svima pojavama srbijanskog duhovnoga života, o svakoj novoj knjizi, pozorištu, glumcima, muzici, umjetničkim izložbama i t. d. Davao je vrlo uspjele slike iz političkog života Srbije i njenih tadašnjih političara. Ali, kao rasnome Hrvatu, kao pravome izdanku hrvatskoga stabla, ostali su mu simpatični do smrtnoga časa samo oni Srbi, koji su u istinu bili predstavnici svoje srpske rase.

Tako je Matoš, na primjer, veoma simpatizirao sa Ljubomirom Nedićem (1858.—1902.), Njemu je imponovao ovaj srbijanski kritičar jakog autoriteta, često odveć strog, ali s najvišom književnom kulturom i sa puno borbene ćudi. Nedić se bio digao, da sa pijedestala srpske umjetničke poezije svrgne Zmaja Jovana Jovanovića i Lazu Kostića, a na njihova mjesta da postavi Gjuru Jakšića, pjesnika »Puta u Gornjak« i »Ponoći«, i starog barda Stevana Kaćanskog, koji svom rodu darova srpsku marseillaisu »Hej trubaču s bujne Drine«. Matoš je u elegantnom Nediću, s uvijek novim, crvenim glacé-rukavicama, gledao gospodina Šumadinca i Evropejca, koji piše o Hamletu i Wertheru, prevodi

s engleskog Goldsmithova »Wakefieldskog svećenika« i boluje od tabesa.

Isto su tako bili Matoševi ljubimci Glišić, Sremac, Janko. On je s njima simpatizirao i lično i kao s književnicima. A oni i jesu bili neobični i Srbi i pisci.

Milovan Glišić (1848.—1908.), sa pripovijetkama iz narodnog života, čas skroz realističnim (»Svirač«), čas prelivenim nježnom poetičnošću (»Prva brazda«) ili prijatnim humorom (»Roga«, »Šetnje posle smrti«, i komedije »Podvala« i »Dva cvancika«), zadržat će za uvijek lijepo mjesto u srpskoj književnosti. Glišić je bio znamenitost književnoga Beograda. Dugogodišnji dramaturg Narodnog Pozorišta, on je preveo čitav niz pozorišnih komada ruskih i francuskih, a njegovi prijevodi Gogoljevih »Mrtvih duša« i »Taras Buljbe« i Tolstojeva »Rata i mira«, idu u remek-djela prevodilačke vještine. Omalen, dežmekast, s kratkim, širokim nosom i obrastao u podužu bradu, — uz to uvijek s velikom šubarom na ogromnoj glavi, — Glišić je pesonificirao čudnu mješavinu helenskog Sokrata i maloruskog Ševčenka. Njegova vedrina i poznata gotovost, da se za svašta zacrveni od grohotnoga smijeha, činile su da je Matoš u Glišićevoj prisutnosti prestajao biti mrzovoljan i jedak, i ponovo postajao dobre volje.

Tako je razgaljujući na Matoša uticao i Stevan Sremac (1855.—1906.), nenadmašivi majstor u slikanju naših ljudi, najveći srpski humorist, čije pripovijetke sadrže i mjesta čiste, tugom prozračene poezije. Njegov humor je često smijeh kroz suzu. Sremac bijaše pjesnik-humorist, i na njemu se, kao na Alfonsu Daudetu, potvrdila sva tačnost one čovjekoljubive rečenice Jeana Paula: da se ljudima treba da smije samo onaj, tko ih srdačno voli. Matoš je duboko, znalački uvažavao pisca »Ivkove slave«, »Zone Zamfirove« i »Kir Gerasa«. Književno samovaspitan, bolje no u ma kojoj literarnoj školi, i rodjenjem artist, A. G. Matoš je dao o Sremcu jedan esej, koji bez sumnje spada u najljepše stvari te vrste hrvatsko-srpske književnosti.

Naročito topal i drugarski bio je odnos Matoša i Janka Veselinovića (1862.—1905.). Ovaj čestiti sin ravne Mačve, žitnice Srbijine, odista bješe Matošu, — kako se u nas kaže, — prirastao za srce. A i Janko je njega volio iskreno, pomažući ga koliko god mu finansijske sile dopuštahu, jer je i sam jako kuburio s novcem. Ali je Matoš našeg nezaboravljenog Janka uvažavao i kao pripovjedača, čije pero, kada opisuje idiličnost mačvanskog sela, dobiva intenzitet i ljepotu savršene umjetničke kičice. Pojedine Jankove seoske priče — »Kumova kletva«, »Adamsko koleno«, »Čiča Gavrilova tragedija« i njegov seoski pozorišni komad »Gjido« — predstavljat će biser naše književnosti, dok god se bude srbo-hrvatskim jezikom pisalo i pjevalo.

Medjutim, jedan rijedak, samosvojan čovjek, najmarkantniji u ovom odabranom kolu Matoševih beogradskih protektora, a istodobno i jedan od najznamenitijih Srba Devetnaestog Vijeka, bješe stari Jovan Ilijć (1824—1901), tvorac divne pjesničke priče »Pastir« i pjesnik istočnjačkih »Dahira«. Rodoljub i političar iz vremena Miloša Velikog i Knjazamučenika Mihajla, on je bio sekretar Sveto-Andrejske Skupštine, koja je 1858. vratila Obrenoviće. Ali dva potonja Obrenovića, kraljevi zle sreće Milan i Aleksandar, ne stigoše da se dostojno oduže svom osvjedočenom prijatelju i privrženiku. Zato je stalno sumoran i natmuren bio stari Jovan Ilijć. Krupan, uvijek pod fesom, koračao je starac kroz Beograd, ne gledajući nikoga i ne želeći nikoga da vidi. Pa, ipak, volio je kod »Dardanela«, uz kavu kajmakliju i plavkasti dim iz požutjele ćilibarske muštikle, da sluša dosjetke krobota i druga svojih sinova, A. G. Matoša.

Jovan Ilijć je rodonačelnik jedne srpske pjesničke dinastije. Tri sina mu bjehu pjesnici: Vojislav (1862.—1894.), koji je pored Gjure Jakšića naš najveći liričar; Dragutin († 1926.), dramatičar (»Kralj Vukašin«, »Jakvinta«) i pisac pripovijedaka »Svetle slike«, i najmanje znani Milutin. Matoš, pak, bio je nerazdvojni drug

Žarka, najmladjeg Ilijćeva sina. Žarko nije pisao skoro ništa; ali svojim nepisanim, »dardanelskim« kozerstvom i ličnom duhovitošću ushićivaše Matoša, i on je uvijek govorio, da će sa Žarkom otići s ovoga svijeta najveći usmeni književnik na Slovenskom Jugu. Kada tuberkuloza, koja nije štedila dom Ilijćev, pokosi i Žarka, — Matoš napisa o voljenom drugu jedan od svojih najimpresivnijih feljtona. A povodom tužne starčeve smrti, objavilo je »Brankovo Kolo« (broj 16. za 1901. godinu) iz Matoševog pera sjajan književni portret srpskog velikana Jovana Ilijća.

VII.

Vrlo je karakteristično, da su baš ti i takvi ljudi, koji su po svemu pravi reprezentanti srpske rase, Matoša voljeli i cijenili. Baš zato, jer osjetiše u njemu Hrvata, pravog, nepatvorenog kova, naši rasni ljudi zamilovaše Matoša, štujući ga, kao i on njih.

U svojim ličnim odnosima, i svom književnom i javnome radu, Matoš nije nikad popuštao u iskrenoj ljubavi prema svemu, što istinski rasnog i velikoga sadrži srpska prošlost i srpska sadašnjica. On je ličnim svojim primjerom najidealnije potvrdio, da izmedju Srba i Hrvata može biti istinskoga bratstva i sloge. Po mom najdubljem uvjerenju, hrvatski književnik A. G. Matoš doprinio je jedinstvu Srba i Hrvata više nego skupa svi teorijski propovjednici.

Rekao sam, da je Matoš dolazio u koliziju s izvjesnom grupom naših ljudi od pera. Reći ću i to, da se ovima ne može osporiti veza sa duhovnim stvaranjem, ali oni pri tom nisu predstavnici ničeg izrazito rasnoga, već su sljedbenici i podražavaoci pojedinih književno-umjetničkih i političkih struja na Zapadu. Najjači i najborbeniji reprezentant tog kruga bio je Jovan Skerlić (1877.—1914.). On je i u politici i književnosti krajnji pristalica francuskih demokratskih težnji. Skerliću se ne može poreći neobična načitanost i vještina pisanja,

kojom je on i svoje protivnike impresionirao. Ali u biću, u suštini, Skerlić nije originalan. On je prenašao francuske formule na naše prilike, čineći to i ondje gdje ima smisla, i tamo gdje su one besmislene. Za dokaz, koliko su te formule bile deplasirane, navesti ću Skerlićevu stalnu borbu protivu klerikalizma. U Francuskoj bješe tada na dnevnom redu odvajanje crkve od države i tamo je antiklerikalizam bio razumljiv i umjestan. Ali je on suvišan i smiješan u zemlji, gdje crkva ima potčinjen položaj prema državi, a specijalno u Srbiji, gdje narod nije vezan za crkvu i u kojoj crkva nije bila nimalo vlastoljubiva, — nije bila ono, što se zove ecclesia militans.

Skerlićevo francuziranje ostavlja od prilike utisak naših sredovjekovnih pisaca, koji su imali zasluga za staru srpsku pismenost, ma da bijahu bezuslovni vaspitanici i imitatori Vizantije. Sasvim obrnut slučaj je kod Ljubomira Nedića. Kao valjan učenik Zapada, on je samo iskoristio nauku i metode, stečene tamo, kako bi ih poslije samostalno i s neobičnim oštroumljem primijenio na naše prilike: dok je Skerlić svoj književni program na silu konstruisavao, da bi zapadnjačke natukao ljudima i prilikama našim. Zato spada Nedić u najdosljednije predstavnike naše rasne duhovne etike, i otuda potiče Matoševa naklonost prema njemu, a averzija prema Skerliću i prema Skerlićevom književnom krugu.

VIII.

Matoš nije samo volio Beograd. On ga je i poznavao i osjećao. Osjećao je dotrajavanje njegovih tradicija, posljednje utroške turskoga nasljedja, hvatanje u koštac staroga sa novim. Sućutnošću artista zaronio je bio A. G. Matoš u melankoličnu dušu grada, pod čijim se bedemima vrši od iskona vjenčanje Save i Dunava. Znao je ovaj neobični brat Hrvat: da Beograd, oko kog se narodi krvaviše i kog Osmanlije prozvaše Darol Džihad (»Kapija ratova«), — baš ćuteći najrječitije ka-

zuje svoju burnu historiju, — dok se nad njegovim sanjivim rijekama, povrh uzvišica s fabričkim dimnjacima i grobljima dalekih vojnika, i nad plavom nevjestom Avalom, gase posljednji zraci utonula sunca...

I kad se prvi put rastajao s Beogradom (na samom izmaku 1897. godine), on je taj rastanak po gotovu oplakao, kao što su i sva njegova sjećanja na ostavljene beogradske prijatelje, na dogadjaje i doživljaje, pored sve spoljne šaljivosti, iznutra, u osnovi odjek jedne zaustavljene, prigušene i usrdne tuge.

»Htjedoh da osjetim, veli on, opisujući ovaj svoj prvi rastanak (u »Nadi« br. 5., za 1898.), na svojoj koži, što to znači, biti usamljen, siromah čovjek — — i koža mi ostade čitava! Tri godine u Biogradu! Može li se opisati u jednome pismu?«

»I dodje vakat, a ja se jednog maglovitog jutra nadjem na savskoj stanici. Oko mene sam prijatelj. Hvala Bogu: ni jednog kamatnika, ni jednog kreditora! Badava, rastanak je vrlo teška stvar. Zavrtjelo mi se u očima, na mostu u ladju; zagrlismo se i nekoliko pravo biogradskih suza pobiše se na mome licu sa jednom toplom, pravo zagrebačkom. Ne stidim se toga, i Germanik je plakao«.

»Na ladji mi se činilo, da je Biograd neka mila osoba, koju ne mogu ni da zagrlim. Lapavica i magla mi ne daju. da joj se zagledam u dobroćudno lice«.

»Dugo, dugo sam posmatrao Bijeli grad, koji se pod kivnijem i sivijem nebom, koje kao da imadjaše toga dana kijavicu, zavi u maglenu bundu. I iščezoše u tmuši kamenita, orlovska krila stare tvrdjave; pred očima mi potavni Dorćol, a od Biograda ostade samo uspomena — uspomena više slatka nego gorka«.

»Otići iz Zagreba u Biograd, — to je otići iz otadžbine u otadžbinu. Mi i Srbi smo kao oni jaganjci, koji mogu da sisaju dvije majke. Ostavljam i drugu majku. Čudnovato mi je, premda baš nijesam umiljato jagnje.

Sjećajući se medju inijem i škole, čini mi se kod svakog pljuska dunavskih valova, da je domovinska ljubav u kvadratnom razmjeru s udaljenošću od otadžbine«.

... »Pomišljajući na njih (prijatelje) i još na mnoge druge, sjećam se iznenada na Sienkiewicza: kako to, da taj veliki pisac brani Poljsku više od Kosciuszka«.

... »I Biograd, dobroćudni Biograd stade u duši mojoj nizati svoje tople uspomene,... I sjećanje me prožimaše kao slatka bol«.

Matoš se bavio u Beogradu u dva maha; prvi put od 1894.—1898., drugi put od 1904.—1908. Ne računajući medjuvrijeme, provedeno u Ženevi i Parizu, on je kod nas proživio punih osam godina od četrdeset, koliko je svega živio. I njegova ljubav prema Beogradu ne može se protumačiti samo ličnim osjećanjem čovjeka, koji je u jednoj varoši proveo svoje najljepše mlade godine, proživio tu i tužne i vesele dane, pa mu je samo zbog toga draga. Kao što rekoh, on se za Beograd vezao sponom rasnoga Hrvata, osjećajući intuitivno još onda, u svojoj dvadesetdrugoj godini, da je i za svakog Hrvata i Slovenca kao i za svakog Srbina, najprirodniji i najbliži put onaj, koji vodi od bratskog srca — bratskom srcu.

Za vrijeme svoga drugog beogradskog boravka, vrativši se god. 1904., Matoš je u ovom svojemu uvjerenju bio još čvršći, još odredjeniji. U Parizu, gdje se ubrzo pročuo u krugu literata i artista — o čemu i danas postoji živa uspomena, — Matoš ne samo što nije izgubio vezu s Beogradom i Srbijom, nego je ta veza postala kod njega još intimnija i dublja. On se iz Pariza vratio kao prekaljen pristalica hrvatsko-srpske zajednice, kao jugosloven u najtačnijem i najljepšem smislu toga izraza, ostavši dobar Hrvat, kakav je i otišao bio.

U tom pogledu su vrlo karakteristični njegovi feljtoni u beogradskom dnevniku Slobodnoj Reči.

Ovaj list, čiji vlasnik bješe Pera Taletov, uredjivao je Matošev i moj prijatelj, ranije spomenuti Jovan B. Jovanović (rodjen 1875. u Beogradu).

Jovanović je interesantna ličnost naše javnosti. Historičar po struci, sa položenim doktoratom kod čuvenog berlinskog historika Hansa Delbrücka, — Jovanović je i od kuće i u samome sebi imao podloge, da uspješno primi uticaj zapadne kulture, a da ipak ostane samostalan i kritički duh. Pošto je iz političkih razloga, kao profesor Vojne Akademije još 1904. otpušten iz državne službe, on se sav posvetio politici, pridržavajući se konzervativnog pravca. Glavniji su mu naučni radovi: »Uvod u noviju historiju ratne vještine«, »Rankeovo shvatanje historije«, »Postanak i razvitak engleske pomorske sile« i djelo »Napoleon I.«; a za Jovanovićevu publicističku i novinarsku djelatnost može se mirne savjesti reći, da iznenadjuje obiljem i dubinom. Nas dvojica smo uredjivali list Videlo (1920.—23.), a i ranije smo bili zajedno, pa i u Slobodnoj Reči, kad joj je glavni saradnik bio A. G. Matoš.

Ne znam, jesu li u izdanja Matoševih djela uvršteni svi feljtoni, koje je publikovao u Slobodnoj Reči; ali držim, da je za svaki slučaj potrebno, da ih ovom prilikom sve navedem, jer bi bila šteta, da se makar jedan od njih izgubi iz vida. Svi su objavljeni za nepun mjesec dana (u brojevima Slobodne Reči od 23. augusta do 19. septembra 1904.), i to ovim redom: Siesta, Matačić-Keglević, Profesori, Flanerija, Gjalski, Nokturno, »Seoba Srbalja«, Kuropatkin, Hrvati su došli, Slava mladosti, Jugoslovenska izložba, Dva jugoslovenska nosa, Klike i koterije, Prije deset godina.

Neki od ovih feljtona idu u Matoševe najbolje stvari, i sadrže sve odlike njegovoga talenta, a prvenstveno njegovu poznatu lakost pisanja i varničastu blistavost stila. Pišući o igri glumaca u Jakšićevoj »Seobi Srbalja«, veli na kraju: »Najbolje je znao svoju ulogu gospodin sufler«. U napisu »Prije deset godina«, punom divna slikanja Slavonije, Srijema i savskih i dunavskih pejzaža, kaže kako je, lutajući poslije bijega iz petrovaradinske tamnice po Beogradu, trebao da postane kelner, a postao je hrvatski književnik, — pa dodaje

s gorkom ironijom: »Nije Bog zna šta«. Katkad ga zahvati ogorčenje sa nezaslužena gonjenja i pretrpljenih muka, te se okomi na one, koje nije mario. Tako, na primjer, u feljtonu »Klike i koterije« dopustio je sebi i ovu pretjeranu rečenicu: »Štreberstvo i sektarsko pero plagijatora Skerlića«.

Ali najznačajnije, što je štampao u Slobodnoj Reči, ostaje feljton: Hrvati su došli. Povod je bio dolazak grupe Hrvata, oko stopedeset, većinom omladinaca, da prisustvuju krunisanju Kralja Petra, koje je obavljeno godine 1904., 7. i 8. septembra. Bilo ih je i u narodnoj nošnji i sa svojim crvenim kapicama. Hrvatima se pridružilo oko sedamdeset Slovenaca. Od hrvatskih javnih radnika, — sjećam se, — bijahu prisutni: književnici Gjalski, Vidrić, Mihovil Nikolić, umjetnici Bužan, Frangeš, Valdec, Vranjić, novinari i političari Stjepan Radić, Josip Smodlaka, Božo Vinković, Miško Derkos, Hinko Krizman, J. Basariček. Slovenačka su braća bila takodjer zastupana preko svojih najuglednijih prvaka i narodnih boraca: Gregor Žerjav, Fran Govekar, Rasto Pustoslemšek, Janko Pretničar, Josip Regali, Ante Gaber, K. Tekavčič, Josip Germ, Aleksander Šantel, Vilko Sever, Milan Plut, — mahom novinari i književnici; a medju slovenačkim umjetnicima zapazio sam Ferda Vesela i Jakopiča, slikare.

Pored jugoslovenske umjetničke izložbe, prve i prave u Beogradu, — jer su na njoj bili izloženi i radovi bugarskih umjetnika, — održan je tih znamenitih dana i kongres ljekara i prirodnjaka, tako da je mjesec septembar 1904. godine bio doista svestrana i veličanstvena manifestacija jugoslovenstva. Ja se živo opominjem omladinskog zbora, 5. septembra poslije podne, u dvorani hotela »Bulevar«. Ostali su mi u svježem pamćenju vatreni govori Pretničara i Smodlake, koji se zalagao za federaciju južnih Slovena. Lijepo, iskreno i jezgrovito besjedio je i Stjepan Radić, ovaj isti Stipica, koji danas zadaje muka i šumadijskoj i zagrebačkoj go-

spodi, ali bez koga se, — eto! — ne može. Radić se pozivao na etnografiju, zemljopis i povjesnicu, da bi potvrdio, kako od Bospora do Soče i od Skadra do Pešte živi jedan narod. Rimska i bizantinska kultura odoše u muzej, a naša, slovenska, tu je, u narodu našem. Srbija je za seljaka najsrećnija jugoslovenska zemlja. »I mi, južni Sloveni, moramo biti uz Rusiju i onda, kad je Rusija protivu nas«, uzvikuje vodj hrvatskih seljaka, dok se dvoranom prolama klicanje srpske omladine.

Rijetki su takvi trenuci u narodnom životu ovih strana. Zajedničko je oduševljenje bilo toliko, da će ono morati ostati uvijek toplo, baš ako se od njega do sad po nešto i ohladilo. Matoš reče tada za Savu, našu Volgu, da je ona »ispod bijela grla Jugoslavije gjerdan, u kome su tri alem-kamena: Beograd, Ljubljana, Zagreb«. A dobrodošlica Hrvatima ostat će najubjedljivija potvrda Matoševa jugoslovenstva i najčistije ogledalo njegove rodoljubive hrvatske duše, s toga ovdje i navodim taj feljton u glavnim pasusima.

»Mračan dan. Pada kiša: zimske kiše početkom jeseni. Sjedim i ručam — pasulj sa pastrmom — vi već znate, i jedan amalin, iscijepan kao Jov, dolazi u kavanu i zadovoljno reče: — Hrvati su došli, došli su Hrvati! Sa bandom su ušli u varoš!«

»Treba biti prezren književnik, čovjek izvan zakona, treba biti austrijski prognanik, pa da se osjeti sva silina tih riječi: Hrvati, Hrvati su došli u Beograd! Nisu došli inkognito, nego korporativno, javno ...«

— — — — — —

»Danas su prvi put došli Hrvati, usprkos svakakim makinacijama, u Beograd, kao Hrvati, kao braća, da javno i glasno istaknu: da je naša, hrvatska i srpska kultura jedna; da bi prema tome i narodna politika trebala da ima isti cilj: cilj našeg narodnog oslobodjenja«.

— — — — — —

»Najdirljivije, najutješljivije je kod tog hrvatskog dolaska, da je djelo Omladine. Političke stranke u Hrvatskoj su tako trule, tako kukavne, tako ropske, da je djak, hrvatski legendarni i veseli grabancijaš, ostao kao jedini reprezentant političkog idealizma i zdrave narodne politike. Mlada Hrvatska je došla, da zagrli mladu pomladjenu Srbiju«.

— — — — — —

»Nas su dugo varali i lagali našom Konstitucijom. U ime lažnog patriotizma ugušiše rimski i austrofilski tarifski tipovi u Hrvatskoj svaki umjetnički i slobodoumni pokret. Politici divide et impera uspjelo je, da kupi gladne žurnaliste, da svugdje pomaže manjinu, da u Hrvatskoj guši srpskom manjinom Hrvate, a u Bosni da pravi koncesije Hrvatima i da identifikuje u toj bijednoj zemlji Hrvate sa Jezuitom i austrijskim žandarmom. I došao je kobni čas, da hrvatski radnik u Hrvatskoj ne nalazi rada, seljak hljeba, književnik nakladnika, čitalac knjige. Preko tri stotine tisuća naših radnika, najbolji dio naroda, robuje u amerikanskim robovištima, iako je Hrvatska zemlja agrikulturna i bez industrijskog proletarijata. I pitanje sloge sa Srbima postalo je potreba, jedini naš spas«.

— — — — — —

»Hrvati u Beogradu! Kroz ovu jesenju tamu i kišu vidim sunce, koje će sjati od Senja do Negotina, od Morave do Jadranskog Mora«.

— — — — — —

IX.

U ljeto, godine 1913., bio sam u Zagrebu, zbog jedne porodične neprijatnosti. Došao sam da obidjem svoju sestru Vidosavu, suprugu slikara Tomislava Krizmana. Njen život je bio u opasnosti ...

Trebalo je dosta muke, dok sam dobio dozvolu za put. Poslije rata Balkanskog i sa Bugarima, nalazila se Srbija još u ratnom stanju. Ja bijah na vojnoj dužnosti; a vojni obveznik se onda teško puštao i po rodjenoj

zemlji, a kamo li u inozemstvo, i to još u Austriju! Prema meni je ipak učinjen izuzetak. Imalo se nekih obzira, zbog pomenute neprijatnosti u porodici.

Tako sam vidio Zagreb, kad sam se najmanje nadao, — a ja uvijek volim da dodjem u Zagreb. Imam ja i u njemu po neku dragu uspomenu. Ne osjećam se tudj tamo, iako u njem nisam nikad duže boravio. Možda je i to jedna potvrda: da smo svoji, bliski, da smo braća. A, možda, baš zato što smo braća — zato i zamećemo medjusobno kavgu. Was sich neckt, das liebt sich... Samo neka ostane na tome — na toj uzajamnoj, bezopasnoj zadjevici; i neka nas Bog umudri, da nikad ne iskusimo strahovitu istinu one narodne izreke: »Tko ti je iskopao oko? — Brat! — Zato je tako duboko...«

Odmah po dolasku sretoh Matoša u Ilici. Išao je s jednim mladićem u živome razgovoru, i praveći poznate, matoševske pokrete; kad bi zastali, Matoš je, po staroj navici, čupkao vrh svoga istanjenog desnoga uha. Zapazih, kako ga mladi čovjek sluša pomno i s dubokim respektom.

Matoš je volio mladost, rado se družio s omladincima i imao medju njima mnogo obožavalaca. Njegov buran, mukotrpni život, pun raznih udesa, kojima je izvrgnut jedan boem i prognanik, morao je u mašti mladog svijeta stvoriti Matoša romantičnim junakom svoje vrste. A prijevremena, svirepa smrt učinila je Matoševu sliku samo još ljepšom i još tužnijom.

Naše ponovno vidjenje bilo je za obojicu čitava mala svečanost. To tako uvijek biva, kad se stari drugovi sastanu poslije više godina... Svratismo »K lovačkom rogu«. Šalili smo se, smijali, pili smo. Pa, ipak, ispriječilo se nešto, što je mutilo našu radost. Matoš je bio težak bolesnik. Sasvim promukao. Kobna boljka je u veliko vršila svoje razorno dejstvo u njegovom grlu.

Tad smo se posljednji put vidjeli, — — na ovome svijetu.

Jer sve je »Dim... dim!« Sve, — osim božanske prirode i tvoračkoga duha čovjekova...

*

Mogao bih ovdje staviti završnu tačku. Ali, s pogledom na kulturno-književne prilike naše, držim da jedan kratki résumé ne će biti ni suvišan ni dosadan. Šta više, po mom mišljenju je to i potrebno, da bi pojava A. G. Matoša, u duhovnom životu srpsko-hrvatskom i slovenačkom, bila pravilnije i jasnije shvaćena.

Rekoh već, da je Matoš bio ne samo bogodan književnički talenat, nego i čovjek od rase. A to je najvažnije kod pojave njegove. Tu leži njegova prava veličina.

I Hrvati, i mi, Srbi, imali smo ljudi s jako razvijenim svojstvom: da zapadno-evropski duh lako prime i lako se u njega užive. Bez sumnje, to znači jednu sposobnost, — samo, i sa gledišta našega kulturnog razvitka, i s opće evropskog stanovišta, sposobnost ova je skroz negativna.

Ja ne sporim, da mladim narodima, kakvi smo i mi i Hrvati, trebaju uzori, pa treba im i podsticaj spolja. Ali ako jesmo i ako hoćemo da budemo istinski kulturan narod, mi ćemo to postići jedino time, što ćemo vrijednosti proizvoditi sami iz sebe. Samo ono, što je specifično naše, izazivalo je u kulturnom čovječanstvu priznanje i divljenje. Naši pravi talenti koristili su se tudjim uticajem u toliko, u koliko im je taj uticaj širio vidik i na njihov rodjeni put ih izvodio.

U nedostatku dublje samosvijesti, kod nas se podražavanje i bezuslovna zavisnost od stranih ugleda, često smatrala, — a smatra se još i danas, na žalost, — duhovnom nadmoći i kulturnošću. Nešto sličnoga bijaše i u Njemačkoj. Samo je tamo bilo to prije skoro dvije stotine godina. Dva praznoslovna, beznadežna škrabala, Gottsched i Bodmer, vodili su godinama ogorčenu polemiku oko pitanja: treba li njemački književnici da imitiraju francuske ili engleske pjesnike ili pisce? Čim

se pak, nešto docnije, pojaviše u njemačkoj književnosti prvi pravi talenti i geniji, Lessing, Goethe i Schiller, ispoljila se sva bijeda ovih nadripjesnika i sva komičnost njihove budalaste polemike.

Srbi i Hrvati, i Slovenci, imali su sinove, koji su u poeziji i umjetnosti stvarali sami iz sebe. Naravno, oni medju njima, koji su imali mogućnosti da se napoje na vrelima stare kulture, da prodju kroz visoku školu klasicizma i zapadne obrazovanosti, postali su u formi bolji, ugladjeniji, ne izgubivši pri tom ništa od svoje samoniklosti i originalnosti.

Jedan iz tog kola hrvatsko-srpskih izbranika bez sumnje je Antun Gustav Matoš. Zato će on ostati uvijek interesantna i značajna ličnost u kulturnom životu Slovenskog Juga.

(Zagrebačke »Novosti«, 22. travnja do 1. svibnja 1928.)

DR. ZDENKO VERNIĆ (ZAGREB):

A. G. MATOŠ

Der Yorrick der kroatischen Literatur ist ernstlich leidend. Armer Yorrick! Die »lachende Träne« im Wappen, ist er schon mehr als zwei Dezennien eine treibende Kraft in unserer Literatur. Einer, der schafft und wertet, der durch Lob und Tadel, durch Anspornung und Widerspruch, angreifend und angegriffen, unablässig tätig war. Rasten konnte er nicht. Fand er keinen anderen Stoff zur Betätigung, so griff er im Übermass schriftstellerischer Kraft irgend wen an, hieb toll um sich, um dann plötzlich einzuhalten, ein gutes Wort zu sagen und mit einem Witzwort die selbstgeschaffene Kluft zu überbrücken. Ein rastlos Tätiger, dessen Nerven auf jeden Anreiz lebhaft reagieren. Ein allzu Empfindsamer, der immer wieder zur Bajazzomaske griff, um unter der Last des Leids nicht zusammenzubrechen, bis sie ihm zur zweiten Natur wurde und man gewöhnlich nicht mehr wusste, was tolle Maske, was innerste Natur war. So gellte uns die Narrenschelle immer in den Ohren, so überflutete uns eine Flut von Schimpfwörtern shakespearischer Hofnarren, so trieb Yorrick sein Spiel mit uns, um nur wenigen Freunden sein warmes Herz zu zeigen, seit seine tiefempfundenen Skizzen nicht mehr erschienen, in denen sich der zartbesaitete Schriftsteller offenbarte, der innigste Darsteller unserer Landschaft, der begeisterte dionysische Schilderer Kroatiens, das treue kroatische Herz, der

Sohn des alten Zagreb. Ab und zu blitzte aber dennoch der Schatz seines Gemütes durch das tolle Zeug, und volle, tiefe Klänge rührten unsere Seele, wie die innige Poesie unserer Sommer, der tiefe Zauber unserer Abende. Nun leidet Yorrick wieder. Armer Yorrick!

Ein Heine an Empfindsamkeit, ein Heine an beissender Ironie und höhnendem Spott, ein Polemiker um der Polemik willen, der lustigste Boheme und moralisierende Pedant, begeistert, gerührt und wieder in unmöglichsten Schimpfreden schwelgend, masslos, grundlos, je nachdem ihn das impulsive Temperament trieb, Literat und Kritiker, um über Literaten und Kritiker loszugehen, war er immer aufrichtig, in jedem wechselnden Augenblick er selbst, verfocht seine gegenteiligsten einander folgenden Meinungen immer mit dem Feuer der beredten Überzeugung, und blieb doch dabei bei aller Übertreibung, bei all den Hyperbeln des Ausdrucks und der momentanen Meinung ein herzensguter Kerl, den diejenigen, die ihn kennen, trotz seiner oft nur allzupersönlichen Angriffe, lieb haben müssen, wie man ein gutes enfant terrible lieb hat. Was kann man denn sonst mit einem solchen Menschen anfangen? Fast allen, die nur irgendwie mit dem öffentlichen Leben in Kroatien in Berührung kamen, hat er ja die ehrenrührigsten Dinge öffentlich gesagt, aus Groll, aus momentaner Laune, oder um einen Witz daraus zu machen. Diesen Augenblick, als er dies sagte, meinte er es auch so. Den folgenden war er ja doch immer wieder bereit, sich dem Gegenteil hinzugeben, um es eben so steif und fest und temperamentvoll zu behaupten. Charakterlos? Nein. Mit Charakter hat dies alles überhaupt nichts zu tun. Ein solcher Masstab lässt sich einfach nicht auf ihn anwenden. A. G. M. steht jenseits der Beurteilung nach Charaktereigenschaften. Er ist ein Literat, einer, dem das l'art pour l'art fast zum Selbst geworden ist. Ein Meister des Stils, schuf er die rührendsten Skizzen, die begeistertsten Hymnen in Prosa, um im nächsten Augenblick mit den ärgsten Ruditäten und erdrückendstem

Bombast hervorzubrechen und in selbstgefälliger Eitelkeit mit seinem literarischen Können zu schillern. Wie oft ihn diese Eigenschaft zu den unmöglichsten Unmöglichkeiten verleitete, weiss er ja selbst nicht einmal.

Es ist ein Leichtes, zu behaupten, dass man Matoš, dem Literaten, Matoš, den Polemiker verzeihen muss. Seine Polemiken und Angriffe sind ja Eintagsfliegen geblieben, immer wieder gutgemacht, immer wieder vergessen. Wer hat aber so ergreifend tiefe Töne gefunden, um die Schönheit und Pracht unseres Landes, um die liebe Treue des goldenen kroatischen Gemütes zu besingen? Seine Skizzen aus Brezovica, seine Spaziergänge dorthin über die Save, seine Wanderungen nach Zagorje, das alte Zagreb und die heimlichen Reisen aus der Fremde (als Militärflüchtling!) ins geliebte Vaterland, nach der kroatischen Hauptstadt, mit dem geladenen Revolver in der Tasche, um nicht lebend der Polizei in die Hände zu fallen, — wer wird diese Schilderungen vergessen! Über jeden momentanen Groll hinweg drückt man immer wieder im Geiste die Hand des kroatischesten aller kroatischen Schriftsteller, des Sängers unserer Heimat. Inhalt und Sprache sind ja bei ihm, wenn er vom Vaterlande spricht, Perlen seltenster Schönheit, die dauernden Wert haben, solange ein kroatisches Herz noch für Kroatien empfinden wird. Dieses ist die ewige schmerzliche Liebe Matoš', ist das strahlende Ideal, dem er immer treu blieb, auf der Flucht aus der Petrovaradiner Festung, in der selsbtgewählten Verbannung in Belgrad, wo er für Pašić', seines politischen Gegners, Blatt Feuilletons schreibt, in den langen Jahren des Aufenthaltes in Paris, wo er, von Hunger und Not gepeinigt, das Bohemeleben wie kein zweiter zur Neige auskostete. Kroatien war immer sein Stern, sein einzigartiger Humor immer sein Tröster, seine tiefen Gefühle (er soll auch ein feiner Cellospieler gewesen sein, bis ihn der Krampf in der rechten Hand befiel) der unversiegbare Quell eines selbsterzeugten Glücks. Unsere Jugend kann in seinen Sachen, den

Skizzen und Abhandlungen, den poetischen Berichten und Feuilletons, am lebendigen Urquell Liebe zum Vaterland ohne Pose, Begeisterung für die Geschichte ihres Volkes ohne Hass gegen Fremdes lernen. Diesem Manne sollte man grollen, weil er uns ab und zu beleidigt? Nicht das, dass er so belesen in der fremden Literatur, insbesondere in der französischen, wie kein zweiter bei uns, ist, soll ihm zum Verdienst angerechnet werden. Erstens ist dies sein eigenes Vergnügen und zweitens — lässt er nicht oft eine Gelegenheit vorübergehen, ohne uns dies Wissen selbst vorzuhalten. Auch seine rastlose Tätigkeit ist kein subjektives Verdienst, da er ohne sie nicht leben kann; sein Temperament noch weniger, da es zu seiner Natur gehört. Dass er aber zum Poeten Kroatiens wurde, mehr und inniger und bewusster als alle anderen zusammen, das bleibt sein objektives Verdienst, bleibt ein positiver Posten, der all die vielen negativen seiner öffentlichen Erscheinung bei weitem überflügelt. Nicht nur die kroatische Literatur, alle kroatischen Patrioten sind Matoš zu Dank verpflichtet.

Nun hat der kroatische Schriftstellerverein eine Sammlung seiner Feuilletons aus den verschiedenen Jahren und verschiedenen Tagesblättern unter seinen ordentlichen Editionen erscheinen lassen*). Das Buch war im Jänner dieses Jahres fertiggedruckt, wurde aber durch die Zensorenherrlichkeit des Regimes Cuvaj verboten. Und nachdem es nach Wiederherstellung der Verfassung freigeworden war, da geschah noch ein zweites Attentat gegen das Buch. Ein ganzes Feuilleton, vier Seiten, wurde einfach aus dem fertigen Buche herausgeschnitten, eine Tat, die unter allen Kuriositäten der kroatischen Literaturgeschichte einzig da steht, und deren Erwähnung man nicht ohne schärfsten Tadel lassen darf. Entweder hätte jenes Feuilleton nicht in die Sammlung aufgenommen werden dürfen, oder das Buch

*) A. G. Matoš, Pečalba, kaprisi i feljtoni. Savremeni pisci hrvatski, Buch 24. Zagreb, Jänner 1913.

hätte unverstümmelt bleiben müssen. Die Sammlung selbst hat freilich dadurch keinen allzu grossen Nachteil erfahren. Es sind weder die besten, noch die für Matoš am meisten charakteristischen Feuilletons darin enthalten. Mehrere, wie jene über Barnum, Kuropatkin, »Madžarska lekcija« und andere, sind veraltet und bar jeder engeren speziellen Beziehung zum Feuilletonisten und seiner literarischen Entwicklung. Einzelne Feuilletons der Sammlung verdienen freilich in dieser Beziehung vollstes Lob und Anerkennung. Da bisher nicht bekannt ist, ob Matoš selbst bei der Redaktion der Sammlung mitgewirkt hat, kann nicht entschieden werden, inwieweit die Auswahl auf sein Schuldenkonto zu setzen ist. Hat Matoš dabei mitgewirkt, so wäre dies eben ein Zeichen, dass er jene Autokritik eingebüsst hat, die man ihm bisher, ungeachtet der grossen Empfindlichkeit, die er, angegriffen, immer zeigte, zugeschrieben hatte. Matoš ist nämlich sozusagen der Schöpfer des kroatischen Feuilletons. Seine Lebhaftigkeit und seine allgemeine Bildung sowie seine stilistische Suprematie eignen ihn zum Feuilletonisten par excellence. Im eigentlichen Sinn des Wortes ist er neben Zvonimir Vukelić (in dessen früheren Zeiten) unser einziger Feuilletonist. Die Serben haben ihm auch ausser Nušić, dessen literarische Richtung ganz anderen Zielen zustrebt, kein Pendent gegenüberzustellen. Seine Feuilletons zeigen auch allen Seiten seiner schriftstellerischen Persönlichkeit, weshalb doppelt bedauert werden muss, dass diese Feuilletonsammlung nicht eine den früheren Essaysammlungen (Ogledi, Vidici i putovi, Naši ljudi i krajevi) ebenbürtige ist. Um Matoš als Feuilletonisten wirklich kennen zu lernen, muss eben eine zweite Sammlung abgewartet werden. Eine wichtige Seite seines literarischen Charakters, die Polemik, bleibt gänzlich verschwiegen, die zweite, die ernst patriotische, die eine Konstituante seines Schaffens bildet, kommt auch allzu wenig zur Geltung, und der literarischen wird kaum Genüge geleistet. Die Sammlung des

kroatischen Schriftstellervereins hat somit versagt. Siebenundzwanzig Feuilletons hätten ein klares Bild geben können, wenn man sich nur von der Rücksicht hätte leiten lassen, ein vollständiges Bild des Feuilletonisten Matoš zu bieten, ohne Retouche und ohne Verschneidung der fertigen Bücher...

Spät ist das Buch Matoš' erschienen. Lange Zeit nach seiner Vollendung grüsst es seinen Autor. Dass es von allen, die bei uns überhaupt für Literatur Sinn haben, gelesen, und mit Interesse gelesen werden wird, kann ihm zum Trost dienen in seiner neuesten Leidenszeit. Trost scheint ihm diesmal fürwahr vonnöten zu sein. In seinen letzten römischen Feuilletons klang eine Schwermut hindurch, die uns nicht gefiel. Es war einmal ein Widerspruch bei Matoš, der uns überrascht hat, den wir ihm nicht zugetraut hätten. Er, der der einzige Literat in Kroatien ist, der ausschliesslich von der Literatur (einschliesslich der Zeitungsfeuilletons) lebt, der einzige Literat, der eine wenn auch winzige Unterstützung seitens des Landes geniesst, der einzige Literat, der immer über die Vernachlässigung unserer Literaten seitens der Oeffentlichkeit schimpft und der einzige, der mit Hilfe der »Matica« nach Rom zur Heilung reiste — was ihm alle Bekannten vom Herzen gönnten — er, der ewig widerspruchsvolle, hat mit diesem Widerspruch uns alle betrübt. Hoffentlich bessert sich sein Zustand bald und wir erleben baldigst wieder einige lustige Fehden und werden von Yorrick mit der Schelle übertönt. Mächtig freuen soll uns das, denn betrübt wollen wir ihn nicht sehen. Uns schmerzt es aufrichtig, dass er jetzt körperlich leidet. Armer Yorrick!

(»Agramer Tagblatt«, 27. Dezember 1913.)

DR. ZDENKO VERNIĆ (ZAGREB):

DER TOD DES DICHTERS

Heute um halb 3 Uhr nachts ist der Dichter und Schriftsteller A. G. Matoš seinem schweren Leiden erlegen.

Matoš ist gestorben. Ein tückisches Leiden, das jahrelang unmerklich an seinen Kräften zehrte, und erst, als es für jede Hilfe zu spät war, entdeckt werden konnte, hat ihn niedergestreckt, hat Kroatien einen bedeutenden Schriftsteller, einen fein empfindenden Lyriker, einen Kritiker, dessen geistsprühende Feder auf fast allen Gebieten des kulturellen Lebens fördernd und anspornend wirkte, entrissen. Matoš, der Polemiker, stand Zeit seines literarischen Lebens, das ein Vierteljahrhundert, ein kurzes aber inhaltreiches Vierteljahrhundert dauerte, im Mittelpunkte literarischer Fehden, stand angreifend und angegriffen, immer rastlos wirkend, inmitten prinzipieller und persönlicher Kämpfe. Wie oft haben diese Kämpfe bei den direkt daran Beteiligten das richtige Urteil getrübt, haben sie momentan verkennen lassen, welch' göttliche Gaben der Mann seiner kroatischen Mitwelt brachte, wie vieles sein reger Geist schuf, welch grosse Bedeutung er, der ewig junge, für sein über alles geliebtes Kroatien hatte. Nun ist Matoš, der Polemiker, tot. Seine scharfen Angriffe, von der Hitze und Kampfeslust des Augenblickes oft

masslos übertrieben, gehören der Vergessenheit an, wie sie ja auch nur einen blossen Augenblickswert hatten. Den Fehden hatte bereits die Krankheit ein Ende gemacht, diese schwere Krankheit, die Anlass gab, dass sich ganz Kroatien zu einer Ehrenspende zusammentat, um Matoš, wie noch keinen Schriftsteller zuvor, zu ehren. Matoš ersah daraus klar, dass Kroatien über all die kleinen Erscheinungen des literarischen Tageskampfes hinaus seinen Wert zu würdigen wisse; er ersah daraus, dass sein Vaterland seine heisse Liebe mit inniger Gegenliebe erwiedere, dass es ihn für würdig halte, ihn unter die Besten seiner Söhne einzureihen. Dem oft Verkannten, dem Verbannten und Angefeindeten ward dieser Trost vor seinem Tode, zur Zeit seiner grössten körperlichen Schwäche zu Teil. Es war ihm ein Trost und er bekannte dies auch. Ein Pessimist, der er zeitlebens durch seine zahllosen Leiden war, hoffte er nicht mehr, zu genesen; er fühlte die schwarze Majestät des Todes herannahen, und den Trost, den ihm die Anerkennung des Vaterlandes bot, empfand er als letzten Trost vor dem Hinscheiden. Seine trüben Ahnungen haben sich leider nur allzubald bestätigt; Kroatien trauert heute an der Bahre des Heissporns, der sich dem Vaterlande stets als bester Sohn erwies.

Kroatien hat selten Grund gehabt, den Tod eines Sohnes schmerzlicher zu empfinden. Matoš war eine Lebenskraft unserer Literatur, einer, dessen Platz unbesetzt bleiben wird. Eine Generation jüngerer Dichter ist unter seinem Einflusse emporgewachsen und gross geworden. Zu dem ewigen Bohemien haben sie sich hingezogen gefühlt; seine geistvolle Art zu sprechen, zu kritisieren, aufzustacheln, hat es ihnen angetan. Den älteren ein stets willkommener Genosse, den jüngeren ein Führer, ein Wegweiser in der Lyrik, war er immer im regsten Kontakt mit unserem gesamten kulturellen Leben. Auch damals war er es, als er in der Petrovaradiner Festung als Militärflüchtling gefangen sass und als

er, dem Gefängnisse entsprungen, in Belgrad im Exil lebte; auch damals, als er in Paris durch lange Zeit das wechselvolle Schicksal der Pariser Boheme mit kurzen Freuden und vielen Entbehrungen mitlebte. Aus der Fremde kamen seine Skizzen, literarischen Berichte und ätzend scharfen Kritiken oder begeisterten Besprechungen heimischer Dichterwerke immer getreu in die Heimat, nach Zagreb, dem stets sein Sehnen galt. Aus Paris kehrte er heimlich nach Zagreb zurück, aus Belgrad kam er insgeheim oft nach Zagreb. Er wusste die Grösse dieses Wagnisses einzuschätzen; er kannte die Gefahr, in die er sich begab, er, den fast alle Welt in Zagreb kannte: ein geladener Revolver in der Tasche war die stetige Mahnung daran. Lebendig sollten sie ihn niemals wieder verhaften, aber heim musste er, und wenn er sich als Dieb nach Zagreb stehlen und hier versteckt halten musste. Zagreb, Zagorje und Turopolje musste er immer wieder und mit dem Einsatze seines Lebens sehen, musste mit den Bauern sprechen, wie nur er es verstand, musste die Stätten seiner Jugend besuchen. Das Vaterland zog ihn immer mächtig an, bis er begnadigt zurückkehren durfte. Von hier aus machte er dann nur kurze Reisen ins Ausland, er, der Kenner der westlichen Kultur, um bald zurückzukehren, da er sich nirgends so wohl fühlte, wie daheim. Nun hat er daheim, von langem, schmerzhaftem Leiden erlöst, zu früh, viel zu früh, Ruhe gefunden... Der Boheme, der nie seine Studien beendet hatte, war frühzeitig durch seine umfassende Kenntnis der fremden Geisteswelt aufgefallen. Mit stimmungsvollen romantischen Skizzen hatte er seine literarische Laufbahn begonnen, die neuesten Richtungen der Weltliteratur, speziell der französischen, bei uns einführend. Bald folgten lebhafte und von scharfem Geiste zeugende Rezensionen, folgten Fehden und Angriffe, allzupersönlich und überschwänglich manchmal, um Essays zu weichen, um die uns die besten Schriftsteller des Auslandes beneiden könnten, oder Schilderungen Platz zu machen, die an Tiefe des

Gemütes und Weite der Auffassung ihresgleichen suchen. In immer engeren Kreisen umkreisten dabei seine Gedanken und Gefühle das Vaterland, sein engstes Vaterland, das er mit dionysischem Schwunge besang. Niemand vor ihm ist so innig wahr in die Seele unseres »Kajkavac« eingedrungen, in diese mystische, stammelnde und so gute, gute Seele. Bei diesen Schilderungen verschwand immer aller Wust des Alltages, da war die kleine Kulturstufe unseres Bauers nicht zu sehen, da kamen die Ewigkeitswerte unserer Volksseele, die mit der Scholle, mit der Natur so eng verwoben ist, zur vollen Geltung. Die Heimat grüsste uns daraus, und der Mensch wandelte sich zum bewusst gewordenen Ausdruck der Allnatur. Hinter dem Bäuerlein leuchtete das lustige Lachen des »Petrica Kerempuh«, dessen Bocksbeine plötzlich den Pan-Dionysos offenbarten, dessen begeisterten Worten und Weisen die ganze Heimat in andachtsvollem Schweigen lauschte.

Nun ist der dionysische Sang zu Ende. Durch Schmerz und Qualen zermürbt, liegt das Werkzeug, durch das sich der Genius des Vaterlandes offenbarte, im Staube. Trauernd wird das Vaterland A. G. Matoš zu Grabe geleiten, an den Hügeln, woher man sein Zagreb sieht und seine Jurjevska ulica. An den sanften Abhängen unseres Gebirges wird er ruhen, und an seinem Grabhügel wird die dankbare Nachkommenschaft das ewige Denkmal setzen, das die Perlen seiner literarischen Meisterwerke mit dem milden Glanze heimatlicher Schönheit schmücken werden.

(»Agramer Tagblatt«, 17. März 1914.)

AUGUSTIN UJEVIĆ (SARAJEVO):

„EM SMO HORVATI“

»I opet jedan nekrolog! — Hrvatska smrt očevidno ima više ukusa od hrvatskog općinstva«. (A. G. M.)

Gledajući povodnje vodene proze što nabuja u podliscima i što se prelije čak preko crte o smrti svakoga našega pisca, nagonski se sjećam žarke iskre iz Stendhalove bogate glavnje: »Ima jedna stvar za koju se nikada ne hvali umrle i koja je medjutim razlog svih pohvala što im ljudi upravljaju: to što su umrli«. Stendhalov hrvatski životopisac umire sred općega žaljenja: kažite vi kome hoćete da je ta korota posve iskrena. Zar je čovjek ljubljen u razmjeru batina koje podijeli? Čujem bezbrojne uzdahe, ali ne znam jesu li svi od tuge. Koliki kažu: »Jao!«, a misle: »Napokon!« Književnici često puta jednako rone suze za kritičarom kao baštinici za bogatašem: ovi jer nešto stiču, oni jer se nečega rješavaju. Napadači su cijenjeni poslije smrti; ta ne će više napadati. Grob je divna prilika, da se bude plemenit prama opasnima i viteški prama protivnicima. Zato se kaže »lažan kao epitaf«. Otkako je Gustl kod Plutona, kadimo mu bez straha; mrtva usta ne govore, i on ne će opsovati svoje odjučerašnje hvalitelje ni popljuvati svoje najnovije obožavatelje. Poslije smrti Starčevića cijeli svijet je starčevićanac. Matošev zalazak otkriva bezbroj njegovih djaka. U Hrvatskoj se lako dolazi na

glas; za to treba samo jedna malenkost: da se umre; vi to dobro znate, Vladimire Vidriću, Vanjo Kosane, Janko Poliću! Pa evo demokratska gospa Smrt izjednačuje sa drugima i nastranoga Matoša: on postaje ličnost za purgarska sažaljenja, za Vihorove uzdahe, banalan »mili pokojnik«, jedan koji mu drago od mirogojskih penzionera života, broj kojemu treba da bude »laka hrvatska zemljica«. Malo suza, tuce članaka, koš vijenaca i nekoliko gruda zemlje, pa smo kvit. Heroj psovke, žučljivi rušitelj svetinja, herostrat dičnih starina i nepoštivatelj utvrdjenih vrijednosti, kršitelj okvira i kovač epigrama, čovjek koji je kao jež u svakom pravcu pružao sto oštrih igala, nakostriješeni uvredama, jedini opozicionalac smijeha, duhovito bezobrazni A. G. Matoš postaje predmet buržoaskih udivljenja i oni koji ga živa nijesu mogli vidjeti, danas izlažu u dućanska stakla i osvjetljuju elektrikom svoja posmrtna osjećanja. Balzamovaše ga kao mumiju. On postaje velikan po formuli. Jao! prestao je život, ličnost se izbrisala, i ovaj čovjek koji je toliko stradao i bećario, ulazi u ravnodušnu Historiju: gosp. Gjuro Šurmin bit će doskora njegov sudac. Svi oni kojima je u trenutku njegova posljednjega putovanja (to je bio Put u Ništa) odlanulo, imaju lijepih riječi za nj: putnica što je idealna mu postojbina izdaje za sv. Petra; a koliko bi zgodnije bilo mjesto običajnih kadjenja mrtvomu nad grobom satiričkoga pjesnika obnoviti helenski natpis: »Prolazniče, polagano idi kraj groba Arhilohova, da ne probudiš ose, što stanuju u njegovoj grobnici.«

Zar baš da se natječemo sa lješinarima Thenardierima, sa narikušama što mučeničke kosti mudro rafinuju u šećer svojih bijelih kava? Smrt nas dijeli od čovjeka, s kojim smo — o koliko nas ima! — u svoje vrijeme dijelili viteške megdane, pa zar da lažemo o mrtvacu, kada smo pobijali živoga »dok je bio za užasa«? Savjet rečenice De mortuis nil nisi bene slušaju samo bene: o mrtvima kao i o živima treba prije svega govoriti istinu, to više što t. zv. smrt

nije uvijek tačna granica života. Ima ih, koji bijahu pokojni za života, i ima ih, koji počeše da živu iza pogreba; pa ima i jedan Matoš koji je svršio davno prije kobnoga dana 17. marta 1914., a vjerujemo, da ima i jedan drugi, koji se radja u trenutku toga zalaska.

Ja sam kazao i najbolje i najgore o A. G. Matošu. Srdačna pretjeranost moje zelene mladosti očitovala se u laskavom ogledu Hrvatska Knjiga; nesmiljena žestina u usporedbi Barrèsa i Oinobaresa. Kontradikcija? — Tko kaže da nije? Ali je li to kontradikcija kritičara ili predmeta? Život je bogat razlikama i prepun opreka, kad uhvatimo razlike i istaknemo opreke, bili bismo »u kontradikciji«. Već je u početku onoga članka, koji se predbacivao koliko se prepijeva, utvrdjena Matoševa dvostrukost. »Baudelaire proglasi neoporecivim pravom čovjeka sam sebi protusloviti, te se Matoš, baudelaireovac, poslužio tim pravom u punoj mjeri. A. G. M. je rodjena kontradikcija, uvijek i potpuno, i nijesu uzalud kontrast, antiteza i paradoks njegove omiljele forme. Teško da će sutra biti gdje je danas, pošto je jučer bio na posve drugome mjestu. Tako elastičan u ideji, jednako je promjenljiv u odnosu prama pojedincima. Ako vas je danas napao žestinom nečuvene filipike, to je svakako razlog da mu sutra budete izvrstan prijatelj. Nije li tome davno, on je nekoga uzvisio? Domala će ga, vjerujte, oboriti sa pijedestala kamo ga je sam postavio. Spalit će što obožavaše, da obožava što spaljivaše. Krajnosti se dodiruju jamačno samo zato, da on može s nevjerojatnom lakoćom od jedne k drugoj. Svaki čas u njemu umire jedna osoba i radja se (ili se preporadja) druga. To je proces stvaranja, evolucija čovjeka i pisca.«

Je li čudo što je pocijepanost sujeta razdvojila pisca koji je imajući posla sa dva Matoša zauzeo dva stajališta? Danas, kada je beskućnika u svoj stan primila Smrt, dobra gazdarica kod koje se ne mora bojati otkaza, mogu da u bestrasnom osvrtu na prošle dane slobodno poskorupim oprečna opažanja, ne žaleći, što sam u vrijeme Gustla »robijaša« i »čovjeka bez gradjanske

časti« pregonio o rijekosti stiliste, o živosti bizarnoga duha i što sam o njemu govorio dok je udobno ćutala kritika konvencionalnih formula, ne tukući se pokajnički u prsa ni što sam drugi put jurio na mezevo polemike sa strahovanim napadačem.

Baš jer smo jednom na poprištu ukrstili svijetle mačeve, ja ću radosno da mu priznam svu njegovu zaslugu, to veću, što bijaše preko crte, izvan tekućega morala, užas filistejcu i sposobna da zaprepasti i zablene bogobojaznoga purgara. Služeći istini, ja se nadam poslužiti i njegovoj uspomeni, dok ću da izradim sliku ne kao uzor, ne kao apstraktno »dobro«, već u njenoj živoj stvarnosti. sa crtama što doprinose ličnoj fizionomiji, karakteristici.

*

Ne bijaše mislilac. Politički novinar, on nije stvorio ili dosljedno branio ni jedne Ideje, njegovi su činovi bili uvijek samo trzaji. Književni kritičar, on nije nikako uspio da sredi svoje utiske i da donese — ako i ne definitivan, u nekoliko odredjen — sud o pojavama umjetnosti i života. Njegov rad nije imao sustava ni filozofskih ili ideoloških ambicija, dakle ni metode. Nije se trudio da mozgovno produbi odnose medju stvarima i najveći broj njegovih promatranja jesu nevješte pozajmice. Njegovi su teoretski članci po broju ograničeni i po domašaju umjereni, jer mu logička sposobnost bijaše skromno razvijena. Općenitih vidika kao da nije imao. Falio mu je, kako naši umnici loše prevode, »nazor na svijet«.

Ne bijaše mislilac, ali bijaše nešto daleko bolje od toga, kako je nestalna stvarnost bolja od ukrućene ideje. Jer on osjećaše jako. Njegov duh bijaše živ kao živo srebro što nemirno klizi dijeleći se, stapajući se, dijeleći se ponovo; toliko bijaše živahan i sjajan; jedna tvar što se preliva u hiljadu oblika. Pet čula imaše širom otvorenih utiscima života, i kako su dveri njegova duha bile razjapljene svim igrama svjetlosti i sjene, on je imao

ljepotu promjenljivih odsjaja, pun začudne pomičnosti i nevjerovatne elasticitete. Bio je impulzivan i vjetri što duvaju na raskršću duha obretahu ga na sve četiri strane. Nije se dao uhvatiti u šaku kao ni trak sunca, od jegulje je imao gipku sposobnost izmicanja. On je bio vječno postajanje.

To je njegova današnja veličina. Bio je onaj što razbija monotoniju. U vrijeme kad je množina poglupila od pameti, Matoš je poludio od srca, a ja sam Rabbiu zahvalan, što je u savremenu sivoću bestužne Hrvatske unio plodnoga puntanja i slikovitoga nereda. U zemlji najsmješnijoj zbog prevelike ozbiljnosti, u ovome »idejnome« vremenu, — »danas, kada misli svaka suša« — on je imao srčanost da glumi Augusta. Važna lica su mu jedva imponovala, i Gustl je kao düsseldorfski čivutin vukao za bradu proroke i natezao uši mudraca. Poput Hugova mangupčeta Gavrochea, znao je da razbija i korisne fenjere da se »tamnoj ulici vrati njeno lice«.

Naši srednjoškolski dani voljeli su ratobornoga Matoša u borbenome stavu, i nesumnjiva je njegova slava što je usavršio hrvatsku psovku. Odlični razbijač Marinetti kao da mu je s jezika oteo 1909. onaj krik smrtonosne i hiperbolske divote: »Nema više ljepote nego u borbi. Nema remekdjela bez napadačkoga značaja.« Bjesomučna novinarska hajka tovarničkoga bjegunca, ojačana reskim cinizmom Pariza i narodskim rječnikom Beograda, naviještaše rat cijelomu svijetu, razdor i pokolj u srcu domovine. Nas oduševljavaše taj glasnik svadje, jer bijaše pun bezočne krepčine novotara i uvredljive energije. Našu opću pospanost bijaše prenerazio taj beskućnik palikuća noseći osvetničku baklju i prijeteći lagumom. To je bilo sjajno! Napokon, jedan kojemu djavao ne da mira, jedan koji se buni i batrga, jedan koji ne će da bude kao svi drugi! Njegova je misao bila kletva, njegov je govor bio pogrda. Lice mu bijaše nabito divljom tvrdoćom ciganina, vilice čvrste, oko zapaljeno od mahnitoga plamena, a zubi — da grizu! Htio je da uzburka mrtvu vodu, da

prolije žabokrečinu, te je sam izazivao kreševa, palio i mlatio desno i lijevo. Nije mu trebalo povoda; on je bio bijesan, s t e k l i š. Kao Don Kihot, on se obarao i na vjetrenjače; kao Ajant, i na nevina krda. Tuča je bila prva potreba njegove krvožedne duše, i zato je jurišao na nož po zanatu. U ličnoj borbi on nije kod nas imao premca. »Uvijek osoban, ne govori o idejama, a da ne dira ljude, došavši dotle, da to proglasi svojom feljtonskom dužnošću. Taj osobni koeficijenat može biti mrzak propovjednicima abstraktnih ideala, ali stvarnost daje pravo feljtonisti.« Bio je stručnjak u vrijedjanju i »majstor u izmišljanju« (što kažu novine; uostalom znajmo: taj je moralni grijeh kadgod pjesnička vrlina) i tako je iznašao cijelu skalu uvreda, osnovao orhestar riječetina. Jednako ličan i uličan, njegova je navala miješala način Voltairea, Beaumarchaisa, P. L. Couriera, Huga iz »Châtiments« ili Rocheforta sa običnijim izražajnim sredstvima kočijaša ili piljarica; ali on je davao umjetnički oblik blatu: kao Gospod u knjizi Postanja, on je glibu udahnuo dušu i učinio ga živim stvorenjem.

Ne samo to: njegov smijeh kolikogod u premnogo slučajeva nepravedan a kadgod i potpuno lišen osnova, bijaše ipak od koristi. Bergson završavajući svoju oštroumnu analizu komičnoga fino opaža: »Smijeh kazni izvjesne pogrješke po prilici kako bolest kazni izvjesne ekscese, pogadjajući nevine, štedeći krive, težeći za općenitim rezultatom i ne mogući iskazati svakom pojedinom slučaju čast da ga posebno ispita. Tako se dogadja sa svime što se vrši naravskim putovima bez svijesne refleksije. Neka prosječna pravica moći će se ukazati u rezultatu cjeline, a ne u pojedinosti posebnih slučajeva.« Kada bismo ispitali Matoševe napadaje i našli da su odlučno promašeni u većini stvarnih podataka o pojedincima, opet bi mu ostalo u prilog što je ubo u živac onu manu, kod nas toliko općenitu, koja je za francuskoga mislioca »le défaut essentiellement risible«: manu taštine. To je prosječna zasluga njegovih zlih ispada i

malo opravdanje njegovih pretjeranosti što je i netemeljito udarajući na pojedince, paklenski ih žegući stilom užarenoga željeza, upaljenoga sumpora i vrućega ulja, progoneći ih vatrom pakline i smole, otkrio jednu istinsku manu društva, taštinu naše prosvijećene cjelokupnosti.

*

U pamfletiste ga je bacilo nevoljništvo grabancijaškoga proletera, parijski, rajin život hudcžnika golaća, naš život koji »ne prija pjesnicima«; ali ga je na tu nizbrdicu vuklo bez sumnje i samo krepko osjećanje dinamike jezika.

Jer on je imao bolest riječi, visoku težnju »donner un sens plus pur aux mots de la tribu«. Htio je da sagradi svoj govor, neki poseban i ličan način izražavanja, različan od suhoga računanja kramara i svakidašnjega ponavljanja novinara, od knjigovodstva, algebre i političkoga programa. Nastojao je da biser besjeda očisti od prljave naslage navike i otrcanosti, da zasja u svojemu prvobitnome bljesku. Kušao je da jezik oslobodi od uobičajenoga smisla, pa tako je perlu novoga Slova tražio i na ulici, u potoku, ali ju je otkrivao i u riznici bogatijih pisaca, u šarenilu dialekata, u pjesmi gusala javorovih i u knjigama starosiavnim. Ta je potraga rijetke imenice i odabranoga pridjeva bila Matošev a r t i z a m. On je vjerovao u »krepost riječi«; one su za nj bile živa i ljubljena bića, stvorovi božji, koji imaju dušu i govore, čarobnice zbog kojih zaslužuje izgubiti pogled na zle ljude i kaljave stvari oko sebe, Sirene koje očaravaju i zavode. Muzika slovaka je imala da bude njegov hašiš, i kao Malarméovi drugovi on je želio da bude »étudiant en rareté«.

U medjusobnim odnosima suglasnika i samoglasnika, u redu zvukova i u susjedstvu imenica Matoš je gledao duboku tajnu ljepote i smisao stvari. Kao zrna u krunicu rozarija, ovi znakovi misli nanizani u poredak rečenice

i u stilsku harmoniju djela opajali su ga, davali su mu srh otmjenoga užitka i donosili mu toliko sanjanu, toliko zazivanu radost koje ne bijaše ni jednoga trenutka u tavorenju razbaštinjenog i iskorijenjenoga pečalbara. Gradnja perioda obećavaše mu sreću nepoznatih stvari i otkrivenje Boga, koji je iskonsko Slovo — Verbum, Logos — i kao Flaubert on je bio pripravan da bude robijaš svoje fraze, mučenik izradjivanja.

Udivljenja dostojan bijaše napor upotrebiti bogatu skalu glasova zvučnoga našega jezika da odjekne čitava gama hrvatskog izraza. Lenau je kazao, da bi se dao razapeti za jednu dobru strofu; dojedan se artist tako svaki dan pribija na krst. I pred Matoševim očima sjala je divna i lažna zvijezda, koja vodi Golgoti; on se uspeo na krst, ali zvijezde nije dosegao. Ali nije mala njegova čast, što se odvažio trnovitim putem za tim varavim svijetlom. Cello nije bio jedini njegov instrumenat; on je bio vješti svirač riječi, i imao je Muzu muzikalnu.

*

U njegovom radu dvije su crte značajne: francuska i hrvatska, moderna i domaća. To su dva činioca, koja bi se mogla pomiriti u skladu evropske kulture i našinske jakosti, zapadnog ukusa i hrvatske buntovnosti. Prama takvom pomirenju raskinuto je stremila Matoševa daleka težnja; i ako ga nije dijelom i trenutno ostvarivao.

Naklonost prama Francuskoj bila je gajena svim grimiznim nezadovoljstvom njegove iščupane mladosti. Za domaću panbeotiju, koja se kreće u vlasti grdobe i neznanja, budno komešanje orijaškoga grada na Seini ima čar novovjeke Atene; za današnju Hrvatsku,*) lomljenu i mrcvarenu izmedju prodiranja tudeškoga koljena i juriša altajske Arpadove bagre, Francuska predstavlja prijatelja zbog zajedničkog neprijateljstva prama prekorajnskome dušmaninu, osvajaču dviju pokrajina;

*) Pisano 1914., malo prije svjetskoga rata. Op. izdavača.

za ubogoga bezgaćnika i pjesničkog ustašu, Galija blješti od crvene aureole Revolucija, od slave tolikih pobjeda, od prijetnje tolikih požara; a umjetnika, lovca novoga živčanoga doživljaja moderni Babilon priteže zavodljivošću svih sedam grijeha, smjelošću svih hiljadu herezija, praskom svih pobuna, napašću svih novih misli, kaosom svih ljepota, užasom svih morala, ludošću svih mudrosti. Tako je Pariz bio veliko iskušenje i postao dobra škola hrvatskog artifeksa.

Iskušenje je ubijalo čovjeka, ali je škola razvijala umjetnika. Gladovaše, ali boraveći u mjestu, gdje se duševni život odista živi, a ne sanja. Artista će se previjati od prisiljenih postova, samo da se bezbožnik sa pobožnošću romara Ljepote, pokloni opjevanom hramu Naše Gospe i prošeta uz bregove Seine, samo da pogleda antikvare i njihove bouquine, da zaviri u Louvre i u muzeje, da obidje izložbe i kazališta, da posjeti salone i apaške domjenke. Nije li pohota duševnog uživanja vrijedna patnje? Nije li nužna, pa makar i stajala smrti tjelesne?

Lutecija bijaše kamen Matoševe kušnje i cesta njegovih traženja. Tu se boemu javio glas Lučonoše i rekao mu: Podji za samim sobom. Izagnanički Pariz bio je njemu trinaesta škola i pripravio je Grabancijaša. Pa zato je u vrijeme, kada se Hrvatskoj na osvitu XX. vijeka najavljivala blaga vijest iz Praga i nova svjetlost iz Beča, taj poduzetni skitnica, što se kao Franceov pobunjeni angjeo Arcade vrzao medju ubogim općinstvom čuvene biblioteke na učenom brijegu sv. Ženevjeve, gotov da lomi stare okvire duha, kazao odlučnim zvukom lozinke: Pariz! Francuska! Protiv unošenja kulture iz druge ili treće ruke, on je uputio na veliki Izvor i u hrvatskoj prozi prepjevao Hugove stihove: »Tko će reći — duboko pitanje! — za koliko bi se umanjila buka svijeta, kada bi ućutao Glas Pariza?«

*

Iz dekadanskoga kruga, što ga srodnošću duševnoga stanja izvrsno razumije bolećivi zakutak Zagreba, on je donio pjesničko štivo Baudelairea i Verlainea. Ali to nije bilo jedino. Donoseći bolest, on je donosio i lijek.

Bijaše upoznao i lorenskoga pjesnika zemlje i mrtvih Mauricea Barrèsa i s njime obavio put od ličnoga svojega Ja do širega narodnoga Ja, od individualizma do nacionalizma. Bolje nego igdje, on se u Parizu, u tudjoj tudjini, osjetio Hrvat i možda je i naš iseljenik, kao Barrèsovi Iskorijenjenici hodočastio u invalidsku grobnicu »profesora energije« Napoleona Velikoga.

Jer i sjena korzičkoga cara dočarava duge uspomene hrvatskom razmetnomu sinu. Kao Louis XIV. što je šurujući sa zrinskofrankopanskom zavjerom zadro i u našu povijest, ni Bonaparte nije ostao bez traga u historiji Kroata i Esklavona, koje je toliko cijenio u vojsci. Njegov rad u našim krajevima nije najmanje od njegovih djela i sjećanje na Empereura ne podržava se samo mišlju na škole i drumove, nego još više značenjem imena, što ga gorostasni vojskovodja dade svojoj jugoslovenskoj tvorevini: I l i r i j a bijaše prije Ilirizma. I kako je Napoleon nadahnuo Gajevu družinu, njegov časnik i životopisac Stendhal daje današnjem hrvatskom feljtonisti misao Energije, a Napoleonov poklonik i Stendhalov štovalac Maurice Barrès pruža mu riječ Nacionalizma.

Slikoviti Barrèsov nacionalizam pružaše mu priliku, da se osvježenim žarom pozabavi hrvatskom zemljom i galska teorija bijaše mu poticaj za pjesmu domaćem pejzažu. Nakon potucanja po bijelom svijetu, kada se našao opet »kod kuće«, on je, stopama Petra Zoranića, zaorio hvalospjev tlu naše kolijevke i groba, dajući grùdi naše zemlje središnje mjesto u svojem stvaralačkome radu. »Matoševa zemlja nije samo pozornica, okvir i milieu pripovjedačke akcije: ona je biće, osoba skoro svijesna i rječita (kao Balzacova Francuska u »Seoskom liekaru«), u šarenilu pitoresknih govora odgojiteljica i učiteljica energije. Kroz stoljeća patnje vrelo snage si-

novima, ona je sačuvala krv djedovsku, da nas zadahne najdragocjenijom baštinom njihova srca. Čovjek je kao biljka i otkineš li ga od rodjene grude, vene. Matoš ču besjede prošlosti, riječ otaca u srodnom glasu zemlje Hrvatske, jer njegova zemlja živi, diše i ima dušu. Kao u Štosa, Domovina od pojma postade osoba da od riječi postane djelo. Poput Barrèsa, pjesnika galskih čudesnih energija blažene Ivane iz Domremija, on nalazi u našem predjelu poticaje za razvoj svih moći pojedinca. Zemlja naša i nebo nad zemljom, gore, polja i more nijesu više bez besjede; kašteli, manastiri i grobovi ne ćutaju grobnim mukom: saxa loquuntur! Podrtine nijesu nijeme, te čusmo zboriti djedove u našoj prirodi, što simpatetski dijeli naš osjećaj, te ga, kada nas nestane, čuva za duše potomaka. Shvatimo lekciju ovih uspomena i ovih relikvija slave!

No pejzaži mu bijahu većinom iz najuže Hrvatske, iz zagrebačke okolice, iz hrvatskoga Zagorja. Dalmacije ne poznavaše, a rodnu Slavoniju bijaše napustio od mladjih dana. Za estetički značaj njegova stvaranja ta je činjenica sporedne važnosti, ali kako je on htio da baš dušu Hrvatske upozna iz njena tla, nije bio dosljedan proučavajući zemlju samo na jednome mjestu. Zemlja je naša prerazlična i mnogolika, a baš jer je njegov, kao Barrèsov, nacionalizam u isti mah ideja decentralizacije, pišući o cjelokupnoj naciji on bijaše dužan da upozna cjelokupni teritorij. To se osvetilo i on nije nikada pravo razumio narodnoga jedinstva.

Osim toga, sve pobijajući je, on je koristio ideji narodnoga jedinstva. U hrvatskom novinstvu on bijaše jedan od prvih što pisahu o srbijanskim stvarima. Prekodrinski savremeni život prije malo godina, prije aneksije i balkanskih ratova, bio je mnogo manje poznat kod nas, a Beograd bijaše dalek kao Kamčatka. Iza Zemuna bijaše kineski zid. — Matoš našavši u gradu na utoku Dunava i Save prvu zagraničnu stanicu Monarhije i boraveći tu i prije i poslije Pariza, bijaše feljtonista i na ćirilici, i prema tome ne samo hrvatski nego baš

srpsko-hrvatski novinar. Studije o Sremcu i Panduroviću s kojima drugovaše imaju i svoje nacionalno značenje, i ovaj ljuti srbofob i napadač g. Skerlića isticaše u jednom predgovoru: »Dok su drugi o hrvatskoj i srpskoj kulturnoj uzajamnosti deklamovali tek, ja sam kao novinar o srpskim kulturnim pojavama našu javnost medju prvima upućivao«.

*

Primjer energije, i ako često loše upućene; ličnost koja nemoćna ili spriječena da radi ismijava i psuje; dobar Hrvat i osrednji Jugoslaven, u koliko dobro hrvatstvo ne pojačava jugoslavenstvo a skromno jugoslavenstvo ne slabi hrvatstvo; nacionalista, u koliko nije separatista; umjetnik očaran riječima i larpurlartista, koji se pača u politiku; kritičar koji je često nepravedan i bez ideja; pravaški leo rugiens koji svršava ukroćen u Obzorovu kavezu; preporoditelj i glasnik mlade Hrvatske koji na sebi ima sve stigmate starijih naraštaja; nezadovoljnik, a ne prevratnik — takva izlazi, u malo crta, slika A. G. Matoša. Nesklad te ličnosti je ogroman i samo nabrojiti opreke njegova bića čini se ironija. Ali činjenice su takve: njegovi se diskordi nijesu riješili u višu harmoniju.

Simbol prelomljenoga stupa može da se istinski primijeni kod ovoga zalaska. Ali pitanje je što je spriječilo da se on izradi i prekali, da izgradi svoj stil i u činovima i u djelima: smrt ili život. Ja bih rekao da je život samo krivac; da je smrt i kasnije došla, Matoš bi ostao fragmenat. Sukobi stranke i ličnosti, razdori ekonomskih zahtjeva i estetičkih ideala nijesu mogli da se samo tako izbjegnu. Oni su bili kobni. Kada čovjek nije svoj, može da manje donese drugima; baš takav položaj književnika koji živi od novinarstva, od stranke, od podzemne rudničke nadnice, od milostinje. Zaradjivaše jadno, a gordo htijaše da bude kritičar. Francuski kritičari (kao Brunetière) moraju mijenjati stan i traže novi, jer je soba premalo, a knjiga odviše; njihovi hrvatski drugovi mijenjaju stan, jer im se otkazuje, a knjige kupuju zaštednjom od ručka. To je nevolja, to je oskudica. Nemati novca znači nemati jedne slobode; život obrazovana proletarca je vječno teglenje robijaša. Tu fale spoljašnji uvjeti da se stvara.

»Mnogo hteo mnogo započeo« to bi bila dobra nadgrobnica i za nj. Njegove su namjere bile veće od njegovih djela, a bogme i njegove sposobnosti. Ali ga je tvar, glupa i osvetljiva materija, priječila, da se potpuno izrazi. Najljepši njegov ogled su *Tri Antigone*: studija koju nije napisao; najduhovitiji njegovi istupi *Kokot* i *Crni Petak*, listovi koji nijesu izašli. Njegove krajine ne poznaju silne inspiracije mora ni nesretni momački život dubokoga poticaja žene: a i more i žena pofališe zbog pomanjkanja kese. Otuda se svirepi smijač više puta cerio lažno i otuda je, žalostan rugalac, imao potrebu da se iskali makar na komu.

Oprostimo mu mnogo, jer je mnogo patio. Sudbina njegova nije tek puki slučaj bez narodne veze i bez društvene zanimljivosti: to je sudbina Hrvata kojega lomi žurno prodiranje u kulturu zapadne Evrope kojega krši Pariz, kako Polića ubi Barcelona, — i sudbina bosjaka koji ne može da bude ni pravedan ni ljubežljiv, jer je gladan i pogažen.

Jaz što nas dijeli od Evrope i budućnosti treba da bude zatrpan mrtvima: to je tajna rane smrti J. Polića i nestrpljivoga groba Matoševa. Ali Gustlov spomen ne će ostati trajan samo u našem Martirologiju: on ne samo što je nastradao, on je i donio nešto (ni izdaleka, avaj, sve što je mogao uz jednak talenat i veće blagostanje). Divni pelivan riječi bijaše na trenutke pamfletista za antologiju i uvijek odličan pisac feljtona — onaj o kavani i kelnerima ostaje uzoran. — Nemajući prostranih djela ni znatnih cjelina, kraj svih zanemarenosti i površnosti, on ima u sebi poeziju nesvršenoga, rastrganoga, namjeravanoga, čar fragmenta i ljepotu karikature. I ako je njegova ostavština tek iznakažen i umanjen izraz nje-

govih sposobnosti, neke su njegove stvarčice — Kip Domovine, na primjer — velike. Po tome što je dao, sudimo kakav bi bio njegov rad u slobodnoj i velikoj domovini.

Pregledavši ņegove vidike i obašavši njegove putove, od zagrebačkoga gornjega grada i polimetra beogradske kaldrme do ovih pariskih nemirnih i veselih bulvara, Discipulus će ipak upaliti kandilo sjeni čovjeka koji je tukući Hrvate htio da bude borac Hrvatske, koji je uzvišenu Robinju i Boginju jednako ljubio u molitvi i u psovci, i koji je, bez mudrovanja, gotovo nesvijesno, protiv same svoje volje, jedinom snagom osjećaja i neposrednošću života, probijao tunele za docnije hrvatske putove na Zapad i na Istok, u balkansku energiju i evropsku kulturu.

(Savremenik, svibanj 1914., god. IX., br. 5.
Pisano iz Pariza, pred sam svjetski rat.)

† ANTUN BRANKO ŠIMIĆ (ZAGREB):

MATOŠ

Matoš je bio književnik, i još borben, u zemlji u kojoj se talenat nekomu oprašta samo onda ako je koliko treba nekarakteran i u kojoj se genij ne može ni zamisliti.

Nije za čudo što je ovaj jedini kritik i polemik svog doba bio onako mrzak gotovo svim svojim literarnim vrsnicima — ali kadšto i simpatičan, jer je imao i slabosti — i što su se bezbrojne žrtve njegove kritike onako dizale na njega. Kritika je dovoljna sama po sebi da se vidi je li prava ili nije, ali u nas se kritika pobija na kojekakve druge načine. Ja ne znam da je itko ikada analizirajući Matoševu kritiku dokazao da je rdjava, nego su ga napadali kao čovjeka, kako možda nijedan hrvatski pisac nije bio napadan.

Gdjekoja se žrtva Matoševe kritike javi i dandanas protiv njega. Ja ne tvrdim da je on mrtvi lav, ali prosudite sami što je onaj koji desetu godinu njegove smrti slavi ovakim riječima: Matoš je bio prostački napadač, čovjek koji se najradije rugao svojim dobročiniteljima, blatom se bacao na ruku što mu je dan prije pomogla, osvećivao se za svoje poraze, gonio druge, jer su i njega gonili; ali se onima koje bi napao, kasnije ispričavao, kajao, kleo da ne će više. To će reći da je bio pisac najniže vrste, antipatičan i onda kad je svom protiv-

niku bio najsimpatičniji, kao u časovima toga lažnog kajanja.

Mjesto da te poškaklje, razbio ti rebro. Sve je to iz neopreznosti, a ne iz zloće, tvrdio je. Nit mu je protivnik vjerovao nit Matoš sam sebi, a ipak bi se na koncu pomirili. Pri tom je i puna čaša pomogla. U tim trenucima bio je najsimpatičniji i kao čovjek i kao novinar.

Zar nisam malo prije rekao da je Matoš bio i simpatičan literatima oko sebe, jer je imao i slabosti? Sad vidimo kad je netko kao čovjek i kao novinar najsimpatičniji. Da je Matoš tako kao pijući bio dobroćudan i pišući, pa makar mu ne vjerovao ni onaj o kome piše ni on sam sebi, onda bi sigurno bio uvijek simpatičan.

Kleo se da će te od sada na rukama nositi. Objeŝenjak, dobro je znao ćud svojih zemljaka. Udri ga malo, pa prolij radi toga jednu suzu da vidi kako se kaješ i dat će ti srce iz njedara.

Ja ne znam je li istina ili nije što priča ovaj feljtonista; ali po svoj prilici ne će biti istina, jer to govore i neki drugi. Što tvrdi jedan, ne mora biti istina, ali što tvrdi više njih, odmah sumnjaj. Osim toga, ja rdjavu piscu ne vjerujem ništa, a kamoli da se Matoš kajao pred onima koje je napadao, ne bi li što dobio od njih. No sve kad bi od toga bilo štogod i istina, što se hoće postići tim pričanjem po novinama šta je Matoš govorio pokraj pune čaše? Nezgoda je da je on morao živjeti u blizini ljudi, koji ga kojekakvim pričanjem o njegovu privatnom životu hoće da prikažu nekarakternim i tako umanje snagu njegove kritike i polemike. Da, za Matoša govore da nije imao karaktera. Poznajući ga samo po njegovim literarnim djelima — što mi je sasvim dosta da vidim kakav je kritik, dobar ili rdjav, pravedan ili nepravedan — ne znam koji bi od ondašnjih pisaca bio karakterniji od njega, koji je živio boreći se. Da je bio neiskreniji, pomirljiviji, podložniji, da je imao te i druge gradjanske krjeposti, bio bi »pošten čovjek«. Pa ako je, kako govori taj feljtonista, danas napao i one

koji su ga juče pomogli, to možete nazvati nezahvalnošću, ali to može biti vrlo karakterno. Tužno je da je jednoga Matoša mogla pomoći i kakva ništarija — zar je to argumenat protiv Matoša, a nije protiv ništarije, protiv zemlje u kojoj se to dogadja? — ali on bi bio baš onda nekarakteran kad ništariju i poslije toga ne bi nazvao pravim imenom. Matoš je, istina, pisao i u različitim listovima koji su bili protivni jedan drugome. Ali, osim što je to morao činiti radi zarade, zar to u nas nije gotovo jedini način da kritik koji nije frazer, lažac, glupan štampa svoj sud? Ja mogu razumjeti onoga tko tako čini; samo ako on može svladati osjećaj svoje bijede i gadjenja prema ljudima koji se tako njime služe. Kad u nas pisac hoće da bude najslobodniji, može da bude doista samo »jaki pas u službi nekih kržljavih gospodara«. Osjećaj take funkcije sigurno je i gonio Matoša da pokreće svoje listove, kao na primjer K o k o t, C r n i P e t a k, koji nisu nikad izišli. No ako i jest pisao sad ovdje, sad ondje, ipak nije bio žurnalista koji vrši što mu se naredjuje; i tko da uporedi njegovu pečalbu s pečalbom onih drugih naših književnika koji su morali otići u novinske redakcije i s kojima znamo šta se dogadjalo i dogadja! Sudbinu im je vidio već Balzac. »Eno tamo sjedi jedan mladić... Lijep je, pjesnik je i, što mu još više vrijedi, duhovit je. Šta će biti iz njega? Unići će u koji duševni bordel, koji se zove novinska redakcija, gdje će prosuti svoje najljepše ideje, gdje će mu se osušiti mozak, gdje će onečistiti dušu, gdje će počiniti bezimena nevaljalstva. Kad, kao i tisuću drugih, potroši svoj jaki talenat za korist akcionara, pustit će ga ti trgovci otrova da umre od glada, ako je žedan, i da umre od žedje, ako je gladan... Ispit će nam mozak i još će nam reći da smo se ružno vladali.« Naravno, rijetko koji osjeća to što osjeća Balzacov žurnalista koji govori te riječi; ne, oni se obično drže za moćnike, a ne za izvršitelje tudjih zapovijedi i želja, kao uopće što gradjanska inteligencija lakajski opsjenjuje samu sebe.

No ja ovdje ne mislim braniti Matoša. On se je sam

jače branio no što su ga njegovi suvremenici mogli napasti, premda je bio u drukčijoj situaciji od njih, uvijek u bijedi i često u bolesti. On je doista od svih hrvatskih pisaca što ih je dosad bilo, imao najviše prava da kaže: »Ja znam šta to znači: borba jednoga proti svima.«

Studija o borbi Matoša s tima svima bila bi vrlo poučna. I Matoš bi sigurno ostao simpatičnija pojava od onih koji su ga nazivali plaćenikom, ucjenjivačem, robijašem, nalazeći protiv njega argumenat i u njegovu siromaštvu i bolesti. Dakle sasvim neki nježni ljudi, medju kojima su i oni neki pjesnici što su onoliko uzdisali za markizicama, arkadijskim pastiricama, zvjezdicama i uvjeravali nas da mogu živjeti samo u eterskim visinama.

U nas pisac, i kad ga proglase vrlo velikim, kao na primjer Nazora ili Vojnovića, nema obično nikakva uticaja na literaturu koja nastaje oko njega ili poslije njega. Matoš se i u tome razlikuje od drugih naših pisaca: on je imao i svoju skupinu, bio učitelj gotovo cijelog jednog literarnog naraštaja.[1] Najparadoksalnije je da je on imao više učenika i u poeziji nego oni njegovi pjesnički vrsnici, s kojima bi ga po vrijednosti i danas malo tko uporedio. (Istina, oni se nisu ugledali na njega samo kao pjesnika nego i na njega kao pjesničkog teoretika i na one francuske pjesnike na koje im je on pokazivao.)

Koliko su bili cijenjeni Matoševi stihovi u ono doba dok ih je objavljivao, ja ne znam, jer nije o njima onda ni pisao nitko, pa ni oni lirici iz njegove skupine. Znam samo da je urednik *Savremenika* 1906., kad je ono za volju drugih suradnika, koje je Matoš kritikovao, »morao žrtvovati jednog suradnika, Matoša«, napisao o ovom najboljem piscu onog vremena: »... slao nam je vrlo slabe radove ... te sam njegovu zadnju »pjesmu« morao i ukošiti.« Napisao je to dakle u ono doba kad je

[1] Ti su matoševci gotovo svi svršili u ludosti ili žurnalistici, ali to je druga tema.

u *Savremeniku* objavljena Matoševa *Utjeha kose*, jedna od nekoliko dobrih pjesama na našem jeziku, i bacio je u koš ono *Zvono*, koje počinje:

Ovo zvono, što ko titan stenje
Pod tudjim nebom, mene sjeća sada
Drugog zvona, kad u psalmu 'kobi
Nad mizerijom rodjenog mi grada.

Ova pjesma, koju urednik nije mogao ni nazvati pjesmom bez ironije, nije baš tako rdjava da ne bi bila bolja od mnogih, da ne velim od svih (osim Matoševih) koje su one godine štampane u *Savremeniku*, dok je ova štampana u novinama. Znam još i to da je jedan Matošev prijatelj tvrdio 1917., u predgovoru jedne Matoševe knjige, o njegovim pjesmama da bi bolje bilo da ih nikad ni napisao nije. Ni sada kad su, deset godina poslije njegove smrti, izašle ove pjesme u posebnoj knjizi, nije se baš puno pisalo o njima; samo su neke novine, ali iz političkih interesa, popularizirale nekoliko stihova.

U Matoševoj se prozi često opaža da ju je pisao pjesnik; zato nije za čudo što je on, iako dosta kasno, stao pisati i stihove. I njegova poezija ima doista iste odlike i iste mane kao i proza mu.

Jedna je od najočevidnijih Matoševih mana, i u prozi i u poeziji, ono preveliko pokazivanje erudicije. On pušta na papir suvišne asocijacije koje mu se radjaju u mozgu iz pročitanih knjiga. »Pisac koji se ne može čitati bez leksikona, ne vrijedi ništa,« misli Goethe. Pjesnik još manje. No ako nam kad čitamo Matoševe pjesme, ne treba baš leksikon, ipak nam se kod dosta njih čini kao da ih je pisao kakav polihistor: junaci iz historije ili literature, imena pjesnika, slikara, gradova, i najčešće mitološka bića. Gdjekoje su pjesme pričice u stihovima, gdjekoje opisi slika.

To miješanje mitologije u stihove Matoš je sigurno naučio u Parnasovaca. »Tko je htio pročitati francuski sonet, trebalo mu je da ima grčki rječnik,« tuži se Remy

de Gourmont govoreći o toj školi francuskih pjesnika. I u opisnoj poeziji bio mu je, bit će, ugled Gautier, za kojega je egzistirao vanjski svijet — to je pravo rekao o sebi —, ali nije unutrašnji.

Ne ću da citiram onih stihova koji su sasvim inspirirani lektirom; nego evo samo onog soneta o biku koji bi po stihovima kao što su

Praživši do šume gordog grla krik

ili

Pustivši do sunca gromkih grudi rik

bio izvrsna parnasovačka slika da se pjesnik nije sjetio mitologije:

Poseidonov sine, gdje je vrieme to,
Ajantovog biesa kad si gledo zlo,
S viencem bielih ruku oko rogova?

Sad je drugi glumac Europin tat,
Tek mesari ciene tvoj galantni vrat,
Kojim se maskiro Dzeus, bog bogova.

Na nekim se mjestima i odveć vidi da je ovaj pisac bio zanosni štovač Baudelairea i Poëa, poslije kojih su mačka, demonska žena, itd. bile za dugo vremena pjesnički rekvizit. Matoš i sam kaže:

S maskom simbol, žena i Sirena,
Sjeća me na Poea (— — Montepina!)
S okom mačke, zmije i smaragda.

Matoš je gotovo jedini od naših pjesnika kušao pjevati satiričke i humorističke pjesme. No u tima pjesmama najčešće nema dubljeg satiričkog ili humorističkog doživljava nego samo kakav vic, obično na kraju pjesme. I ne bismo kadšto ni opazili komičnog efekta da nas on pauzama ne pripravi na iznenadjenje, koje ne bude ne znam koliko.

Pa dok biesni bas i violina
Nitko ne zna — skandal i blamaža! —
Da pod suknjom netko skriva — — paža.

No sigurno ni sam Matoš nije, po svoj prilici, drukčije mislio o takim stihovima, ako ih i jest štampao. Ipak nema možda ni jedne njegove pjesme koje ne bismo radi ovog ili onog voljeli.

Medju najboljim Matoševim pjesmama svakako su one koje je napisao kao Hrvat (i koje je i štampao gotovo sve u političkim novinama H r v a t s k o P r a v o, H r v a t s k a S l o b o d a.) Ja bih ih nazvao patriotskima da odmah čim čujem patriotski pjesnik, ne vidim filistra što frazira; i da se Matoš prilično ne razlikuje — i to nesamo po umjetničkoj jakosti — od uobičajenog hrvatskog patriotskog pjesnika. Bio je starčevićanac, ali ne slavi toliko hrvatsku prošlost, hrvatske kraljeve koliko osjeća hrvatsku mizeriju, sramotu, ništavost.

Oj dome! kad te ostaviše svi,
U tmini, kojom kinje slabi sni,
Napustio te nije samo pas.

Matoš je, kao francuski učenik, najviše od svih hrvatskih pisaca gledao na ritam i rimu i kad je pisao svoje i kad je kritikovao tudje stihove. U ono doba dok je on bio u Parizu, bio je već tamo v e r s l i b é r é i v e r s l i b r e, ali on je više pristajao za onim starijim naraštajem pjesnika i donio kasnije u Zagreb parnasovačko shvaćanje stiha. Nije bilo baš velike razlike izmedju toga parnasovačkog stiha i stiha kakav je bio u običaju i u drugih ondašnjih naših pjesnika. Matoš i oni njegovi učenici samo su se strože držali nekih pravila i najviše pisali sonete. Osobito im je bilo mnogo stalo do rime.

Rima, bez koje oni nisu mogli ni zamisliti pjesme, nije smjela biti banalna nego rijetkokad ili nikada dotle neupotrebljena i, ako je moguće, čista (istog akcenta). Najviše su bile cijenjene one koje su imale tri ili više slogova.

No rima, kao najjače akcentirana, najzvučnija riječ u pjesmi, ako se mehanički upotrebljava, mnogo je kriva da su sporedne riječi u stihu jače akcentirane ritmom

nego glavne. Jer i onda kad pjesnik nalazi rimu medju riječima pjesme koju piše, on rimuje sve koje se god mogu, ne gledajući smiju li se baš te riječi rimovati. I kao što god nije svejedno, koja će se riječ rimovati, tako nije svejedno ni koja će se s kojom rimovati. Dvije riječi koje se rimuju treba da budu u naročitoj relaciji pa da njihovo rimovanje bude opravdano. Kod toga dakako ipak najviše odlučuje umjetnikov osjećaj. Komu je jasno da se i u rimi, kao i u ritmu, traži ponajprije ekspresivnost, tomu je jasno i to da je u isti mah i previše i premalo zahtijevati da rima ne bude banalna ili da bude uvijek čista. Najbizarnija rima može da kadšto bude rdjavija nego najobičnija; i najbanalnija može da bude kadšto najjača što se može zamisliti. Kakva pjesma, taka rima.

Mnogima, i pjesnicima, rima je uopće apsurd, jer zavede pjesnika da veli što nije htio reći. Istina, rima je slučaj, ali ima i srećnih slučajeva. Matematik i filozof Henri Poincaré je jače opravdao traženje rime nego sigurno ijedan pjesnik: »Pjesnici su pred nama. Slučajna rima može da iznese cijeli sistem na vidjelo.«[1])

U ovakoj literaturi kakva je naša, mnogo je kad uopće netko misli o umjetničkim problemima o kojima je mislio Matoš. I ja sam mu sâm posebno zahvalan što me je već u onoj ranoj dobi u kojoj sam ga čitao, naučio da je literatura umjetnost u riječi.

(A. B. Šimićev Književnik, juni 1924.)

---

[1] Citirano iz Cocteauove knjižice Profesionalna Tajna. Cocteau dodaje Poincaréovoj riječi: »Doista kad tražimo u zemlji kamenčić koji sliči jednom drugom ne slićeći mu sasvim, može nam se dogoditi da otkrijemo blago.«

STANISLAV ŠIMIĆ (ZAGREB):

MATOŠ DANAS

Matoš je danas u istoj opreci sa Hrvatskom kao i prije dvadeset godina. Jednako se može primijeniti njegova misao, očaj i srdžba na prilike kulture i društva, na neprilike koje su nastale od pokvarenosti i gluposti filistra. Hrvatski rječnik, u koliko bi bio sredstvo duha, mogao bi biti upotrebljavan samo da iskazuje sramotu i tužaljke potomaka onih predja koji su ga stvorili —, društva što »nastaje iz slabosti pojedinaca« i tako se predstavlja kao elita nemoćnih sposobnosti. Jedan od dičnih sunarodnjaka i vršnjaka Matoševih, intelektualac hrvatski, penzionirac ideala, braneći se od istine, koju je izrekao kritik Matoš, izmotavao se je i, s brda s polja dovlačeći neke tvrdnje, svjedočio je, kako pisac hrvatskog katekizma, »Naši ljudi i krajevi«, nema »nikakva smisla za socijalna pitanja«. Što se može reći tome hrvatskom putokazu i njegovim istomišljenicima, ako ne utješna i dobroćudna primjedba: budite sretni, gospodo, da ste u povijesti jednoga doba svoga naroda bili imenovani kao nepodobni od pjesnika koji je po pravdi sudio; drukčije ne bi moglo biti o vama ni spomena; — odužio vam se je i dobro platio suradnju na kulturi koja vam je, kako velite, zadavala »dosadnog posla«.

Navodim doslovno: »dosadnog posla«. To je dovoljno da pokaže odnos nekog prema kulturi: osjećanje, koje kod nekog izaziva kultura, jest po njegovu vlasti-

tom priznanju, — dosada. Nije to tek neznatna, nuzgredna opaska: tu je sadržana žalosna istina za jednu kulturu: brinuli su se za nju (i, kako oni misle, stvarali je) onakvi koji za taj posao nemaju nikakva smisla ni ljubavi; voljena stvar, u kojoj se nalazi smisla, nije dosadna. Ali mediokritet je uvijek realni političar: ambicija mu nije da počasti, dotično utješi svoj duh, (jer ga nema), već vanjski uspjeh, ugled, korist njega zadovoljava. Duhovni zahtjev, moralni imperativ ne potječe od njega; on ga zastupa i od njega odstupa prema vanjskoj potrebi —, jer želja je mediokriteta da o njemu govori historija kao o licu, o imenu, a ne kao vrijednoj ideji (koja on ne može biti); mediokritetov je rad, zapravo, radjen s glupavom i vrlo pretencioznom željom: da sama njegova osoba zavrjedjuje da se vodi računa o njoj, jer nešto radi —; i to ujedno dobro misli: o gluposti i zabludama mora se voditi računa. Matoševo djelo, dio historije hrvatskog duha, sadržaje i očuvat će u sebi mnoštvo mediokritetskih imena.

Onaj, koji je ispjevao pjesme: Mòra, Iseljenikova balada, 1909, Zvono, i još neke, ne može smatrati nego da je antisocijalno činiti i zaštićivati gluposti, a da je socijalno i dobro ono što uči da: čovjek može biti rob prilikama, ali da čestiti nije nikad sluga prilikama. Smisao pjesnika za socijalna pitanja postoji uvijek. Pravi pjesnik, filozof, dotično duh i njegova savjest, mučeni nedaćama i nepravdama činjenim u ljudskom društvu, potakli su i potiču na smišljanje i ostvarivanje uredaba što se zovu socijalne. Pjesnički osjećaj čovječnosti je idealna stvarnost. Ne prilagodjivanje zbilji nego čežnja za mogućnošću bolje stvarnosti je pjesnikova socijalnost. Samo je ćudoredni postulat duha svaka ustanova koja postoji da čovječanstvu omogući ljudskiji život. Pjesnici ne moraju sudjelovati u društvu direktnim razmišljanjem, bavljenjem, govorenjem i pisanjem o socijalnim pitanjima; oni probudjuju ljudske savjesti i tako čovjeka nagone na socijalna djela.

Matoš je pjesnik koji se očitovao u mnogostrukom

radu; on je odredjena, stalna mjera prema kojoj se mogu mjeriti kulturne vrijednosti; prema njemu se može odredjivati točnost ideja u Hrvatskoj. Mnogobrojne je njegove misli vrijeme potvrdilo kao točne. Suvremena zbilja i njezina nepodnošljivost upravo je onakva kakvu je on kao posljedicu nepromišljenosti, lakoumnosti i pokvarenosti, proricao. Ideologija A. G. Matoša sintetizirana iz njegova cjelokupnog djela, dotično prava studija o njemu prikazati će ga kao jednog od najvećih hrvatskih ljudi. Neizradjenost i nedovršenost njegovih mišljenja ne smije smetati da se njegovo nastojanje potpuno odobrava. Od slutnje do njezine potpune izraženosti dalek je put i mučan trud, ali radi slutnje, radi njezina ostvarenja pravi se i put i trud. Dosljedno prosudjivati Matoša: izvadjati iz njegovih spisa zaključke, koji bi mogli slijediti, to je bolje i pravičnije, nego koji slijede: moć je toga pisca mnogo jača nego se stvarno ispoljila: pojedine realizacije izazivaju mnoštvo asocijacija, — to su velike odlike svakog autora.

Matoš je pravio vrijeme, a ne vrijeme njega. On je kao oaza u pustinji gdje se sjetimo svih svojih jada. On nije bio kukavica, kao oficir koji se od straha pred smrću ubio prije boja, ili ko moji književni suvremenici. On je, omičući se u grob, proklinjao kulturno i socijalno zlo. On nije mislio da stil treba biti samo razumljiv; jer to je isto što i zadovoljiti se sa životom kakvim bilo: samo da se živi, pa kako i dokle će se živjeti, za to se ne brinuti; to je jadan život, kakav moraju provoditi samo oni koji nemaju moći i mogućnosti da ga uljepšaju, i bijeda mu obično ubrza smrt. Kratka su vijeka duhovi, koji se oko stila trude tek toliko da im nekako bude razumljiv.

Ne može se reći da je Matošev stil uvijek aristokratski uredjen. Zbog prešna i zadihana ispisivanja opažanja i spoznanja iz svijesti na papir mnogi su mu članci bez skladnosti — kojom inače u novelama i sonetima zadivljuje kao najbolji arhitekt.

On je humor koji dodiruje rane da ih liječi, i ne gleda ljude sa visoka iz oholosti nego da ih može sve vidjeti; niskô izdiže, visokô ponizuje — ne iz prkosa ili da razočara nego što ih voli izjednačiti; a gdje je jednakost, vlada ljubav.

Veliki dio starog hrvatskog življa konzervirao je u spisima portreta i pejzaža umećući u nje iz suvremene zbilje zapažanja, bistroumna, mnogovidna i dalekovidna. Lirske odlike prikazivanja, koje je puno ljubavi, čine da očarava, privlači i onda kad je predmet o kojemu razlaže i mislilački. To demokratsko i suosjećajno pisanje smekšava i razdraga te najokrutniju lijenost i neposlušnost čitača nagovori i uvjeri ga u stvari koje su mu bile mrske ili daleke od mozga kao zvijezda; i tako na nezapovjednički ton pokoravaju se duhovi — kao u ljubavi, kad su pristali učiniti na »moći od pomoći« sve što se mole.

Bez domovine, jer se u njoj vlada silom novca a njegova je narav vladala snagom duha — zbog čega je gladovao, on je doma samo na području literature i u svojim djelima nacionalan pjesnik čiji je patriotizam »eine heroische Schwachheit« (Lessing). Nacionaliziranje duha, u drugoj polovici prošlog i u početku ovoga stoljeća, ta prolazna pojava pojavila se i u Matošu, koji je upravo u to vrijeme nastajao, i nestala je iz njega kad je izdahnuo. Potpuno obraćanje pažnje prema nacionalnom životu učinilo je sadržaj njegove književnosti, uglavnom, hrvatskim, — dotično Hrvatska je predmet o kom je on zborio, ali je tim zborenjem tvorio veze s kulturnim kozmopolitizmom. Dobro je znao kad patriotizam krepa kao krepost. Socijalna, kulturna, dakle politička patnja Hrvatske njegova doba izustila se na njegova usta patriotski: patnički; baresizam ga nije zaveo na krivi put već ga je srećom nehotice naveo da stvara kao književnik: kao čovjek.

Mogao je u sebi probuditi najrazličitije i velike umove i srca jer je imao njima srodne moći. Njegovi bezbrojni citati od pisaca svih vrsta, premda smetaju

skladnosti stila, dokazi su za želju mu, da je htio obuhvatiti i dostići što više stvari; a živeći u nepodesnim i, može se reći, nemogućim prilikama, za čovjeka koji hoće da bude što je htio on, bio je primoran crpsti iz sebe na kakav bilo način, samo da realizira, napravi svijet koji je osjećao i zamišljao.

Hrvatski pisci noviji, poglavito jedno dva tri bolja nemaju uopće u svojim spisima ni spomena naslijedjena iz naše literature koja dopire do njih; oni su joj nastavak — ali rastavna i niječna karaktera prema prošlosti. Oni polaze od tudjih književnosti, jer im oštroumnost, buntovnost i naprednost ne da da zaostaju kod zaostalosti kulture, svijesni da je smiješno i glupo ugledati se na nacionalne nerazvijene i zastranile uglede kraj najvećeg razvitka i savršenosti jednog vremena; jer nije cilj postepeno razvijanje, nego konačni razvitak; ne radi se o redosljednosti kao cilju, nego je redosljednost način kojim se dolazi do rezultata, a ako je rezultat postignut, čemu se zadržavati, mučiti se i nacionalno, individualno ga postizavati? Dati rasno obilježje znanosti i umjetnosti značilo bi griješiti u znanosti i umjetnosti. U nadi da će izumiti svoj nacionalni automobil ili aeroplan, do smaka svijeta vozili bi se izumilački narodi Hrvati i Srbi na kolima koja tegle volovi ili konji. Kaneći stvoriti rasnu umjetnost, estetiku i etiku, Hrvati bi se i Srbi izražavali zabludjeli etički i estetički i ograničeno ko u narodnoj poeziji.

Matoš voli tradiciju jer voli sve što je hrvatsko: to je njegova patriotska odlika koju ne će da imaju dvojica pisaca njegova kova: A. B. Šimić i Miroslav Krleža. Ma da su se ta dvojica tu i tamo pokatkad obazreli za sobom na literaturu naroda, iz čijeg su rječnika oni upotrijebili samo riječi razočaranja nad njom, nemaju nikad potrebe ni poticaja koji bi ih nagnali da se na nju osvrnu i izreknu posvemašnje odobravanje — osim u koliko je Matoš njezin sačinjavač. Sitnice i slaboće ne mogu izazvati jakost oduševljenja jer su sitne i slabe; o slaboći izricati povladjujuće dobro mišljenje misli to

je kao: tvrditi da je tamni prostor svijetao i da se to dokaže — upaliti svijetlo; a šta se dogodi: istom onda prostor bude svijetao, dakle pokaže se da je stvarno bio taman; što se jače svjetlost mogla ugledati znači da je tama bila veća i tako stvari u njoj posve drugačije izgiedale nego zbilja jesu. Samo reakcija koja poriče, psuje i uništava bila je podobna na mnoge stvari u hrvatskoj kulturi koje je Matoš hvalio i slavio, ali zaljubljen u domovinu on se je oduševljavao njezinim vrlinama koje su i vrlo velike mane. Strasti ljubavi kakve bilo vrsti i obziri iz proračunanosti čine čovjeka nesposobnim za istinsko i umjetničko promatranje.

Tko ne misli o našoj kulturi i tko nije sklon duhu, ne može zamisliti koliki je očaj iskrenog suradnika u njoj siromašici. Promotriti dva nova spomenuta pisca i sve oko njih, tad je lako razumjeti da su s pravom protivnici vremena u kom žive. Kako bi mogli biti drugačiji prema užasnoj stvarnosti? Oni i ne izgledaju kao hrvatski književnici. Te neobične pojave kao da su došle iz posve drugoga svijeta. Zar je A. B. Šimić mogao, naučen od duha svoje zemlje, uviditi, kako je uvidio, zablude i neukosti njezinih duhova? Ta dva pisca po svojim nazorima uopće ne mogu pristajati u društvo hrvatskih pisaca. Očuli su se najedamput — kao gromovi. Oni nisu dobroćudni u literaturi kao što je često Matoš. Ogorčeni su pri svedojednoj situaciji. Ali za njih se i za Matoša može reći: tri hrvatska pisca iz dvije rezličite epohe, uza svu različitost u nekim mišljenjima, uglavnom su u svojim zastupanjima i namjerama slični. Oni idu istim spiralnim stubama tornja, ne videći jedan drugoga, zvoneći i zovući na poklonstvo duhu. Mòre i kletve Matoša u Hrvatskoj, u svom uočljivom očaju, katkad samo nabačene i natuknute, zar nisu raširene i razradjene u mnogim Krležinim publicističkim spisima?

Ime M a t o š može biti punim smislom pojam, oznaka kojom bi se dalo označiti svakoga pravoga književnika u Hrvatskoj; moglo bi biti naziv za književnički stalež — ne samo radi duhovnih osebina borca pjesnika

nego što je i društveni položaj, ugled njegov: stanje posve smiješnog ili suludog, omraženog ili preziranog siromaha; shvaćanje je njegova smisla sa strane svakovrsnih gradjana: trgovca, direktora ili sveučilišnog profesora; svraćanje misli na »realnu politiku«. Umjetnički i etički mučenik protiv realnog uživača života, koji se žrtvuje protiv onih što se samo z a s e b e žrtvuju i upotrebljava razum kako mu nalaže njegov osjećaj pravednosti, takav književnik priznat je i voljen samo od siromaha — jer je izražavao njihove osjećaje, i samo su oni sposobni da spoznaju potrebu pravde kao bolesnik potrebu lijeka, — poštivan je od pjesnika i svijesnih kulture: kadrih dokučiti odlike čovjeka koji se zadržavao u životu da bi Hrvatska sadržavala kulturu i slobodu.

Robinzonska sudbina u hrvatskoj literaturi: napori i muke kritika Matoša i A. B. Šimića da stvore osnovne umjetničke zakone, — pokazivanje na jezik kao jedini materijal od kojega se čini književna umjetnost, — njihove osamljeničke bune u dva različita doba koja su ih ustima svojim prešućivala, bolje reći, ušima svojim iako su ih čula, slabim razumom nisu ih shvaćala niti još uvijek shvaćaju i samo su im glupo uzvraćala i uzvraćaju, — ta kob proroka u domovini nije jedino što ih čini srodnima i pravim književnicima. Kao i August Cesarec, koji se bori za svoju vjeru a ne za svoju karijeru, i oni su etički borci. Umjetnik i etik: ljubav za formu i ljubav za slobodu bila je u Matošu a isto tako u A. B. Šimiću. Osjećaji forme i slobode, rodjeni u jednom istom čovjeku t. j. u pjesniku, najčešće su tragičan slučaj: prevlada jedan drugoga; konzervativnost umjetničkoga zatomi onaj slobode. Da se jakost obaju u Matošu izrazila i u njegovim spisima proznim i pjesmama gotovo podjednako, to se ne može zanijekati, premda mu mnoga teoretska naglašavanja o umjetnosti izričito protivriječe stvarnosti: i njegovu biću i njegovu djelu. (Samo u ovom slučaju može se govoriti o Matoševoj protivurječnosti!) Heine-ovski tragično osjećanje života bez

vjere i nade u Matošu imalo je snage koja je poticala da obožava umjetnost i bio je u njemu temperamenat revolucionarca, mržnja prema tlačiteljima i ljubav prema ugnjetavanima: buntovnik bez vjere, aktivističan i pesimističan, bori se i očajava.

Idealni sklad umjetnika i etika postigao je Matoš u više svojih književnih stvari. Jezik A. B. Šimića umjetnički je i etički u isti čas; sjedinjenost toga dvoga u mnogim njegovim pjesmama i člancima, koje je napisao (i koje je u svoje predsmrtno vrijeme zamišljao ne samo u umjetničkim problemima nego i socijalnim), pokazuje (i pokazao bi) jedinstveno shvaćanje umjetničkog, jezičnog izraza u našoj literaturi: umjetnički stil mu je i etičko izražavanje. Njegov izraz na pr. za b o j i š t e, za r a t i š t e je r a z b o j i š t e; — i tako jednom jedincatom riječi izriče svoje mišljenje o ratu i osudu te ustanove: razbojstva, za koja je ljudska zloća i pokvarenost izmislila posebni izraz, a ljudska ga glupost i naivnost upotrebljava ni ne znajući šta njime veli.

Revolucionarac A. B. Šimić drukčiji je svojim smislom od popularnoga Miroslava Krleže, čiji se aktivistički bučni protest publiciste i površno umjetničko gledanje nisu već deset godina preinačili ni na bolje ni na gore. Ta dva poslijeratna književnika, ma koliko imali izvjesnih sličnih kulturnih namjera, u umjetničkim nazorima posve su oprečni. Dok Krleži često riječ ne znači ama baš ništa, Šimiću je ona u umjetnosti sve. Matošev stil u mnogo njegovih slabijih stvari srodniji je Krležinom, onaj u boljim Šimićevom; tako Matoš ima uopće u svomu radu zajedničkoga i sličnoga s obojicom tih današnjih hrvatskih pisaca. I Matoševa i Krležina popularnost uslijedila je gotovo sva zbog publicističkog djelovanja. Umjetnost Matoševu i A. B. Šimića uvidja i poštuje malo njih: uspjeh gluposti čini, da se njezini protivnici zaboravljaju; umjetnička svijest, ne došavši do moći, biva zapostavljena i prešućena, — jer je ograničenost suvremeni suveren.

(Književnik, srpanj 1930.)

ANDRÉ ROUVEYRE (PARIS):

SOUVENIRS FRAGMENTAIRES

Par la connaissance que l'on a, à Zagreb, de mes relations fraternelles, à Paris, vers 1900, avec A. Gustav Matôs, des marques d'une amicale curiosité me sont souvent venues de Croatie. Des questions aussi; des demandes de renseignements, de précisions sur cette période. Cela m'est particulièrement venu de la part des frères de Gustav Matôs, de M. Milan Matôs. Puis, indépendamment, j'ai reçu à Paris, voici quelques années, M. Ljubo Wiesner. Les uns et autres eussent désiré que je donne au public croate un récit de nos années de vie en commun, dans un commerce étroit d'amitié. La vie, les dispositions spirituelles, font que bien des désirs, bien des velléités, bien des projets ne se réalisent pas. Certes, j'aurais désiré de raconter cette partie de ma vie qui intéresse — à cause de Gustav Matôs — les Croates. Si je ne l'ait pas fait, exposer les raisons accidentelles de cette omission, ne la réparerait pas. Pourtant, sur une nouvelle insistance de M. Wiesner, et par la pression du fait qu'il est là, pas bien loin de moi, à Paris, pour quelques jours, puis parce que il m'a semblé voir en lui un profond attachement et une reconnaissante religion d'amitié et d'esprit envers Gustav Matôs, je veux lui remettre quelques notes curcives. Que l'on n'attende point de composition dans ce court récit, ni de véritable élan spontané qui me porterait. Je suis trop ébranlé par des sujets qui

me sont et sévères et absorbants ou par d'autres de ma libre fantaisie, pour que je puisse faire renaître comme il faudrait, mes émotions d'autrefois. Je dirai seulement ce qui me viendra en mémoire, et cela probablement limité à de menus faits, sans le bain d'ébranlement et de représentation psychologique dont j'avoue simplement que je n'ai pas la possibilité actuelle d'en demander l'effort à ma tête ni à mon coeur, autrement occupés. Qu'il me soit permis de souhaiter que, dans leur très modeste apport, me notes soient lues par chacun de ceux qu'elles pourront intéresser avec le même sentiment d'amitié entre eux que celui que je pense personnellement leur montrer en ceci, à chacun, et à tous ensemble. Je suis aussi affectueusement dévoué à la mémoire de Gustav Matôs, que désireux d'en donner le peu que j'en puis rapporter aussi bien aux uns qu'aux autres, fussent-ils séparés par des conceptions philosophiques, ou littéraires, ou nationales, ou politiques, ou idéologiques, qui donnent parfois l'aspect passager d'être des adversaires à certains qui, par le sentiment de leur liberté et de la liberté d'autrui, sont néanmoins frères. Ceci dit naturellement simplement et dans ma simple considération de l'affectueux concert qui peut réunir des hommes, parfois très différents, dans le même sentiment d'une tendresse vraie autour d'un même ami disparu.

Deux raisons m'ont peut-être jusqu'ici rendu indécis le petit travail d'écrire pour des Croates sur Gustav Matôs. La première c'est que j'ignore absolument et les susceptibilités et les sensibilités de votre pays. Je puis peiner, je puis scandaliser, que sais-je... On peut pour des raisons de respect — de ce respect conventionnel, mais légitime dans sa faiblesse, que personnellement je ne veux pas connaître — ne pas trouver opportun que je rapporte des choses telles que j'ai pu les vivre et les mener avec Matôs à Paris il y a 25 ans. Je ne suis pas de ceux qui fuient devant le récit d'aucune période, même surprenante, de leur vie. Ce que

j'ai fait, ou ce que j'ai senti, ce que je pense, je le déclare sans embarras, et sans ambage. Cela peut ne pas être admis parmi les habitudes nationales, les moeurs. d'un pays que j'aime par Matôs, mais dont j'ignore le caractère particulier. Il se peut qu'on y honore les héros dans une manière qui peut ne s'accomoder que mal de la façon d'écrire ou de l'esprit d'un homme, comme moi, qui ne se soucie pas de modifier, de lénifier ou d'arranger les récits. Ainsi première raison d'hésiter, de remettre...

La seconde raison, c'est que mon point de vue, le point de vue surtout de mon jeune âge, alors que je vivais avec Matôs, était loin de pouvoir être rapproché de celui de ses compatriotes qui l'ont connu, pouvaient le lire et l'ont lu comme quelqu'un de leur langue et de leur sang. Aussi bien y a-t-il entre ceux-ci et moi un fossé qui ne peut pas être comblé semblerait-il. Et je risque même alors, si l'on me comprend mal, ou si je m'exprime de façon trop étrangère à l'esprit croate, d'être pris pour insensible ou impertinent. Je pense que, ces réserves préliminaires dites, cela garantira au moins la mémoire de Matôs aux yeux de ses amis et de ses compatriotes; et que, le plus mauvais que l'on pourrait penser alors, ce serait, pour mon compte, que je ne méritais guère une telle fortune morale que fut la fraternelle amitié du héros que ses compatriotes honorent et connaissent, par la consaguinité, le spectacle passé de sa vie, et par la lecture de ses oeuvres, mieux que moi, qui étais pourtant si étroitement de coeur près de lui à Paris.

Je l'ai écrit déjà il y a 4 ans, c'est en une belle journée ensoleillée, vers la première moitié de 1900, ou peut-être de l'année précédente, que j'ai rencontré Matôs, dans notre beau jardin parisien des Tuileries. Je passais devant le banc de pierre où il était assis, et, comme nos regards se croisèrent, il faut croire

que la sympathie mutuelle impérieuse nous vint à l'un et à l'autre, car nous nous sourîâmes, puis, m'étant assis auprès de lui, nous commençâmes, comme deux vagabonds jusque-là sans confidents, à nous raconter nos aventures. Les miennes étaient fort modestes auprès des siennes, j'avais à peine vingt ans. Tout de suite, sans que je sus réellement cette raison, je fus saisi par l'âpreté foncière de mon camarade, puis par le pittoresque de sa physionomie, de son langage en un français — avec un accent barbare — mais succinct, concret, expressif, délicat, sensible et intelligent: contraste si nouveau pour moi et si net d'une qualité élevée et gracieuse de l'esprit et de l'âme, dans un corps et un visage rigoureux, pour mes jeunes yeux, à l'extrême. Je n'avais encore pas rencontré d'aussi près un homme si vigoureusement, physiquement et spirituellement, caractérisé, et qui, pourtant, familiarisait si simplement et naturellement avec ma puérilité juvénile et tout de même la hardiesse précoce de mon éveil.

Comment s'arrangea la suite, notre rapprochement journalier? Par l'intérêt de ses histoires, ma curiosité à les entendre se poursuivre avec la façon qu'il y mettait, et où entrait aussi les conditions réciproques que je viens de dire. Le premier soir je l'accompagnai vers son hôtel, rue Popincourt où il avait eu déjà si dangereux demêlés avec les escarpes, et plusieurs fois échappé à leurs vindictes, obligé qu'il avait été par la modicité de son pécule à les coudoyer dans les bouges; puis, comme c'était minuit et qu'il ne craignait pas les nuits étoilées et calmes de l'été, il revint à son tour me reconduire à la porte de mon hôtel, l'hôtel de Cronstadt — qui existe toujours — au coin de la rue Jacob et de la rue de Seine. Je vivais là ayant, depuis quelque 2 ou 3 ans, quitté ma famille pour l'amour d'une gentille brunette bordelaise dont, avec le temps, j'étais tour à tour souvent importuné et parfois satisfait. Matôs revint, sur ma demande, et sur ma demande se fixa lui aussi dans mon hôtel, où je lui pris une chambre de fortune tout au haut des étages. Il y avait là un lit de fer assez bancal, une table en bois blanc, une cuvette, un broc et quelque misérable seau de toilette à la tôle accidentée. Je dois dire que Matôs vivait surtout de privations philosophiquement supportées. Le très petit subside qui lui arrivait parfois, venant de Croatie, était extrêmement modeste et irrégulier, soit qu'il vint de »ses vieux« soit des publications croates où il collaborait, mais seulement de temps à autres. Parfois une quarantaine de francs lui arrivaient, et c'était la grande joie. Un autre jour quelque gâteau substanciel de »ses vieux« dont il me parlait avec une profonde émotion. Il me parlait aussi de ses frères et, avec une tendresse emouvante et particulière, de sa soeur Danica, puis de sa Mère-Patrie aussi, de ses compatriotes! Comme il ne mangeait guère à sa faim il buvait volontiers quelques verres d'un vin rouge, assez massif, qu'un marchand débitait, spécialement d'une certaine rude provenance, rue Jacob. J'essayais bien de l'imiter, en proportion moindre; mais un verre me faisait chavirer, surtout ainsi, sans raison pour ma constitution, dans le cours du jour, tandis que plusieurs, à sa nature physique assez sauvage, ne faisaient qu'entretenir bonnement la dépense de ses caloris. Il devenait à peine un peu plus largement riant lorsqu'il les avait absorbés.

De moi-même les moyens pécuniaires étaient fort journaliers et incertains; d'autant que, sortant tous deux la nuit, quasi constamment, j'étais assez mal disposé le jour à dessiner de verveuses pochades pour les journaux humoristiques, Le Rire, le Sourire, etc.... qui me les achetaient. Et encore fallait-il que le comique des personnages et la gaillardise des légendes leurs plussent. Mais j'avais vite saisi le tour et, bon jour, mauvais jour, je vivais (avec plus ou moins de réussite et de régularité dans le plaisir et dans l'alimentation) selon mon labeur et son succès auprès des directeurs. D'ailleurs: point d'économie. Le jour où je touchais bonne aubaine on la dépensait dans les 24 heures, jour

et nuit. Celui où c'était disette de numéraire, on déjeunait d'un formage blanc et d'un litre de lait, auquel repas Matôs était tout heureux s'il pouvait ajouter, dans le cour du jour, un ou plusieurs verres du vin rouge dont j'ai parlé.

Passées les heures de mon travail, et touché le numéraire qui en résultait, on se balladait dans Paris et principalement à l'Exposition Universelle. Au Pavillon de Bosnie-Herzegovie, Matôs avait rencontré, — et il s'en était gentiment épris — une jeune fille, modeste et charmante, travaillant là à un tissage en public. Il était à la fois hardi ingénuement, et délicat dans ses manières. Je comprenais bien la confusion admirative avec laquelle sa douce compatriote le considérait, car, nul doute qu'il était excellent coeur, et au surplus ses solides mâchoires, sa moustache courte, mais lissée et aux pointes acérées, comme tout cela justifiait qu'une femme en pût être touchée. Puis je fus pris d'un goût vif pour la musique des tziganes du pavillon Hongrois et j'allais là presque exclusivement tandis que Matôs choisissait d'autres plaisirs ou d'autres buts que j'ignorais. A vingt ans je ne me souciais guère encore de littérature actuelle. Peintre, artiste attaché aux arts plastiques, je ne m'occupais guère, dans mes relations avec Matôs, de la qualité qu'il pouvait avoir en tant qu'écrivain dans sa langue. Il me plaisait et je lui plaisais. Il me séduisait par ce que j'ai déjà indiqué, et il était dans ses moments de joie d'une grande et surprenante fraicheur, et en admiration étonnée devant je ne sais quoi de ma personne et de mes manières, sans doute déjà aussi étrangement décidées et audacieuses qu'ingénuement, et tour à tour, primesautières, joyeuses, et mélancoliques. Et puis j'avais déjà, en façons et surtout en paroles, un gentil cynisme tranquille de désinvolture et d'appréciation. Eussé-je connu alors la qualité de ses écrits que, occupé comme je l'étais à mon métier, à mes amours, à mes plaisirs, et à mon romantisme intime, je n'y aurais pas pris autrement garde. C'était l'être lui-même,

mon ainé remarquable et singulier, qui me retenait. Et d'ailleurs il était pour moi d'un entier dévouement. Il me semblait aussi qu'il remplissait un devoir de sa charge d'être à mes côtés comme une manière d'officier d'ordonnance!... Et puis, à ma jeunesse, à mes ressources intellectuelles déjà assez vives, à ma souriante amoralité, il apportait un émerveillement de spectateur amusé, et une attitude de protecteur physiquement plus fort, qui faisaient de nous deux, aux lieux où nous nous montrions ensemble, un couple assez original et surprenant. D'autant que, au quartier latin, de ce que j'étais un dessinateur assez goûté et régulièrement publié par les journaux, mon petit personnage était assez connu. Quelques menues particularités de mon équipage rendaient la chose plus facile encore. Notamment une toute petite cravate rouge vif que j'avais mise en usage. Bref, nous ne nous quittions guère, et ma maîtresse parfois (car elle travaillait le jour dans la mode) le soir et la nuit était en troisième avec nous. Nous ne nous quittions guère, dis-je, au moins fut-ce ainsi pendant certaines périodes, en d'autres chacun allait de son côté. Parfois l'espèce de repos habituel et passif que Matôs avait en moi pesait à mon indépendance, parfois à ma précaire escarcelle, et bien qu'il s'effaçait et se repliait sur sa résignation et ses privations, il ne pouvait faire que je ne les connusse. Parfois nous n'avions aucun argent l'un ni l'autre. Je me souviens d'un soir où à l'heure habituelle du dîner, j'avais faim, puis ma petite camarade aussi; et Matôs, également, tout là-haut dans sa chambre, devait sentir son estomac. Il n'avait rien et je n'avais pas de quoi nous mener au restaurant. Je pleurai ce jour-là de ma triste malchance. Mais, un ami, que je voyais pourtant assez rarement, de Gourvil, justement vint me voir à l'improviste. Par bonheur il avait quelques pièces blanches et, nous voyant si amèrement privés, il nous emmena au Restaurant Procope, après qu'on eut été chercher Matôs.

Une force concentrée, enthousiaste, mais prudente

aussi, se dégageait de lui. Dans un cas, particulièrement, je sentis certaine nuit, qu'il brûlait d'intervenir pour défendre un personnage attaqué dans un établissement de nuit par des individus en nombre. Mais il était évident que son intervention même n'aurait rien pu modifier à l' affaire, et il se retenait, objectif, à force, et resta immobile et coi, comme moi, du reste.

Sa figure état d' aspect très sauvage comme construction, avec d' étranges et profonds regards encastrés dans une armature ostéologique quasi de bronze, puis avec de puissantes pommettes, de plus puissantes mâchoires encore. Je tiens le portrait de lui, fait par Georges Gublin, pour un véritable chef-d'oeuvre, et bien que le côté farouche de l'ossature de Matôs y ait plutôt été modéré par le souci d'une certaine frappante expression des qualités de son âme. Moi, personnellement, c'est la bête, l'animal, le lion intelligent, le »lion riant« de Nietzsche, qui me frappait en Matôs.

Dans ses étonnements où se mêlait une rude et puérile joie, il trépidait parfois avec une ivresse et un naturel où perçait son ingénuité intime. — Yo! — yo! était comme il exprimat la surprise mêlée à la joie. J'avais adopté, mais seulement pour les grandes circonstances où tout est vain pour exprimer l'intensité du plaisir ou la fureur, son blasphème formidable: — ti boga! . . . Mais avec quelle ironie de son coeur délicieux Matôs employait ce vocable ultra satanique, et qui doit être, je suppose, tradionnellement consacré par les plus rudes terriens de Croatie.

Le quartier de notre hôtel et de nos allées et venues quotidiennes comprenait ce bout de la rue Jacob où nous étions, puis la rue de Buci et ses alentours. C'est rue de Buci qu'était le modeste café, A l'H a b i t u é, où nous fréquentions. Là pour deux sous la tasse, on avait un »café-crème« assez bon, et, pour un sou, un croissant à tremper dedans.

Quand nous devions, hélas, négliger le restaurant, c'était à l'h a b i t u é que nous nous repliions. On manquait parfois des 4 ou 5 francs nécessaires pour déjeuner ou dîner à trois au Procope, mais on pouvait toujours bien réunir les quelques 10 ou 15 sous qui nous permettaient de festoyer à une table à l'h a b i t u é. D'ailleurs le patron M. Fauconnet, un excellent homme, savait que mes journées étaient inégalement pécunieuses et que, ce qui me manquait un jour, je le trouvais le lendemain. J'ai eu auprès de M. Fauconnet des crédites que je réglais ensuite, et qui s'élevaient parfois jusque dix francs.

Quand je connus Matôs, et tout le temps où nous fûmes étroitement camarades, ce fut justement l'époque (deux ans peut-être) où ma liaison avec cette gentille brunette, Jeanne, touchait à sa terminaison, après avoir duré quelques deux ou trois années auparavant avec des alternatives plus ou moins heureuses. Bref, je ne me rappelle plus très bien comment cela marchait. Clopin-clopant je crois. Enfin elle était avec moi le plus souvent, et parfois d'autres l'y remplaçaient, plutôt prises parmi ces aimables jeunes femmes, polissonnes et faciles, du quartier latin, bonnes filles et point insensibles à ma bonne tournure juvénile, ou voire, quelquefois, à celle plus sauvage de Matôs. Ainsi quelques filles, de temps à autre, l'aimèrent. Je me souviens de l'une d'elles, familières de cette antique rue Grégoire-de-Tours où, dans sa partie basse, presque chaque porte, sur la chaussée, accède à des refuges tolérés et meublés pour faire l'amour passagèrement. Elle s'appelait Madeleine. Je la connaissais simplement pour avoir passé une nuit avec elle, dans la chambre d'un hôtel de cette rue-là, et, d'autant mieux la connaissais-je qu'une glace cyniquement indiscrète occupant tout le petit plafond, n'avait pas permis que, — l'électricité allumée et les draps ayant été rejetés — rien de ma partenaire ne me restât ignoré, ni sa couleur, ni son train, ni son activité. C'était une grande fille brune, l'aspect un peu triste et sentimental, mais au surplus assez bien disposée et verveuse dans

la volupté. La gendemain Matôs me demanda si je verrais de mauvais oeil qu'il passât la nuit avec elle, et m'avouant qu'ils se sentaient naître un sentiment réciproque. De fait, pendant plusieurs jours, Matôs parut enchanté; puis devint mélancolique et rêveur. Je compris que l'amour avait en effet passé entre eux. Sur ce modèle, d'autres petites choses allèrent de même. Mais, par contre, Matôs avait, envers ma petite camarade attitrée, une réserve dont il jurait ses grands dieux qu'il mourrait plutôt que de s'en départir. Il prenait avec elle, et pour mon intérêt, des manières prévenantes, très gentiment protectrices, que je devinais très sincères, et dont je riais aussi, parce que je le considérais (il avait déjà auprès de moi, je l'ai dit, le grade d'officier d'ordonnance), comme le gardien, le conservateur, le barbare dévoué, confident de mes intentions, les devinant, et volontiers en disposant les conditions politiques. Vie singulière et singulièrement amorale, qui l'amusait follement et où, en vérité, sa bonté et sa fantaisie d'homme extraordinaire et mon aîné, introduisait une protection et des directions dont la vraie disposition m'état insensible alors, mais qui arrangeaient toutes choses au mieux parmi le désordre de ma puérilité, de ma précocité, sans quiétude, intense, et de mon déjà agressif et amer dispositif d'esprit et de coeur à tremper mon acier presonnel dans une expérience briseuse, vorace et pourtant attendrie, de moi-même, des autres, et principalement tournée vers les femmes. Sous ses yeux j'eus un jour un geste excédé et brutal. Comme j'avais, un après-midi, dans mon lit, une petite amie d'aventure, survint celle qui était encore mienne tout en ne l'étant plus (dans une de ces situations complexes et paradoxales que des êtres inexpérimentés et sans méthode, laissent se construire, et dont ils ne s'embarrassent pas de sonder l'imperfection désordonnée). Naturellement la survenante injuria vivement celle qu'elle considérait comme une intruse. Ma position était difficile. Quoique je fisse, j'eusse agi trop mal et j'eusse été

trop injuste envers l'une ou envers l'autre. Il eut fallu les lumières de Salomon pour prendre un parti. Je pris celui de regarder, et de n'intervenir que si les choses se gâtaient. Mais, quand celle qui était en chemise se fut habillée, et que l'autre lui ayant ouvert la porte de la chambre, la fit sortir, justement Matôs arrivait, sans doute prévenu par le patron de l'hôtel. Alors la porte refermée, et comme la pauvre petite, à mes reproches sur ce qu'elle venait de faire une double impertinence et une offense gratuite à l'autre, que je n'aurais pu sans provoquer scandale, maintenir dans mon lit, ni même chez moi, comme je lui reprochais cela vivement, puis que je lui représentais qu'elle n'était pas chez elle pour s'être permis cela, et qu'elle paraissait au surplus en colère, je lui appliquais, sous les yeux de Matôs, une giffle retentissante et sans ménagement... Le bon Matôs était à la fois émerveillé, indigné et peiné! Il me calma, avec douceur amicale, et, la crise apaisée, l'enfant consolée, nous allâmes dîner tranquillement tous les trois. Je prie que l'on veuille bien me croire si je dis que je ne suis pas coutumier de violences semblables, et que c'est le seul sévice physique dont j'ai jamais en furieux, brutalisé une femme. Il est même bien fâcheux que le souci de donner toute la couleur de ma camaraderie avec Matôs me rappelle ce petit drame, et m'oblige de l'avouer à ma honte, d'une part, et, de l'autre, pour la distraction, amusée, maintenant, de mes 47 ans, penchés sur ces choses lointaines.

Une autre fois, toujours à l'hôtel de Cronstadt, je montais, je ne sais plus pour quelle raison, dans la chambre de Matôs. C'était en plein été et la chaleur, même la nuit, était lourde et insupportable. Il était vers les 2 ou 3 heures du matin. Je trouvai Matôs en chemise, à genoux sur son lit, et brûlant de sa bougie, qui avait déjà marqué de larges ronds noirs de suie les murs et son plafond bas, des punaises par groupes, par bataillons, qui dévalaient des jointures crevassées du plafond. Les malheureuses grillaient sans que le dieu qui les précipitait ainsi

en enfer pût, quelque soit l'hécatombe qu'il en faisait, espérer d'en être débarrassé. Malgré sa fatigue et sa position de combattant sans espoir, Matôs riait; et il comprit pourquoi je ne restai guère parmi ce dangereux et sanguinaire carnage: peu m'aurait plu d'en descendre quelques unes avec moi...

Assez souvent le soir nous allions passer la moitié de la nuit dans un caveau chantant — en sous-sol du restaurant du Cercle de la Librairie — dirigé par ce Léon Lelièvre, alors chansonnier, et aujourd'hui l'un des deux ou trois grands fournisseurs de Revues des concerts et Music-Halls les mieux achalandés de Paris. C'était à ce Caveau du Cercle que nous remarquions comme nous avions bonne mine; ou au moins un aspect curieux: on nous y regardait — les femmes — avec intérêt! Il dressait avec les doigts, les pointes de ses moustaches, et sa tête, comme taillée à coups de hache, prenait tout son relief auprès de la minceur nerveuse de la mienne. Le plus amusant était qu'il apparaissait bien comme ce solide bélier me portait de dévouement et de sauvegarde. Aussi bien avais-je auprès de lui l'impression d'une sécurité dont on voyait comme elle était attentivement en exercice par cette manière — apparemment — de terrible garde du corps!

D'autres soirées, nous les passions au Concert Rouge, alors rue de Tournon, où Tkaltchitch jouait. D'autres dans des bouges; parfois toute la nuit aux Halles. Certain jour j'avais manqué d'égard, étant je suppose quelque peu ivre — et bien que cela ne m'advenait pas souvent — à une fille, par quelque propos sans doute impertinent (et bien que habituellement j'étais plutôt extrêmement silencieux et modéré de manières et de ton). Nous vîmes les conciliabules farouches des femmes entre elles, parmi le tumulte que la chose avait produit dans le public, et que l'une, déléguée, allait chercher les chevaliers. Il était bien évident que nous allions être en danger. — Il n'y a qu'à partir, dis-je, en mesurant tranquillement le cas. Et ainsi fîmes-nous sans que, par circonstance favorable, étonnante, et parmi le brouhaha, sans que notre départ fut remarqué. Nous croisâmes la troupe des voyous qui arrivaient avec décision tandis que, bonnement, sans nous presser, comme jusque-là, nous nous perdîmes et nous éloignâmes parmi les passants. Je ne prétends pas que l'affaire fut glorieuse, mais nous nous en tirâmes avec à-propos. Sans cela, nous aurions eu, évidemment, ce jour-là, quelques pouces de fer dans la peau.

Un compatriote de Matôs lui apporta de Croatie son violoncelle. Peer Gynt, la danse d'Anita, la mort d'Ase, était ce qu'il exécutait avec le plus d'émotion.

Parfois notre compagnonnage me pesait, parce que j'étais déjà, comme je suis toujours, farouchement attaché à ma liberté. Puis aussi, vraisemblablement, parce que, très occupé de mes jeunes observations et expériences, puis de mes travaux un peu harassants étant donné que je vivais sans assez du repos qu'il aurait fallu à ma santé pas suffisamment vigoureuse pour mener le train trop fatigant où je me maintenais; à cause de tout cela, je ne pouvais goûter auprès de lui toute la valeur dont je sentais bien qu'il était pétri, mais dont la qualité exacte m'échappait, ne pouvant au surplus lire ses écrits. En sorte que, si nous éprouvions l'un pour l'autre une estime profonde, et une joic réciproque à nous considérer, à nous aimer, moi, en tous cas, je ne cherchais pas à en approfondir ni à en goûter spécialement, ni en pénétrer toutes les raisons. Hors les moments où nous étions ensemble, ce que nous faisions chacun indépendamment, nous emportait différemment, avec les évènements se succédant rapidement dans nos destinées particulières. Avec moi il connut mes amis: Georges Gublin, qui fit son portrait, Edouard Champion, Mécislas Golberg, et d'autres; et moi les siens: Jean Pantelich et son frère, deux Serbes; Tkaltchitch, Basler, etc. Il resta à Paris près d'un an je crois, ou davantage,

après que j'en fus parti, car d'abord j'allai aux environs, fatigué, et, conséquemment, n'ayant plus guère d'argent, chez mes amis Champion, à Aulnay-sous-Bois; et aussi, d'un tacite accord général, pour permettre à mon amie de prendre, indépendamment et plus complètement, sa liberté, tandis que la nécessité de la mienne aussi s'imposait à moi. Ce fut un étranger, un croate, je crois, ami de Matôs, qui enleva cette gentille fille, point par la séduction de ses propos, car il ne parlait pas un mot de français. Un peu avant ces dispositions nouvelles, décisives et terminales, j'avais quitté l'hôtel de Cronstadt où elle avait aussi des choses à elle dans ma chambre. Elle eut un gite alors rue Mazarine où je continuai d'aller un peu la voir. Mais ces transitions sont délicates, et j'y avais toujours mon révolver en poche; on ne sait réellement comment elles s'opèrent pratiquement, et celui qui succède peut avoir soudain une dangereuse et brusque conscience de sa nouvelle et personnelle monarchie. Vaguement il me semble me souvenir que ce garçon assez mystérieux, blond, bien nettement charpenté, avec un beau visage fin mais aux muscles ramassés et énegiques, avait lui-même sa chambre à un autre étage de ce même hôtel de la rue Mazarine. Où était alors Matôs? Je n'en savais rien exactement et ne me le demandais pas. Peut-être partageait-il la chambre de son compatriote... Avec lui-même mes relations devenaient plus rares, bien que jamais nous n'ayons vu s'affaiblir notre profonde fraternité l'un pour l'autre. Mais des vagues du destin nous emportaient et nous séparaient.

Avant mes impressions ci-dessus de la rue Mazarine, le passage qui m'est resté frappant est comme nous déménageâmes les choses de ma chambre de l'hôtel de Cronstadt, qui appartenaient alors je crois surtout à mon amie. La chambre était au second étage avec une des deux fenêtres donnant sur la rue Jacob. Dans le jour nous avions été préparer le tout en quelques ballots, 3 ou 4 assez volumineux. Puis, en pleine nuit, vers une heure ou deux du matin, nous y allâmes. Matôs monta

et, tandis que moi-même, et un de nos amis réquisitionné, attendions, postés sur le trottoir d'en face, Matôs précipita par la fenêtre dans la rue ces ballots où l'on avait eu soin que les pièces cassables fussent tout au milieu, et les pourtours occupés par la souplesse des vêtements. Des agents justement passèrent et rirent, comprenant fort bien qu'il ne s'agissait point de cambriolage, mais bien de l'un de ces déménagements précipités que le manque d'argent ne permet pas d'opérer plus régulièrement, où ils n'ont pas à intervenir sans y être requis (et je crois bien même, s'il n'en ont pas reçu l'ordre). Nous ignorions alors ces dispositifs, et ce fut avec quelque inquiétude que nous relevâmes les paquets pour les porter à leur nouvelle destination où Matôs redescendu, lui, régulièrement par l'escalier de l'hôtel de Cronstadt, vint nous rejoindre, et fêter le succès de notre aventureux transbordement.

D'ailleurs, la bonne humeur était toujours notre compagne, et c'est ainsi que nos moments, même les moins agréables, avaient passés, de telle manière que je ne me souviens pas que nous en ayons eu jamais des peines très profondes, ni très prolongées.

Ah! nos chères et touchantes aventures! nos promenades quotidiennes au jardin du Luxembourg, au quartier latin, à Bullier! Pourquoi mon coeur n'est-il plus fait pour revivre ces belles heures énivrantes et fauchées, s'en réimpregner et les dire? Pourquoi ne peut-il répandre à nouveau en moi et sous ma plume ces joies juvéniles?

*

Je l'ai dit au début: tout ceci je l'écris très vite, comme un fragmentaire et simple témoignage, où je rappelle ma mémoire sans arrangement, sans choix, sans réflexion ni méditation, ni étude véritable de cette période de ma vie. C'est une chose que je devais aux compatriotes du très cher compagnon fraternel d'un mo-

ment de ma jeunesse. Je demande seulement qu'on m'en pardonne l'imperfection, et cette rapidité avec laquelle c'est écrit. Il m'a fallu, pour ces pourtant médiocres et partielles précisions, mon impérieux désir de les donner à ceux qui me les ont demandées, et que je m'arrache littéralement, à mes dispositions générales, défavorables, hostiles même, pour me permettre de me reporter, durant quelques heures, à ces états de ma vie passée.

Paris, 1 Juillet 1926.

(Savremenik, 1926., broj 3.—4.)

ANDRÉ ROUVEYRE (PARIZ):

FRAGMENTARNE USPOMENE

Kako je u Zagrebu poznat moj pobratimski odnos prama A. G. Matošu u Parizu oko godine 1900., često su mi iz Hrvatske stizali znakovi prijateljskoga zanimanja. Dolazila su i pitanja, tražila obavještenja i tačni podaci o toj periodi. Pitala me napose braća A. G. Matoša, poimence gosp. Milan Matoš. Osim toga me je, nezavisno o njima, posjetio u Parizu prije nekoliko godina g. Ljubo Wiesner. I jedni su i drugi željeli, da ispričam hrvatskoj publici nešto o našem zajedničkom živovanju i našem intimnom prijateljskom saobraćaju. Medjutim su i život i duhovna raspoloženja čestim razlogom, da se mnoge želje, mnoga htijenja i mnoge osnove ne ostvaruju. Istina je, da sam i ja sam želio da pričam o tom dijelu svojega života, koji — zbog A. G. Matoša — zanima Hrvate. Ako to dosad nisam učinio, ništa ne bi ispravilo na toj činjenici izlaganje slučajnih uzroka toga propusta. No ipak, na novo nagovaranje g. Wiesnera i uvaživši, da je on za nekoliko dana tu, nedaleko od mene, u Parizu, kao i zato, što mi se učinilo da vidim u njemu duboku odanost i zahvalni pijetet prama prijateljstvu i duhu A. G. Matoša, ja ću gosp. Wiesneru povjeriti nekoliko letimičnih bilježaka. Neka čitalac ne traži u tom kratkom prikazu ni kompozicije ni pravog spontanog elana, koji bi me nosio. Ja sam i odveć potresen nekim stvarima, koje su za mene i ozbiljne i koje me i previše zaokupljaju, pa i drugim stvarima svoje slobodne fanta-

zije, da bih mogao oživjeti svoje nekadašnje emocije onako, kako bi to trebalo. Zato ću pripovjediti samo ono, što mi dodje na pamet, pa i to po svoj prilici omedjeno na sitne doživljaje, bez kupelji potresenja i psihološkog prikazivanja, za koju — to priznajem iskreno — ne mogu ovog časa napregnuti ni glavu ni srce, zabavljene inače. Neka mi bude dopušteno željeti, da svi oni, koje bi to moglo zanimati, čitaju ove moje vrlo skromno napisane bilješke jednakim osjećajem medjusobna prijateljstva, kakav je ovaj moj, što ga u njima hoću da prikažem svakomu naposeb i svima zajedno. Ja sam jednako nježno odan uspomeni A. G. Matoša, kao i željan, da dadem nešto malo, što mogu o tom da ispričam, i jednima i drugima, bili oni podijeljeni filozofskim, književnim, nacionalnim, političkim ili idejnim koncepcijama, po kojima se često prolazno čini, te su protivnici neki, koji su, po uvažavanju svoje i tudje slobode, zapravo ipak medjusobna braća. To, dakako, velim tek mimogred i u prostom posmatranju srdačne sloge, koja može da ujedini gdjekada vrlo različne ljude oko istog osjećaja istinske ljubavi za jednog zajedničkog izgubljenog prijatelja.

Dva su možda bila razloga, s kojih se do danas nisam mogao odlučiti na taj mali posao, pa da pišem za Hrvate o A. G. Matošu. Prvi je bio taj, što su mi savršeno nepoznate razne osjetljivosti u vašoj otadžbini. Mogao bih da učinim nekomu krivo, da izazovem sablazan, šta ja znam... Moglo bi se iz razloga obzirnosti — one konvencionalne obzirnosti, koje ja lično ne ću da poznajem, no koja je legitimna u svojoj slabosti — naći, da nije zgodno da ja tu pripovijedam o nekim stvarima onako, kako sam ih mogao doživljavati i provoditi s Matošem u Parizu prije 25 godina. Ja nisam naime od onih, koji izmiču, kad se radi o tom, da nam opišu ma koje, a osobito neko čudnovato razdoblje svojega života. Ja kazujem bez oklijevanja i bez okolišanja sve, što sam radio ili što sam osjećao i što mislim. Može biti, da je to nedopustivo kraj narodnih običaja i navika zemlje,

koju volim zbog Matoša, no koje mi zasebni karakter nije poznat. Može biti, da se u njoj poštuju velikani drugojačije, što se nikako ne bi moglo složiti s načinom pisanja ili duhom čovjeka, kakav sam ja, koji ne mari da mijenja, ublažuje ili čak izmišlja pripovijesti. Tu je eto bio prvi razlog oklijevanju i odlaganju.

Drugi je razlog bio u tom, što bi se moje gledanje, a osobito pak gledanje moje mladosti, dok sam živio s Matošem, teško dalo pomiriti s gledanjem njegovih zemljaka, koji su ga poznavali, mogli ga čitati i čitali ga kao čovjeka svojega jezika i svoje krvi. U tom bi nastao kao neki jaz izmedju njih i mene, koji se, izgleda, ne bi mogao zajaziti. Šta više, ako me shvate krivo ili se budem izražavao načinom, koji je tudj duhu hrvatskome, izložit ću se opasnosti, da budem smatran neobazrivim ili čak nepristojnim. No držim, pošto sam kazao ovo nekoliko prethodnih ograda, da će to obraniti barem uspomenu Matoševu u očima njegovih prijatelja i zemljaka i da bi najgore, što bi se poslije toga moglo da misli, išlo na moj račun: da nisam naime zavrijedio takove moralne sreće, kakovu je moglo da pruži bratinsko prijateljstvo velikana, kojega njegovi zemljaci časte i poznaju bolje već po istokrvnosti, po gledanju njegova života i po čitanju njegovih djela, dakle svakako bolje od mene, koji sam mu ipak srcem bio tako bliz u Parizu.

*

Napisao sam već prije 4 godine, da sam Matoša sreo jednog lijepog sunčanog dana prvom polovicom god. 1900. ili možda godinu dana ranije u našem lijepom pariskom Tuilerijskom vrtu. Prolazio sam pored kamene klupe, na kojoj je sjedio, pa kako izmijenismo poglede, vjerovatno je, da se je i u jednomu i u drugomu rodio osjećaj neodoljive uzajamne simpatije, jer mi smo se osmjehnuli jedan drugomu, a onda, pošto sjedoh do njega, stadosmo da pričamo jedan drugomu svoje pustolovine, kao dva potukača, dotada još bez svjedoka.

Moje su bile vrlo skromne u poredjenju s njegovima, meni se navršila jedva tek dvadeseta. Odmah me je, a da nisam tomu znao prava razloga, osvojila osnovna oporost mojega druga, pa slikovitost njegovoga lica i njegovoga francuskog izražavanja — s nešto barbarskim naglaskom — no koje je bilo zbito, stvarno, izrazito, fino, uzbudljivo i umno: za mene i moje mlade oči bila je ta uzdignutost i nježnost duha i duše pod oporim tijelom i licem do krajnje mjere nov i neočekivani kontrast. Nikada još nisam vidio tako izbliza čovjeka, koji bi bio tako silno, i tjelesno i duševno, karakterističan, a koji bi se ipak tako prosto i prirodno slagao s mojom dječačkom nestašnošću i prerano dozrelom otvorenošću.

Kako je bilo dalje, kako je došlo do naših svakodnevnih sastanaka? Svakako po zanimanju za njegova pričanja. Zanimalo me da čujem, kako će ih nastaviti načinom, koji je bio samo njegov, a kod čega se radilo i o našim uzajamnim odnosima, što ih spominjem. Prvo sam ga veče otpratio do njegovoga hotela u ulici Popincourt, gdje je već bio imao vrlo opasnih sporova s apašima, izmakavši već nekoliko puta njihovoj osveti, pošto je uslijed skromnih svojih sredstava bio prisiljen da se gura s njima po ćumezima; a zatim, kako je baš bila ponoć, a on se nije plašio zvjezdanih i blagih ljetnih noći, otprati i on mene do vrata mojega hotela, hotela Cronstadt — koji još i danas postoji — na ćošku ulice Jacob i ulice de Seine. Ja sam stanovao tu, pošto sam već pred 2 ili 3 godine ostavio roditeljsku kuću za ljubav jedne lijepe crnke iz Bordeauxa, koja mi je, s vremenom, naizmjence znala dosaditi, a gdjekada me opet zadovoljavala. Na moju želju dodje Matoš i opet i na moju se želju nastani i on u mojem hotelu, gdje sam mu uzeo skromnu sobicu u najvišem spratu. Tu se nalazio jedan trošan, krivonog željezni krevet, jedan stol od bijela drveta, jedan umivaonik, jedan vrč i nekakav jadan kablić za prljavu vodu pokriven neravnim limom. Moram reći, da je Matoš živio ponajvećma od oskudice, koju je upravo filozofski snosio. Vrlo mala novčana pomoć, koju je gdjekada dobivao iz Hrvatske, bila je preko svake mjere skromna i neredovita, bilo da ju je primao od »svojih starih«, bilo pak od hrvatskih listova, u koje je saradjivao, no samo od vremena do vremena. Gdjekad bi mu došlo oko četrdeset franaka, i to je onda bilo veliko veselje. Jednog dana primi neki hranljivi kolač od »svojih starih«, o kojima mi je uvijek govorio s dubokim ganućem. Pripovijedao mi je i o svojoj braći, a nekom ganutljivom i osobitom nježnošću o svojoj sestri Danici, pa onda o svojoj Majci-Domovini, svojim zemljacima! Kako se rijetko kad najeo dosita, volio je da popije par čaša od nekog dosta teškog crvenog vina, što ga je točio neki jako surovi krčmar u ulici Jacob. Ja sam, u nešto manjoj mjeri, pokušao da ga slijedim u tom, no već jedna me čaša prevrnula, osobito, kad bi to, bez obzira na moju tjelesnu konstituciju, bilo po danu, dok bi nekoliko čaša njegovoj dosta oporoj fizičkoj prirodi tek nadomjestilo potrošak topline. On bi poslije takvoga pića postao tek malo više raspojas i nasmijan.

I moja su novčana sredstva bila jako oskudna i nesigurna, jer kako smo obojica izlazili malne svaku noć, ja sam danju bio vrlo slabo raspoložen da crtam duhovite skice za humorističke listove *Le Rire*, *le Sourire* i dr...., koji su ih od mene kupovali. Osim toga je valjalo da se direktorima svidi smiješnost nacrtanih lica i veselost tekstova. No ja sam se brzo snalazio i, bio raspoložen ili ne bio, živio sam hraneći se i uživajući više ili manje redovito prema svom radu i njegovu uspjehu kod direktora. Da kažem par riječi, kako smo gospodarili. Kad bih primio kakav neočekivani honorar, to bismo kroz dan i noć potrošili za 24 sata. Drugi dan, kad nije bilo para, uzeli bismo za ručak jedan bijeli sir i litru mlijeka, i Matoš je bio jako sretan, ako je tom obroku mogao da doda kroz dan jednu ili više čaša onog crvenog vina.

Kad bi prošlo moje radno vrijeme i ja primio zaslužene pare, lunjali bismo po Parizu, a osobito po Svjetskoj Izložbi. Matoš je u bosansko-hercegovačkom pavi-

ljonu našao — i baš se lijepo zagledao u nju — neku mladu skromnu i dražesnu djevojku, koja je tu javno radila na nekakvome tkivu. On je bio istodobno i prostodušno smion i fin u svojim manirama i ja sam shvaćao udivljenu zabunu, kojom ga je posmatrala njegova slatka zemljakinja, jer van svake je sumnje, da je Matoš imao prekrasno srce, a osim toga — njegove čvrste vilice, njegov kratak, ali ulickan brk sa oštrim krajevima — kako je to sve bilo kao stvoreno da gane jedno žensko stvorenje. Meni se u to silno svidjela ciganska glazba u magjarskom paviljonu i ja sam onamo odlazio svakodnevno, dok bi Matoš odlazio za drugim užicima ili drugim ciljevima, koji su meni bili nepoznati. Sa svojih dvadeset godina ja sam se jako malo brinuo za savremenu literaturu. Baveći se kao slikar, kao artista, plastičnim umjetnostima, nisam se u svom odnosu s Matošem nimalo zanimao odlikama, koje je on mogao imati kao pisac svojega jezika. On se je svidjao meni, a ja sam se svidjao njemu. On je mene očaravao onim, što sam ranije spomenuo, a bio je u svojim veselim momentima upravo silno i čudnovato svjež. Osim toga se on od čuda gotovo divio ne znam čemu na mojoj osobi i na mojim manirama, koje su bez sumnje već onda bile i neobično izradjene i drske kao i prostosrdačne i duhovite, bio ja veseo ili tužan. Ja sam već onda imao i u načinu, a naročito u riječima neki lijepi mirni cinizam u slobodnome ponašanju i izricanju sudova. Pa da sam u ono vrijeme i znao za odlike njegovih spisa, kako sam bio zabavljen svojim poslom, svojim ljubavnim aferama, svojim užicima i svojim intimnim romantizmom, ne bih bio za to ni mario. Čovjek kao takav, njegova osnovna bit — to je mene privlačilo kod mog izvanrednog i jedinstvenog starijeg druga. Povrh toga bio je on meni potpuno odan. Štaviše mi se činilo, da si je on nametnuo za dužnost, da bude uvijek uza me kao neka vrst adjutanta!... Mojoj mladosti, mojim intelektualnim već dosta živim sposobnostima, kao i mojoj nasmijanoj amoralnosti on je prinosio udivljenje posmatrača, koji se zabavlja, i stav fizički jačeg zaštitnika, po čemu smo nas dvojica upadali u oči kao dosta originalan i čudnovat par svagdje, gdjegod bi se zajedno pojavili. To je bilo dosta lako, jer je moja malenkost bila prilično poznata u Quartier Latinu po tom, što sam bio dosta omiljeo i pravilno publikovan crtač po raznim časopisima. Nekoliko sitnih osobitosti mojega odijela činilo je stvar još lakšom: poimence posve mala, živo crvena kravata, koju sam počeo nositi. Jednom riječi, mi smo se rijetko kada rastajali, pa je gdjekada i moja dragana, koja je danju radila u pomodnoj radnji, bila i uveče i noću u troje s nama. Rijetko smo se kada rastajali, ponavljam, barem je tako bilo za vrijeme nekih perioda, dok je u drugo vrijeme svak išao svojim putem. Dogodilo bi se, da je uobičajeno i strpljivo odmorište, što ga je Matoš nalazio u meni, dotežalo mojoj neodvisnosti, a višeput i mojoj nesigurnoj kesi, ali premda se je on odmah povukao i zadovoljio svojim odricanjem i oskudicom, ipak nije mogao učiniti, da ja ne znam za to. Često nismo imali ni jedan ni drugi ni probijene pare. Tako se sjećam jedne večeri, kad sam u običajno vrijeme večere ogladnio, a tako isto i moja prijateljica, dočim je Matoš jednako, posve gore u svojoj sobi, morao osjećati svoj želudac. On nije imao baš ništa, a ni ja nisam imao čime da nas povedem u gostionu. Plakao sam toga dana nad svojom tužnom kobi. No uto jedan prijatelj, kojega sam vidjao nažalost dosta rijetko, de Gourvil, dodje upravo da me iznenada posjeti. Srećom je imao nekoliko bijelih frančića, pa kad nas je vidio tako gorko oskudne, povede nas u gostionu Procope, pošto smo prije toga potražili Matoša.

Od njega je strujala neka koncentrovana, zanosna, ali i promišljena snaga. Jednom sam zgodom naročito osjetio (to je bilo jedne noći), kako upravo gori od želje da se zauzme i skoči u obranu nekoga čovjeka, kojega je nekoliko klipana napalo u jednom noćnom lokalu. No bilo je očevidno, da ni njegovo posredovanje ne bi ništa promijenilo na stvari, i on se silom svladao, ne pletući

se u tučnjavu, i ostao nepomičan i miran, kao i ja, uostalom.

Lik mu je po izgledu bio vrlo surov kao konstrukcija, sa čudnovatim i dubokim pogledima, uglavljenima u košćatu armaturu kao od bronze, i sa snažnim jabučicama i još snažnijim vilicama. Njegov portrait, što ga je izradio Georges Gublin, smatram pravim remek-djelom, iako je tu surova strana Matoševa kostura ponešto ublažena nastojanjem, da se dade što veća sličnost izražaju njegovih duševnih odlika. Mene je, lično, zadivljavala u Matošu zvijer, životinja, inteligentni lav, Nietzscheov »nasmijani lav«.

Kad bi se čemu divio, a u tom njegovom divljenju bilo je uvijek nekog surovog i deranskog veselja, on bi se gdjekada upravo tresao od opojnosti i nečeg samo njemu svojstvenog, iz čega je probijala njegova prirodjena bezazlenost. — Joj! — joj! tim je uzvicima izražavao svoje čudo, pomiješano s veseljem. Ja sam od njega, ali samo za velike zgode, kad već nema čime drugim da se izrazi intenzivnost užitka ili bijesa, prisvojio njegovu strahovitu kletvu: — ti boga! . . . No s kakvom li je ironijom svojega divnoga srca upotrebljavao Matoš tu ultrasatanističku riječ, koju su, izgleda mi, tradicijom posvetili oni suroviji stanovnici Hrvatske.

Kvart našega hotela i naših svakodnevnih polazaka i dolazaka sačinjavao je onaj završetak ulice Jacob, gdje smo mi stanovali, potom ulica de Buci i njezina okolica. U toj ulici de Buci nalazila se skromna kavanica A l'H a b i t u é (k stalnomu gostu), u koju smo zalazili. Tu se za dva soua dobila šalica dosta dobre bijele kave, a za jedan sou kifla, da umočiš.

Kad bismo, jaoh, morali napustiti gostionu, povukli bi se k s t a l n o m u g o s t u. Često nam je uzmanjkalo 4 do 5 potrebnih franaka za ručak ili večeru u troje kod Procopea, no uvijek se moglo složiti kakovih 10 do 15 soua, koji su nam omogućili da se lijepo provedemo

za jednim stolom kod s t a l n o g a g o s t a. Uostalom, kavanar g. Fauconnet, izvrstan čovjek, znao je, da u mene nema svaki dan jednako novaca, pa da ću ono, što mi uzmanjka danas, naći sutradan. I tako sam imao kod g. Fauconneta vjeresiju, koju bih potom izravnavao, a koja se gdjekada dizala i do deset franaka.

Doba, kad sam se upoznao s Matošem i cijelo vrijeme našeg intimnog drugovanja palo je baš u vrijeme (može biti dvije godine), kada se moja veza s onom lijepom crnkom, koja se zvala Jeanne, približavala kraju, potrajavši s više ili manje srećnim promjenama neke dvije ili tri godine prije toga. Ja se već ne sjećam posve jasno, kako je to išlo. Držim, svakojako. Uostalom, Jeanne je bila sa mnom ponajčešće, a gdjekad bi je zamijenile druge, osvojene medju onim ljupkim, nestašnim i lakim mladim ženama iz Quartier Latina, dobrim djevojkama, koje nisu bile sasvim ravnodušne za moj dobar mladenački izgled, a gdjekada još više za oporiju spoljašnost Matoševu. Tako ga je, od vremena do vremena, voljelo nekoliko djevojaka. Sjećam se jedne od njih, koja je bila često vidjana u onoj drevnoj ulici Grégoire-de-Tours, kojoj u njezinom donjem dijelu gotovo svaka vrata s ulice predstavljaju ulaz u tolerirano i meblirano utočište prolazne ljubavi. Zvala se Madeleine. Ja sam je poznavao prosto otuda, što sam jednu noć proveo s njom u sobi jednoga hotela ove ulice, a poznavao sam je to bolje, što je jedno cinički indiskretno ogledalo zapremalo cijeli maleni strop, ne dopuštajući, da mi — kraj zapaljene elektrike i odbačenih ponjava — išta ostane nepoznato od moje partnerice: ni njezina boja, ni njezin zanos, ni njezino djelanje. Bila je to velika crnomanjasta djevojka s ponešto tužnim i sentimentalnim izgledom, no uostalom dosta vesela i poletna u uživanju. Sutradan me Matoš zapita, bih li mu ja zamjerio, ako provede noć s njome, priznavši mi, kako oboje osjećaju, da se u njima zaradja nekakav uzajamni osjećaj. I zaista je Matoš kroz nekoliko dana izgledao kao opčaran, a po-

slije toga postao melankoličan i zamišljen. Shvatio sam, da se medju njima stvarno zarodila ljubav. Po istom se modelu dogodilo i mnogo drugih malih sitnica. Nego prama mojoj maloj službenoj prijateljici nastupao je Matoš uvijek s nekom rezervom i kleo se svim svojim velikim bogovima, da bi volio umrijeti, negoli se rastati od nje. On je prama njoj, a na moju korist, uzimao uslužne, vrlo lijepe i protektorske manire, koje sam ja nalazio vrlo iskrenima, no kojima sam se i smijao, jer sam na njega (koji je već kod mene, rekao sam, imao stepen adjutanta) gledao kao na nekog kavaza, čuvara, odanog barbarina, koji je bio upućen u sve moje namjere, pogadjao ih i udešavao sve tako, da je uvijek ispalo po mojoj volji. Da, čudnovata i čudnovato amoralna života, koji ga je ludo zabavljao i u koji je njegova dobrota i njegova fantazija izvanredna čovjeka i moga starijega druga unosila zaista kao neku protekciju i neke namjere, kojih mi je pravi smisao bio zaonda još neshvatljiv, no po kojima su sve stvari svršavale dobro u neredu mog deranluka, moje prerane nemirne i intenzivne dozrelosti i mojega već onda agresivnog i gorkog raspoloženja duha i srca, da svoju ličnu zajedljivost okušam u iskustvu, koje je bilo i razorno i nezasitno, a ipak se znalo raznježiti i nada mnom samim i nad drugima, a poglavito nad ženama. Na njegove sam oči učinio jednom zgodom jednu pretjeranu i brutalnu gestu. Toga sam dana, poslije podne, imao u svom krevetu jednu malu pustolovnu prijateljicu, kad li iznenada stupi u sobu ona, koja je još bila moja, mada to više nije bila (u jednoj od onih zapletenih i paradoksalnih situacija, kakove su mogućne samo kod mladića neiskusnih i bez metode, pa ovi onda još ispituju pobrkano nesavršenstvo tih situacija). Dakako, pridošlica je živo navalila na ovu, koju je smatrala provalnicom. Moj je položaj bio nadasve težak. Štogod učinio, učinit ću zlo i biti nepravedan spram jedne ili spram druge. Trebalo je imati Salomunovu mudrost, da se čovjek odluči na nešto. Ja sam odabrao da gledam i da se ne miješam,

osim tek onda, ako stvar krene na gore. No upravo u času, kad se je ona, koja je bila u košulji, obukla, i kad ju je druga, pošto joj je otvorila sobna vrata, izjurila napolje, stupi u sobu Matoš, kojega je upozorio jamačno hotelski gazda. I kako smo zatvorili vrata i kako je jadna mala, na moja spočitavanja, da je počinila dvostruku neučtivost i nanijela nezasluženu uvredu drugoj, koju i onako ne bih mogao zadržati ni u krevetu, pa ni kod sebe bez skandala, kad sam joj to živo spočitnuo i predočio joj, kako nije kod svoje kuće da si dopusti nešto takovo — kako je ona pored svega toga još i bijesnila, ja joj pred očima Matoševim prilijepim jednu zvučnu i vruću zaušnicu... Dobri je Matoš bio istodobno i začudjen i indigniran i zabrinut! Stao me prijateljski nježno miriti i kad je kriza prošla, a djevojka se utješila, odosmo mirno sve troje na večeru. Molim lijepo, da mi se vjeruje, ako kažem, da nisam vičan takovim silovitostima i da mi je to bila jedina fizička surovost, kojom sam ikada, dakako u bijesu, brutalizirao jednu ženu. Mučno je šta više, da me nastojanje oko toga, da dadem svu boju svom drugovanju s Matošem, podsjeća na ovu malu dramu i sili, da je priznam s jedne strane na svoju sramotu, a s druge strane za zabavnu razonodu današnjih mojih 47 godina, nagnutih nad te daleke doživljaje.

Drugi put — to je još uvijek bilo u hotelu Cronstadt — uspeo sam se, ne znam već zašto, u Matoševu sobu. Bilo je sredinom ljeta, a vrućina je i noću bila sparna i nesnosna. Bilo je oko 2 ili 3 sata izjutra. Našao sam Matoša u košulji, na koljenima, kako na krevetu pali svijećom stjenice, koje su u rpama i bataljunima silazile iz pukotina na uglovima stropa. Svijeća je već označila velikim crnim kolutima od čadji zidove i niski strop. Nesretnice se pekle, a da se bog, koji ih je tako bacao u pakao, ipak nije mogao nadati, da će ih se osloboditi, premda ih je palio na hekatombe. U prkos umoru i položaju beznadnoga borca Matoš se je smijao i odmah shvatio, zašto ja ne ću da ostanem kod tog opasnog i

krvavog pokolja: ne bi mi bilo baš milo, da ih nekoliko ponesem sa sobom...

Dosta smo često znali uveče provesti polovicu noći u jednom kabaretskom podrumu — ispod restorana Cercle de la Librairie — kojim je upravljao Léo Lelièvre, zaonda chansonnier, a danas jedan od dvojice ili trojice velikih impresarija za najbolje posjećene Koncertne revije i Music-halle u Parizu. Baš u tom Caveau du Cercle-u primijetili smo, kako izgledamo dobro, ili barem interesantno: ljudi su nas — naime žene — gledali sa živim zanimanjem! Matoš je prstima frkao šiljke svojih brkova, a glava mu, kao sjekirom tesana, snažno se isticala kraj nervozne tanahnosti moje pojave. No najzabavnije je bilo, kako mi je odan i koliko me pazi taj moj čvrsti i solidno gradjeni zaštitnik, tako da sam uz njega imao uvijek dojam sigurnosti i pažnje, koja je, izgleda, bila stalno budna kod toga strašnog tjelesnog stražara.

Često smo provodili večeri u kavani Concert Rouge, koja se onda nalazila u ulici de Tournon i u kojoj je svirao i Tkalčić. Drugi put opet u ćumezima, a gdjekada po cijelu noć u Hallama. Jedne noći — mislim, da sam se malo napio, što mi se nije dogadjalo često — povrijedim poštovanje prema nekoj djevojci, valjda nekim suviše drskim predlogom (premda sam obično bio jako šutljiv i umjeren i u manirama i u tonu). Odmah smo u strci, koja je nastala medju publikom, vidjeli neko surovo i tajno dogovaranje žena medju sobom i da je jedna od njih, kao odaslanica, otišla potražiti kavalire. Jasno je bilo, da smo u pogibelji. — Ne preostaje nam nego da se mičemo, rekoh, pošto sam dobro promislio o slučaju. I tako i učinismo, a da nitko u buci nekim sretnim i začudnim slučajem nije primijetio našeg odlaska. Putem sretosmo četu mangupa, koji su dolazili s odlukom, dok smo se mi lijepo, bez žurbe, izgubili i udaljili medju prolaznicima. Ne tvrdim, da je bilo baš časno, no izvukli smo se upravo u pravi čas. Inače

bismo sigurno dobili toga dana par udaraca nožem pod kožu.

Jedan Matošev zemljak donio mu iz Hrvatske njegov violončelo. S najviše je emocije izvodio Peer Gynta, Anitin ples, Aseinu smrt.

Višeput mi je dotežalo naše drugovanje, jer sam već onda, kao što sam to uvijek, bio upravo divlje sklon svojoj slobodi. Vjerovatno zato, što sam bio mnogo zaokupljen svojim mladim opažanjima i iskustvima, kao i radom, koji me je suviše zamarao, uzmemo li u obzir, da sam živio bez dovoljno otpočinka potrebna mome zdravlju, koje nije bilo dovoljno snažno za prezamoran polet, u kom sam se vječno nalazio — zbog svega toga nisam mogao da uživam sve njegove odlike, kojima je — to sam osjećao — bio pun, no kojih pravu kvalitetu nisam mogao da shvaćam, pošto nisam mogao povrh toga ni čitati ono, što je pisao. I tako, ako smo i osjećali jedan za drugoga duboko poštovanje i uzajamnu radost da se gledamo, da se volimo, ja barem nisam nastojao da produbim ni da naročito uživam, ni da pronadjem sve razloge tomu poštovanju. Van vremena, kada smo bili zajedno, nosilo nas je ono, što bi činio nezavisno svak za se, u različitom pravcu zajedno s dogadjajima, koji su brzo slijedili jedan za drugim u našoj odijeljenoj sudbini. On je sa mnom upoznao moje prijatelje: Georgesa Gublina, Mécislasa Golberga i druge, a ja njegove: dva Srbijanca, Jovu Pantelijća i njegovoga brata; Tkalčića, Baslera i t. d.... On je, mislim, ostao u Parizu još godinu dana ili nešto duže poslije mog odlaska, jer ja sam, umoran i dosljedno tomu bez novaca, otišao najprije u okolicu, k svojim prijateljima Championima u Aulnay-sous-Bois; a onda, da po općem tihom sporazumu omogućim svojoj prijateljici da bude potpuno slobodna, jer je i meni bila prijeko potrebna moja sloboda. Mislim, da je neki stranac, jamačno neki Hrvat, Matošev prijatelj, odveo tu lijepu djevojku, ali ne zavodljivošću svojih razgovora, jer nije znao ni riječi francuski.

Nekako prije ovog novog odlučnog i definitivnog raspo-reda ostavio sam hotel Cronstadt, gdje je i ona imala svojih stvari u mojoj sobi. Ona se onda nastanila u ulici Mazarine, gdje sam je od vremena do vremena stalno posjećivao. No takovi su prelazi uvijek dosta delikatni i ja sam stalno nosio u džepu revolver. Ne zna se pravo, kako se u stvari dogadjaju ti prelazi, no nasljednik može iznenada da dobije opasnu i naglu svijest o svojoj novoj i ličnoj vlasti. Čini mi se, da se nejasno sjećam, da je taj prilično tajanstveni momak, plav i dosta solidno gradjen, s lijepim i finim licem, no i sa čvrstim i ener-gičnim mišićima, imao takodjer sobu u jednom spratu istoga hotela u ulici Mazarine. Gdje je onda bio Matoš? Ništa nisam znao pravo i nisam se o tom ni pitao. Možda je stanovao u sobi svojega zemljaka... Moji su sastanci s njime postajali sve rjedji, iako nismo nikad opazili, da bi oslabilo naše uzajamno duboko pobratim-stvo. Talasi sudbine su nas ponijeli i rastavili nas.

Prije ovih mojih gornjih impresija iz ulice Mazarine palo mi je u oči, kako smo selili stvari iz moje sobe u hotelu Cronstadt, koje su, čini mi se, pripadale najviše mojoj prijateljici. Soba se nalazila u drugom katu s jed-nim od dvaju prozora na ulicu Jacob. Dan smo proveli tako, da smo sve stvari strpali u nekoliko, 3 do 4, dosta krupnih svežnjeva. Onda smo, usred noći, oko jedan ili dva sata izjutra, krenuli onamo. Matoš se uspeo i dok smo ja i jedan prijatelj, kojega smo uzeli na putu, čekali na pločniku preko puta od kuće, Matoš je bacio kroz prozor na ulicu svežnjeve, kod kojih smo se pobrinuli, da lomni komadi ostanu u sredini, a površinu da za-preme mekana odijela. Upravo su u tom času prolazili stražari i nasmijali se, shvativši jako dobro, da se ne radi o provali, već samo o jednom od onih ubrzanih preseljenja, koja se zbog pomanjkanja novca ne provode pravilnije, a u kojima oni ne trebaju da posreduju, van ako ih tko pozove (a ja šta više mislim, ako su primili izričiti nalog). Onda još nismo znali za te propise, i zato smo s nekim nemirom digli svežnjeve, da ih odne-

semo na njihovo novo odredište, kamo je Matoš, sišavši pravilno niza stube hotela Cronstadt, došao za nama i zajedno s nama proslavio uspjeh našeg pustolovnog pre-tovarivanja.

Uostalom, naša je stalna pratilica bila uvijek dobra volja, pa su naši časovi, čak i oni manje ugodni, prola-zili tako, da se ja ne sjećam, da smo ikad imali vrlo du-bokih ili vrlo trajnih briga.

O naše drage i dirljive avantire! naše svakodnevne šetnje u Luksemburškom parku, Quartier Latinu, Bul-lieru! Zašto mi srce nije više u stanju da oživi te lijepe opojne i pokošene sate, da se njima opet prožme i da ih pripovjedi? Zašto ono više ne može da razlije ni u meni ni pod mojim perom te mladenačke radosti?

Rekao sam na početku, da sam sve to pisao vrlo brzo, kao fragmentarno i iskreno svjedočanstvo, gdje do-zivam svoja sjećanja bez poravnavanja, bez izbora, bez promišljanja i razmišljanja, bez pravog studija o toj pe-riodi svojega života. To sam bio dužan zemljacima mo-jeg dragog pobratima u jednom času moje mladosti. Molim tek, da mi se oprosti nedotjeranost i brzina, ko-jom sam to pisao. Za te moje dosta prosječne i djeli-mične podatke bila je potrebna moja neodoljiva želja da ih dadem onima, koji su ih zamolili u mene, i da se doslovce trgnem iz mog općeg rasporeda, koji je bio i nepovoljan i šta više neprijateljski spram toga, da se kroz nekoliko sati prenesem u ova stanja mojega pro-šloga života.

P a r i z, 1. jula 1926.

(Savremenik, 1926., broj 3.—4.)

LJUBO WIESNER (SAMOBOR):

MATOŠ U PARIZU

Knjižarski sin André Rouveyre upoznao je Matoša sa svojim prijateljem iz djetinjstva, mladim pariskim književnikom Edouardom Championom, sinom čuvenoga »libraire bouquiniste«-a na Seini. Znamenita knjižara nakladnika i bibliofila Honoréa Championa — nekoć svojina čiče François-Noëla Thibaulta, oca Anatolu Franceu — nalazila se na Quai Voltaire br. 9, a bila je redovno sastajalište, gdje je stari antikvar primao posjete svojih znanaca, prvaka nauke i književnosti. Tu bi uz druge članove Akademije znao osvanuti i »najvedriji Atenjanin«, da se spomene, kako je tu, u očevoj antikvarnici, proučavao u mladosti djela, novine, karikature, autograme i t. d. odnosno velike Revolucije, imajući pred sobom, poput svojega Sylvestra Bonnarda, »najslavnije i najljepše mjesto na svijetu«, Louvre i Seinu s njenim platanama i njenim antikvarima.[1])

Često bi Matoš i Rouveyre — samo jedan skok iz ulice Mazarine ili ulice Jacob — odlazili u radnju učenoga Honoréa Championa, ili išli k Edouardu, u njegov stan u prvom katu preko sivog i kamenitog dvorišta iste kuće, ili bi Matoš sam odlazio k staromu knjižaru ili njegovome sinu, da provjeri ili nadje podatke, koji bi mu trebali. »A u s u j e t d e q u e s t i o n s d e l i t t é-

[1]) Georges Huard: Anatole France et le Quai Malaquais. (Paris 1926, Champion).

rature«... »des points à éclaircir pour ses travaux etc...,« veli Rouveyre.[2]) Od tih literarnih posjeta razvilo se uzajamno zanimanje i Matoš je postao redovni posjetilac kod »père Honoréa«, koji je sa svojim valovitim vlasima, širokim šeširom i ogrtačem na ulici, a s malom kapicom kod kuće bio poznat cijeloj književnoj Francuskoj i mnogim drugim zemljama kao izdavač vanrednih knjiga i osobit vještak u kupovanju i prodaji rijetkih i ozbiljnih izdanja. Stari je Champion bio bibliofil, strastveno je volio solidna, akademijska djela i bio predstavnik visoke i plemenite knjižarske industrije, koje svakim danom sve to više nestaje. Cijeneći više ozbiljna istraživanja lingvista i paleografa od efemernih produkata fantazije, nikako nije podnosio literarnih bluffova ni slava, do kojih se došlo preko noći i lukavstvom. Ipak, uza svu ozbiljnost posla, kojim se bavio, valja reći, da nije bio ni pedantan niti se tudjio od života. Volio je i zabave i duhovite razgovore, polazio kazališta i bulvare i učinio od svoje kuće pravi salon literanih ljudi, uopće — bio je svjetski čovjek. Poštivao je svoju djecu i sve prijatelje svoje djece. Kako je lično poznat s najvećim ljudima svojega vremena, a imajući osim radnje i bogatu ličnu biblioteku, u kojoj neprestano radi, njegova je konverzacija mudra, puna anegdota i znanja. Još uvijek je u ambijentu, gdje se nekoć radjala vedra i samilosna mudrost Jérômea Coignarda, bujao čudnovati živo knjiga, erudicije i stvarnoga znanja. Knjižara čiče Honoréa uvijek je puna dragocjene i tajanstvene starine, tamo od egipatskih papyrusa do znamenitih radova o Revoluciji i filoloških istraživanja Gastona Parisa. Svak nadje kod njega, što mu srce zaželi. Na jednom od svojih lovačkih pohoda upade ovamo Theodor Roosevelt, popularni »President Teddy«, i nadje s pomoću starog Championa knjige o historiji prirode, koje je tražio, dodavši i svoju sliku u ogromnu, od poda pa do stropa visoku galeriju, kojoj ostaviše svoje foto-

[2]) Moj »Questionnaire« Rouveyreu.

grafije s autogramima Anatole France, Duc de Trémoïlle, Sardou, Hérédia, Hanotaux, Bourget, Duc d'Aumale, Marquis de Vogüé, Edmond Rostand, Mistral i drugi, koji su posjećivali dućan i postali prijatelji porodice.[3])

Mladji sin staroga knjižara Edouard, »plavi prijatelj Barrèsa i Sully-Prudhommea«, smjesta je ocijenio važnost novog prijatelja i Matoš je pozivan u kuću, na ručkove, kao duhovit i zabavan mladi boem, koji je mogao iznenaditi i nasmijati učene Parizlije. Često je Edouard, kako je bio šaljiv i dosjetljiv, znao udesiti po koji sastanak izmedju krasnog i mladog erotomana Rouveyrea i fizički ružnog, a genijalnog poljskog anarhiste i esteta Golberga; Matoš je bio prisutan, Championi pucahu od smijeha i jedan od tih veselih ručkova spominje karikaturista u svojim »macabre« uspomenama o Mécislasu Golbergu: »Il y avait aussi, là le grand Croate Gustav Matos, mort également.«[4])

Matoš je iskreno volio bibliofilsku kuću na Quai Voltaire, a i porodici Championa morao se Matoš činiti osobitim čovjekom — svojim slikovitim, zbitim, stvarnim, izrazitim, finim, uzbudljivim i umnim načinom francuskog izražavanja s ponešto barbarskim naglaskom (kako je obazriv, kad o tom govori, Rouveyre, koji je svog prijatelja prikazao jamačno kao nekog osobitog »multatulija«, koji pod oporom spoljašnjošću krije fin duh i otvoreno drugarsko srce!), a nada sve svojim čudnim, iskrenim i dubokim pogledom, iza kojega se slutila genijalnost i ponosno skrivana sirotinja. Mladi »enfant terrible« svih domaćih skribenata onoga vremena, načitan kao

[3]) O Honoré Championu vidi M.-C. Poinsot: Le Vieux Quartier Latin, str. 32 i 33. Nekoliko riječi o njemu u članku »The Man of the Day« (The Paris Times, City Edition, Paris, July 25, 1926), povodom literarnih konferencija Edouarda Championa u Sjedinjenim Državama.

[4]) Souvenirs de mon Commerce: Dans la contagion de Mécislas Golberg (Mercure de France, 15 Avril 1922, p. 297).

malo tko i bogat najpustolovnijim doživljajima, već davno je on bio obradio svojega Stendhala (kojim se već onda zanimaše Edouard, kasniji funkcionar glasovitog Stendhal-Cluba), a Montaignea (kojega će kasnije kompletno izdavati Edouard kao knjižar) smatraše najboljim svojim učiteljem. Njegova lektira iz oblasti filozofije, literature i umjetnosti bijaše prvoklasna i ogromna, a francusku historiju poznavaše toliko, da su njegova pričanja i diskusije morala biti »en connaisseur« i kao stvorena, da ih vodi u tom učenom domu.

— J'ai cru toujours qu'il était un des plus forts, — reče mi u svom uredu Edouard Champion, spominjući se tih dana nakon četvrt stoljeća, jednog sunčanog popodneva u augustu 1920.

Starijeg sina knjižarovog Pierrea nije Matoš poznavao lično. Rouveyre striktno tvrdi, da ga nije poznavao. Nigdje ga i ne spominje imenom, pa ni u bilježnicama, a po svemu se vidi, da ga nije ni čitao; al nije moguće, da se u kući ne spominjaše djelo i krug literarnih interesa prvijenca, koji bijaše čast porodice (i otprilike Matošev vršnjak). Pierre je bio povučen mlad učenjak, koji se rijetko pokazivao u društvu mladjega brata,[5]) no baveći se već onda proučavanjem francuske sredovječne poezije i spremajući izdanje spisa sa pro-

---

[5]) Dva puta spominje Matoš kuću Championovih: u feljtonu Literarne opazke i feljtonu Quai i antikvari. U prvom govori o Edouardu kao jedinom znancu; u drugom spominje već sinove: »Tu knjižaru danas drži učeni bibliofil i ja nikad ne zaboravih časova u društvu njegovih sinova, učenog Edma Championa i danas već poznatog Eduarda, Barrèsovog i vojvotkinje La Rochefoucauld-Bisaccia prijatelja.« U stvari, od sinova knjižara Honoréa nijedan se nije zvao Edme. (Francuskog filantropa Edme Championa, 1764. — 1852., spominje Larousse.) Naprotiv, na pitanje pisca ovih redaka: »Est-ce que Matoš connaissait le frère d'Edouard, Pierre, dont il ne parle jamais dans ses écrits?« odgovara Rouveyre izrijekom: »Non. Pierre Champion était très retiré, très studieux. Moi-même je le voyais extrêmement rarement« (Questionnaire).

cesa Ivane od Arka, bio je Matošu srodan simpatijama i Matoš se po svoj prilici divio mladom eruditu, koji će kasnije postati čuveni u Parizu arhivista i paleograf, pisac sistematskih biografija Karla Orleanskoga i Franje Villona (— obje odlikovane velikim nagradama Francuske Akademije —), poznat kao najbolji poznavač francuske književnosti XV. i XVI. vijeka. Prije nekoliko godina izdao je ogromnu studiju Ronsard et son temps u dva omašna toma (— čudnovato, Matoš voli ma i u analogijama da spominje Plejadu, gerirajući se često i sam učiteljem! —), a vjerovatno baš iz tog čudnog susjedstva s ovim obnavljačem procesa Djevice Orleanske i bratom mu Barrèsovim prijateljem potječu i prvi zarotci Matoševog kasnijeg »barrèsizma«, nacionalizma i kulta nacionalne energije. Ne može se tačno odrediti tačka tog hipotetičkog dodira, no kako već u Parizu biva — jedna riječ tu, jedno saopćenje tamo, knjižara, pejzaž, sastanak u jednom stoljeću, nostalgijsko sjećanje iz daljine i pobuda je tu. I pobuda ide ovako: Sjećajući se porodice Championâ, sjeća se Matoš razgovora u njihovoj kući; spominjući se tih razgovora, sjeća se kuće Championovih. Mogao je Matoš da upozna primjerice Villona i iz kompletnog Charpentierovog izdanja s predgovorom svoje simpatije Th. Gautiera, no pouzdano se i u kući Championovih diskutiralo o Villonu u vrijeme kada Villon bijaše pristupan samo gurmanima i učenjacima; na taj način — baš preko literarno-historijskih zanimanja Pierreovih — mogao je Matoš najprije da osjeti najdubljeg i najiskrenijeg pjesnika Francuske, većeg od Verlainea, jer bijaše iskreno naivan, dok »ubogi Lelijan« davaše počesto i izvještačenosti. I dok Matoš piše o Edouardu Championu u prikazu Literarne opazke[6]) i skoro potom objavljuje članak o kejevima i antikvarima,[7]) neposredno iza toga[8])

---

[6]) Hrvatsko Pravo, 29. kolovoza 1908.
[7]) Hrvatska Smotra, 10. siječnja 1909. (godina IV., svezak I.).
[8]) Ibid., 25. veljače 1909. (godina IV., svezak IV.).

napisat će članak o Manoni, prevodeći u njem onu tako tužnu i slatku baladu Villonovu:

Flore Rimljanke koj' srećni kraj,
Recite, krasota resi?
Taido i njena svojto,
Arhipias, o gospe, gdje si?
Čuj jeko, plačuć kao boli
Uz potok i niz zelen-doli:
Te vile gdje su? Gdje je milo lane?
Njih više nema! Gdje je snieg od lane?

Blanša, slatkog grla kraljica
Ljiljanu što srodna jesi,
Alis, Berto vitih nogu,
Arámbuž menska, o gospe, gdje si?
Gdje djevica od Orleana
Što spaljena je sred Ruana,
O majko božja, gdje je milo lane?
Nie nema više! Gdje je snieg od lane? —

i taj slatki i tužni »Mais où sont les neiges d' antan?«, Villonov ton iz pjesme Les Dames du temps jadis odjeknut će i Matoševom, nekako u isto vrijeme nastalom[9]) villonskom pjesmom Lamentacije:

Gdje je miris ruža tihe mladosti,
Što sam ih u tihom vrtu disao?
Gdje su tihe suze i tihe radosti,
S kojima sam prvi psalam pisao
Onoj, koju ljubljah, jer je nema — zato!
Gdje je suvo zlato, što je danas blato?
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
Gdje je topli pogled Tkalčića, Rouveyrea?
Reci, Naša Gospe s notrdamskog škvera!
— — — — — — — — — — —

u kojoj se spominje drugova i cijele svoje burne minule mladosti.

[9] Hrvatska Sloboda, 26. ožujka 1910., prilog uskrsnom broju. To je datum objave, no pjesma je bez sumnje nastala ranije, jer je Matoš, osjetljiv u obradi svojih strofa, ostavljao stihove prema Horacijevom receptu neko vrijeme u ladici.

Hipoteze — dašto, jer mogao je Matoš, ponavljamo, ton i boju villonske balade naći i u pastišima P. Verlainea, koji je u doba Matoševog drugovanja sa Ed. Championom bio upravo aktuelan, i Emila Bergérata, kojega čita nešto docnije, — no svakako upada u oči to villonski nostalgijsko godište našega boema, a — osim toga — u literarnoj historiji vrijede nešto i datumi. Oni upućuju, pa vidimo, da se taj isti proces ideološkog utjecanja kroz sjećanje opaža i kod trećeg zajedničkog prijatelja, Andréa Rouveyrea. Jer zašto se mnogo poslije, uz zahvate kasnijeg bodlerizma, uz mnogo kasniju mapu A. Rouveyrea Mort de l'Amour našao starinski (upravo starinski!) motto iz Charlesa d'Orléansa:

Mais ma bouche fait semblant qu'elle rie
Quand mainte foiz je sens mon cueur plourer,

ako to nije daleko sjećanje na studij Pierrea Championa i što je zapravo heineovsko-matoševska suza kroz smijeh? . . . Ne radi se, razumije se, o direktnoj upotrebi prijateljskih inspiracija, no vi već razabirete srodnost tih mladih temperamenata u slavnoj knjižari na Seini i vjerovatnost njihovih razgovora u časovima ozbiljnosti . . .

Mladi knjižarov sin Edouard, bibliofil kojemu riječ »život knjigâ« nije tek pjesničkom metaforom, poznanik mnogih glasovitih književnika, i sâm književnik i lični prijatelj M. Barrèsa i Sully-Prudhommea, naslijedio je po očevoj smrti (1913.) radnju, iz koje su pod njegovom ličnom redakcijom izašla monumentalna kompletna kritična izdanja Rabelaisa, Stendhala, Mériméea, Gérarda de Nervala i dr.[10]) Rodjen u Parizu 1882., odsluživši u

[10]) Od 1. siječnja 1911. nalazi se »Librairie ancienne Honoré Champion« na Quai Malaquais br. 5, u starom aristokratskom hotelu, iz kojega nekad ruska barunica Korff s »lijepim Fersenom«, junačkim barunom, organizovaše neuspjeli bijeg Marije Antoinette, njezinog muža i djeteta u Varennes. (Léo Mouton: Le Quai Malaquais No 5;, Marquis de Rochegude et Maurice Dumolin: Guide pratique à travers le Vieux Paris.) Knjižara Edouarda Championa je danas jedan od naj-

velikom ratu kao dobrovoljac, demobiliziran kao poručnik, vitez Legije Časti, on je bio vazda osjetljiv za okolinu, u kojoj se od djetinjstva kretao i s kojom je kao pomoćnik svojega oca bio tako reći familijaran. Najnovija knjiga Pierrea Championa *Mon vieux quartier* i Edouardove literarne konferencije po svim američkim sveučilištima o Parizu, Marcelu Proustu, tajnim laboratorijima iz kojih izlazi veliki rječnik Akademije, pa o Mauroisu, Montherlantu — dokazom su, da braća Championi znadu sve o staroj i o novoj francuskoj književnosti i historiji, intimni povrh toga sa svim kućama i ukućanima bulvarsenžermenske aristokracije tamo od Quai d'Orsaya pa do bulvara Saint-Michel. Izdavši kritično izdanje Montaigneа, svoje razgovore sa Sully-Prudhommeom, djelo Choderlos de Laclosa (autor »Opasnih veza«) »O odgoju žene« s neizdatim Baudelaireovim opaskama, zatim komentar mislima Chateaubriandovim i rukopis njegovoga sluge Juliena »Put od Pariza do Jerusolima«, koji šalje Matošu u Zagreb i o kome Matoš pisaše,[11]) te zanoseći se djelom malo poznatog oca parnasovaca i mistika Louisa Ménarda kao i političkim i religioznim mislima Fustel de Coulangesa — Edouard Champion, i ako za deset godina mladji, bio je kao stvoren da daje žednome Hrvatu informacije, pobude i potrebna objašnjenja. Matoš je bio sretan i presretan, što je mogao da nadje takovu zgodu, i kako se uvijek ponosio svojim pariskim društvom, tako je s pravom mogao da se diči i blizinom te učene pariske porodice, čiji je upliv, izravan ili neizravan, morao na njega biti ogroman. Već sama imena predmeta, kojima se bave braća Championi, dokazom su, kako su plodni i korisni

većih i najčuvenijih nakladničkih zavoda u Parizu i uopće u Francuskoj. — Kratka bilješka o Edouardu Championu u pomenutom broju The Paris Timesa, a o njegovim petmjesečnim konferencijama u Americi vidi Comoedia, 2 février 1927 (»La belle vie des Américains et la culture française. — Un entretien avec M. Edouard Champion«.)

[11]) U feljtonu Literarne opazke.

morali biti ovi direktni ili indirektni susretaji s njima. O svemu, o čemu pišu oni, piše i Matoš, samo što Matoš ne daje velikih, potpunih i temeljitih, t. zv. akademijskih monografija. To ne bi odgovaralo ni prirodi Matoševoj. To je uostalom bilo i nemoguće. Championi su bili bogati mladi Parizlije, spremajući se za najozbiljniju karijeru učenjaka, a Matoš, jadan, bio je siromašan novinar iz neke daleke zemlje, bez ikakovih sredstava i uvijek u lovu za ručkom ili pozajmicom. Oni bijahu doma, u sredjenim prilikama, imahu na raspoloženju sva vrela obrazovanja, a Matoš bijaše vojni bjegunac, emigrant, prisiljen da radi brzo i mogavši tek s najvećim naporom da sjedne za najbogatiju trpezu duha na svijetu, koja se zove Pariz. Pa ipak ih je on, u svojim pravim oblastima, u svakom pogledu dostizao i bio s njima nesamo na jednakoj visini, nego ih čak — fantazijom i kao stvaralac! — i prestizao...

— *Votre Matôs? Il crevait de faim et de misère; c'est Rouveyre qui l'a sauvé,* — reče mi Edouard Champion tonom spočitavanja, kao da se čudi, kako je to uopće bilo moguće.

I jest — Rouveyre je spasio Matoša od fizičke smrti u Parizu, davši mu hrane za tijelo, a kuća Championovih na seinskom keju spasila je Matoša od smrti duševne. »*Nahranio sam se duševne hrane do obobljelosti*,« veli Matoš u »Pečalbi« i baš od tih vremena svojega poznanstva sa Championima kudikamo više od savremene i moderne cijeni staru francusku književnost — od Villona preko Ronsardove škole do velikih humanista Revolucije (koje čita u jeftinim izdanjima L. Parisota) i do velikih klasika romantike. Odgojivši u gradu knjiga ukus na manifestacijama zbiljske veličine, Matoš će odsele preferirati samo ono, što je uistinu veliko.

U to vrijeme slika ga izvrstan slikar, »jedan od najboljih pariskih drugova«,[12]) Ernest L. Gubelin, i to je uz

[12]) Pečalba, str. 186.

tridesetak crteža našeg Branka Petrovića najbolji Matošev portre.

— Ah, notre Gubelin! Il est mort, aussi! — uzdahnuo je Rouveyre, kad mu pokazah Matošev portre u »Pečalbi«. A onda svrnu razgovor na Matoša: — Il était génial, évidemment, sûrement. — I pokazavši na sliku: — Il y a quelque chose de fou dans ses yeux...

Taj Rouveyre! Čini se, da je on živio samo za prijateljstva, živući odnedavna samo za uspomene. Nikad neću zaboraviti svojih posjeta k Rouveyreu u njegovu stanu na brd. St-Michelu, mojih učenih (!) razgovora s njegovim lakajem, pa razgovora s karikaturistom u Café du Cercle, gdje me on, već slavan i spremajući upravo uspomene o Moréasu, Apollinaireu i R. de Gourmontu, crnim očima i gestom fine ruke vodijaše putem, kuda su nekad išli Matoš, on i Avantira, zajednička im Gospodja.

A viši putovi sa Championima?

Zamislimo našeg »Gustla«, kako je izašao iz čuvene knjižare na »najslavnije i najljepše mjesto na svijetu« (A. France), na kejeve izmedju Louvrea i Notre-Dame! »Na tom kamenitom bajiru, natovarenom antikvarnim knjigama i dugačkim šibama, na kojima vise jalove udice i jalove oči »badaud«-a (besposličara), pored starog, žutog Instituta, žutog i starog kao drevni, crvotočni folijant, uzduž tih zidina, punih ćorsokaka sa historijskim imenom, gdje življaše Zolina Tereza Raquin, gdje šetaše Racine, Molière, Voltaire i Napoleon, tu sam doživio najljepše pariske časove.«[13]) Izvjesno se naslonio na željeznu ogradu Pont-des-Arts-a, zagledao uz zelene valove Seine i zaboravio sve svagdašnje brige i nevolje. Vidi pred sobom, posve blizu, slavno kube i pročelje Mazarinove palače s glomaznom Kovnicom

———

[13]) Ogledi, str. 63.

Novca pozadi, a u daljini, iza starog požućelog Pont-Neuf-a preko dva seinska rukava, što grle Palais de Justice sa posljednjim plačem Marije Antoinette i zanosnim vrškom Sainte-Chapelle, vinula se Notre-Dame iza sivih kućetina, čipkasti Hotel de Ville, Toranj Sv. Jakova i zvonici od nekih desetak crkava. Apoteoza Pariza sa stotinom šarenih zabata na stotini ogromnih kuća! (Ako je dan maglen, a sivi nam horizont približi sva ta čuda, onda ona ispanu kao neke sive, povećane i sablasne sjenke, no ako je sunčan dan, sve se te ljepote razviju u divne, neopisive reljefe i sve se reda na lazurnom emalju neba, koje kroz dim se ladja i ljepotu stabala prosipa blagu, duboku i trepetljivu svjetlost.)

Mostom sanjarâ polazi Matoš dalje, uz vjekoviti Louvre, i gleda »taj stari, suncem genija i slave pozlaćeni seinski quai«,[14]) gleda preko Seine kuću Championovih, gdje je našao prijatelje, i osjeća, da kao dijete, kao brat voli taj Grad, taj sveti, dobri i divni Grad, gdje je došao da radi i nadje Njega, Lučonošu, Oca Znanja. Sve je za čas pustio i sav se prepustio samo gledanju, pa ga sad grli očima i osjeća — što li osjeća? — da se sav, do posljednjeg atoma svojega bića mijenja, transformira, i da u njega ulaze čudnovati zakoni Mjere i Sklada. Čarolijom Pariza postaje strog, najviše strog prama sebi. Sve, što je dosad uradio, nije ništa. Treba raditi, još raditi i uvijek raditi, parafrazirajući izreku na Dantonovom spomeniku. Ne mari, što sutra možda ne će ručati. Na to i ne misli. U džepu mu par franaka, što ih »posudi« od Rouveyrea ili Championa, ili one sirotinje Golberga, ili mu ih posla koja dobra duša iz Hrvatske. Možda čak ni to, no — i s tim se može. Tako živu legije Kolumba, Robinzona, pirata i lovaca duha, što su kao i on došli ovamo, pa kao kroz san, kroz maglu spješe prema Znanju i Savršenstvu: — svi jure kao oblak istoj meti, pa će jedni — poslije neopisivih stradanja — skrenuti u ludnicu, drugi u bolnicu, treći pod

———

[14]) Literarne opazke.

giljotinu, a rijetki će se — per aspera ad astra! — dovinuti cilja, koji je jednima Književnost — gloire des Lettres, a drugima Umjetnost — gloire des Arts!

»A vrabci brbljahu na krovovima kao derani, a Hrvatska bijaše iz te sjajne daljine tako sitna, tako malena kao hrvatski literatić u Parizu Richelieua i Napoleona...«[15])

(Iz nedovršene Matoševe biografije.)

[15]) Ibd.

NIKOLA POLIĆ (ZAGREB):

SUSRETAJI S A. G. MATOŠEM

Da Matoš zauzima znamenito mjesto u našoj neznamenitoj literaturi, dokazuje, primjerice, i ovaj pojav: i danas ima još bezbroj javnih i nejavnih radnika, koji si prisvajaju pravo, da su upravo oni bili Matoševi intimusi i da je on svakome od ovih diktirao posljednje svoje riječi iz nemilosrdne bolnice milosrdnih sestara. Tako se i poslije Chopinove smrti našlo u Parizu do 300 dama, a svaka je od ovih tvrdila, da je taj prelijepi Kraljević Klavira izdahnuo upravo u njezinom naručaju.

Matošu su se, nadalje, nakon smrti, oprostile sve njegove ekstemporacije. »Oprostiše« mu to i oni, koji su za njegova života bili po njemu i te kako »neboderno« »pijeglani«; časnu iznimku čini samo g. dr. Dragutin Prohaska, koji Matošu — ni sedam sitih godina nakon njegove smrti — ne oprašta zaslužene i primljene batine, kako se to vidi iz čuvene dr. Prohaskine knjige »Pregled hrvatsko-srpske književnosti« (1921.).

Ovo, što hoću da napišem o A. G. Matošu, ne će biti nipošto neka svestrana, obuhvatna, temeljita i eruditivna studija; ovakovu kompletnu knjigu piše već nekoliko godina g. Ljubo Wiesner, najkompetentniji ilustrator i apologeta Matoševog burnog i kompliciranog literarnog života. Ovo nešto mojih redaka ne će imati onih jačih memoarskih momenata, koje obećaje beogradski literat, g. Velibor Gligorić, u svojoj knjizi o

Matošu, pod naslovom »Najveći Boem« (vidi božični prilog beogradskog »Vremena« 1929).

Radi se samo o susretajima. A susretaji su časoviti i — zato — jaki i — no! — dobri. »Kraljevstvo dajem za jednu impresiju!« — tako nije urlikao Richard III., nego je tako lijepo zapjevao celjski Anton Novačan, jedini današnji nasljednik jučerašnjeg Cankara u jednoj pjesmi, štampanoj za vrijeme rata u »Književnom Jugu«, a ta je pjesma otpočela ovako:

»Kraljevstvo dam za eno cigareto!«

*

Iako me naša djelomično neupućena literarna kritika ubraja, kao pjesnika, u »Matoševu školu« — (čime se ja ni najmanje ne osjećam povrijedjenim, jer se takva kopirana fiziognomija i osjeća, ali tek u prvim mojim štampanim pjesmama) — nisam ja, ipak, toliko lično bio vezan o A. G. Matoša; moje, naime, drugovanje sa njim predstavlja tek malen dio onih zajedničkih drugovanja Velikog Boema sa ostalim našim poznatim imenima (na pr. Wiesner, Ujević, Häusler, Josip Pavić, Dürr i t. d.).

Ja, koji sam ušao u literaturu milošću i blagonaklonošću urednika »Kopriva« (1910.), nisam smio, kao ni onaj biblijski Lazar, da sjednem uz bogatu trpezu vječno dužne i vječno gladne Boeme. Bio sam, naime, u kuloarima te Boeme smatran kao neki maskirani malteški vitez, čije plemstvo i čije bogatstvo siže, dapače, i u nebulozne afirmate XI. vijeka. Ni danas mi ne vjeruju, da je moj djed po ocu bio prosti ribar, koji se kadikad potpisivao kao kapetan.

Ovako, neshvaćen, dokoturao sam se i ja, konačno, do onog vizionarnog stola u ekskavani »Bauer«, ako ne kao literarni kelner, a ono svakako kao literarni pikolo, ne avanziravši ni do danas u ovoj vragometnoj časti: i danas se još uvijek nalazim izvan svih redakcija svijeta (ne »Svijeta«), hoću reći izvan svih redakcija naše jugoslavenske štampe.

*

Matoša sam prviput sreo jedne — naravski — noći! Medjutim, moje poznanstvo sa ovim savremenikom — (ne, zaboga, »Savremenikom«) — Villona i Ronsarda, datira još od onda, kad sam, oprostite, nosio kratke hlače: Upoznao sam Matoša u IV. razredu zagrebačke realke (1904.), pročitavši njegovu divnu knjigu »N o v o i v e r j e«, i ta je knjiga, gotovo nehotice, postala glavni i početni uzrok mojih prvih »markirancija« (tako se, valjda još i danas, zove ono diplomatsko djačko izbjegavanje škole). Današnji srednjoškolci čitaju — ako uopće čitaju — Pitigrillija (taj je već propao!), Guida da Veronu (taj se raspada), Dekobru i — »Kulisu«. I dok su se ondašnji djaci skitali po savskim rukavima, hvatajući — ko Vidrićevi satiri — ne rumene, nego garave ciganke, igrali »šnapsla« i ispijali prve špricere, pušeći »drame« i »športe«, dotle današnja periferija djačkih ekskurzija ne ide dalje od nogometnog igrališta i plesne dvorane. Sve u svoje vrijeme.

U to je doba — još uvijek u IV. razredu — najveću muku s Matošem mučio moj profesor njemačkog jezika (g. I. J.), jer mi nikako nije mogao utuviti u glavu, da je, primjerice, Schillerova balada »Die Bürgschaft« interesantnija i poučnija od Matoševe novele »Nekad bilo sad se spominjalo«. Ta je novela, upravo u to doba, i te kako pogodovala mojim »dijačkim podvizima«. Od čitave Schillerove balade — a ta broji, kako je svim historijsko-literarnim vukodlacima poznato, 20 strofa po sedam (sve po sedam!) stihova — naučio sam napamet samo dva prva stiha:

»Zu Dionys, dem Tyrranen, schlich
Damon den Dolch im Gewande . . .«

i — dobio sam, naravski, šesticu, lijepi broj! Naučio sam, medjutim, ta dva stiha tako temeljito, te ih još i danas mogu recitirati na svakoj kućnoj klasičnoj zabavi, premda mi je šiljerac miliji od Schillera i od njegove Marije Stuart.

Radi »Novog iverja« dobio sam, koncem IV. razreda, popravak iz vjeronauka — ja jedini u čitavom razredu. Još se i danas sjećam, kolikim sam ponosom donio tu »slobodoumnu i ateističku« svjedodžbu kući.

Ovo je bio moj prvi susretaj s A. G. Matošem. On je još, u to vrijeme, obitavao valjda u svom čarobnom, byronskom švajcarskom dvorcu »Chateau Chillon« . . .

*

Ušavši u više razrede realne gimnazije, upoznao sam, osim logaritama, i Matoša temeljitije, smetnuvši s uma, da je baza više realke — jaoh! — deskriptivna geometrija, koju je sistemizirao nesretni neki Gaspar Monge početkom XVIII., najumnijeg i najraskalašenijeg vijeka, na užas svih realaca, a na sveopću radost danas već pokojnog dra. Jurja Majcena, živog pravog člana mrtve Jugoslavenske akademije.

Dva su me, dakle, momenta istjerala iz srednjoškolske realske ideologije u naručaj A. G. Matošu: klasična literatura (Schiller) i deskriptivna geometrija. (Kasnije — ali je bilo već prekasno — uvjerih se, da su upravo klasicizam, trigonometrija i deskriptivna geometrija imali velikog utjecaja na E. A. Poë-a).

U to su vrijeme počeli i prvi žučljivi, nepristojni i anonimni napadaji izvjesne zagrebačke štampe na A. G. Matoša. Jedan ga je liberalni i napredni list nazvao dapače huljom, bivšim čovjekom i robijašem (ovo posljednje zato, jer je Matoš, kao vojnik-pastuhar, utekao, bez obligatnog vojničkog raporta, iz austrijske sramotne vojničke tamnice i klisnuo u slobodarsku Srbiju). Svi su ovi napadaji onda na nas mladiće, — koji nismo imali, bogami, volje, da se borimo po uličnim, koprivaškim demonstracijama i da se zanosimo nekim, recimo, makakovim herojima, — sve je to onda na nas djelovalo tako, te je A. G. Matoš, taj proskribirani »lump«, »robijaš« i »bivši čovjek«, počeo za nas dobijati onu čarobnu i opasnu aureolu neke apsolutne anarhističke slobode. Pa kad sam nekim »čudnim sticajem prilika« ušao u francusku klandestinsku literaturu, počeo sam da vučem i neku paralelu izmedju A. G. Matoša i sredovječnog opasnog pjesnika, skitnice i razbojnika, François Villona.

Matoš je, dakle, iako ga nisam lično poznavao, rasao pred mojim očima. On je još uvijek bio vojni bjegunac (a svi smo mi i te kaki »vojni« bjegunci!), a legendarni i mistični su se glasovi širili, da on često, krišom, dolazi i u Zagreb. On je to i opisao u svojem feljtonu »Kod kuće«, gdje se redarstvenom agentu predstavio kao »Dragiša Lapčević, socijalista iz Srbije«.

Napredna ga štampa i dalje napadala kao »notornog frankovca«, što nas nije moglo ni najmanje uvjeriti, jer smo mi upravo iz Matoševih feljtona bolje i svestranije upoznali savremenu srpsku književnost, nego li iz tolikih patentiranih nacionalističkih revija i spisa. (Matoševo je široko i zapadnjačko jugoslavenstvo dokumentovano u njegovim polemikama u »Savremeniku« od 1911.—1914.; naročito treba da se u tome smislu istakne ona njegova poslanica »Ad Zvecanum monachum« kao i porazna Matoševa karakterizacija fra Kerubina Šegvića).

*

Nakon poluburne aneksije Bosne (i Hercegovine), to jest 1908., dobija Matoš carsku amnestiju i dolazi u Zagreb, da položi učiteljski ispit! U to sam vrijeme ja već priličan klipan. (To sam i danas, sa razlikom, da sam danas već prilično nepriličan klipan!) Dotada sam Matoša »lično« poznavao tek iz jedne fotografije, reprodukovane u zadarskom koledaru »Svačić« (1906.). Tu ga resi još mladenački, mušketirski, drski brk, a povrh mladog i izazovnog lica kao da leti neki bogtepitaj kakvi montmartrski šešir.

Konačno ga krajem 1909. prviput ugledah u Jurišićevoj ulici. Bio je u društvu Ljube Wiesnera; ja, iako sam Ljubu već onda dobro poznavao, nisam nikako htio

prići k njima, da ne narušim njihov parnasijanski mir nad vodama babilonske Kroacije.

Visoka i pognuta pojava, tanak u struku i naročito u ramenima, kisela i gorka proživjelost u ličnim crtama, umorno plješivo čelo polumongolskog i polufranjevačkog lika, pa onda tanki prsti, koji su uvijek, za vrijeme pričanja, hvatali neumorni vršak lijevog uha. Od svih Matoševih portrea i karikatura — koje sam dosad vidio — najbolji je portre nekog francuskog slikara sa tragovima Van Gogha — imena mu se ne sjećam — a reprodukovan je u »Pečalbi« (izdanje »DHK« 1914.).

A od Matoševih karikatura jedina je na visini ona Branka Petrovića (na naslovnoj strani Matoševih humoreska, izdanih u »Humorističkoj Biblioteci«), sa slavnim onim i opasnim šeširom i sa prijetećom, kvrgastom batinom, koja visoko psuje i koja je tako potrebno i temeljito znala da ganja nepozvane trgovce i pozvane sarafe iz našeg literarnog i socijalnog hrama. U ovoj je B. Petrovićevoj karikaturi upravo sav onaj Matoš iz feljtona, pamfleta i paškvila, koje je sam autor spremao da izda u knjizi — a knjiga bi se zvala »Štiglici na batini«. Medjutim, radi Matoševe smrti, nije došlo do izdanja ove za nas vrlo rijetke i vrlo osebujne literarne i literarno-historijske knjige.

*

Jednog dana — ljeta Gospodnjega 1910. — pridje k meni Ljubo Wiesner i reče:

— Čujte, Nikica, hote z menom; idemo k Matošu.

Još danas ne znam, zašto se nisam odazvao ovom lirskom pozivu; fakat je, da sam, nekoliko dana kasnije, posjetio Matoša sâm, okuraživši se prije toga s nekoliko špricera kod bivšeg »Jelena« u Ilici, gdje se danas nalazi staklarska radnja R. Pasarića i gdje je za vrijeme »zagrebačke komune« propala Garapićeva »Moskva«.

Te se večeri pročula vijest, da Matoš, nazvan i Rabbi, sjedi kod »Jazbine« u Ilici.

»Jazbine« danas više nema, iako su neki izaratni gostioničari kušali da osvježe ovo osebujno ime. Naša, to jest Matoševa »Jazbina«, nalazila se u ono vrijeme u Ilici, nekako koso sučelice današnjeg Kutnjaka. »Jazbine« se i danas sjećaju svi dobri Zagrepčani, koji su prije rata volili dobro, pa makar i skuplje vino. Lokal je taj bio intimne prirode; miran i — recimo — otmjen, gdje je pristup svakom današnjem »svedriću« bio i po gostima i po vlasnici najodlučnije zabranjen. Dijelio se taj lokal u neke »prijeklete« (divne li riječi!), a resile su ga drvene ograde i drvene stijene u »narodnom stilu«. U ono se, naime, vrijeme svaka drvena ograda i išarani stup smatrao narodnim stilom, sve po zasluzi izumitelja ovakvog stila, crtača kod nekog arhitekta, g. Augusta Posilovića.

Kod ove zgode treba da se spomene još nešto: moj se prvi »lični« susretaj sa A. G. Matošem desio upravo u ono doba, kad se razvitlala najžešća polemika: A. G. Matoša s jedne i mog brata, Janka Polića-Kamova, s druge strane. Prvi je Janka »pijeglao« u »Hrvatskom Pravu«, a drugi je Matoša zafrkavao u »Pokretu« (današnja »Riječ«). Medjutim, čitava je ta polemika urodila time, da su se obojica jedne vesele i lijepe noći pomirili i poljubili, ispivši kod »Frankopana« tešku i radosnu kupu vječnog mira, na sveopću radost dalmatinskih studenata, koji su zavadjenoj i pomirenoj braći upriličili veliku pučku svečanost, otprativši ih do beskonačnog ćoška noći uz povike: »Živio Kamov! Živio Matoš!«

Nakon te noći nisu se Janko i Matoš nikad više sastali: Jedan je umro u Kroaciji milosrdnih sestara, a drugi nestao u barcelonskom groblju nepoznatih.

Nakon ove digresije ušao sam, dakle, malo nesigurno, ali ipak ponosno u akvarijum »Jazbine«. Kao dirigent, kad dirigira svršetak operetno-pompozne Čajkovskijeve »čarobne« i veleslavne uvertire »1812«. (Ta me dirigentska gesta i danas prati kod svih svečanih zgodacija). Otvorivši vrata u narodnom stilu, okrenuh se onome, kojega prozvasmo Rabbi:

— Ja sam Semov, a ne Kamov! Primite me!

U državi »Jazbine« nastao je tajac. Matoš je sapatnički pogledao u mojih pijanih dvadeset godina. Tek se iz Matoševog društva javi jedna pravnička mladost (danas je ta mladost moj stari kolega i novinar, Vilim Š., poznati vještak u sastavljanju nagradnih skrižaljki). I on reče, pošto je poput kunića zatreptao nozdrvama:

— Nemojte pustit ovog pozera i liferanta magle k našem stolu. Taj vas bu temeljito zagnjavil. Vidite, kak pozira. On je već sad pustil kosu, kak da je on sam Janko Polić-Kamov i duhom i tijelom!

Moj bi nastup bio totalno propao, da se nije javio onaj koji je sjedio — ko apoštol Ivan — s desne strane A. G. Matošu: apotekar Delamela (i on je danas već pokojni!):

— Kaj bi on gnjavil! Em vidite, da je to čist zgodan čovek! Sednite si vi samo tu! — reče čestiti farmacista, posadivši me izmedju sebe i Matoša. Odmah mi je narasla numera.

Znam samo to, da sam te noći popio i s Matošem i sa današnjom Križaljkom i sa pokojnim Delamelom kupicu pobratimstva, a to je za mojih 20 godina značilo i previše. Mnogo smo još govorili, još više galamili. Koje su teme vladale ovim improviziranim ponoćnim simpozijonom, ne znam ni danas, pa makar me na mjehove derali. Iz »Jazbine« se onda krenulo put ostalih postaja noćnog križnog puta. Obišla se i »Hrvatska kavana« i kavana »Sloga« sa banicom od Potok-grada. Konačno se, kod trećih pijetlova, pošlo onamo, kud za vazda grê se, to jest onamo, gdje i danas hiljadugodišnji Jelačić pokazuje sabljom, ali u eri tolerancije bez uspjeha. Drugo smo se jutro ja i Matoš sastali oko devet sati pred »Narodnom kavanom«. Na rastanku mi reče:

— Prerano si počel... mu boga!

To je, eto, bio moj prvi susretaj s A. G. Matošem. To je jutro, pred »Narodnom kavanom«, ujedno i početak moje »literarne karijere«, jer je kratko vrijeme iza toga štampana moja prva pjesma, i to u — »Koprivama«!

*

U jednom od svojih feljtona ogorčenja kaže Matoš: »Radije u Parizu gladan no u Zagrebu sit.« Ta simpatična, mladenačka, pa makar i pozerska odvratnost prema majci domovini zajednička je nota svih pjesnika - bjegunaca, sve tamo od Byrona preko Ibsena do Cankara, koji u svojoj domovinskoj rapsodiji »Pohujšanje v dolini Šentflorijanskoj« govori na usta glavnog lica: »Domovina, ti si kakor jedna vlačuga!« Pod štimungom gornje Matoševe parole nastala je, kanda, i dramatizovana studija J. Polića-Kamova »Na rodjenoj grudi«. Taj buntovni stav prema zavičaju ima u sebi sve ljepote i sve smiješnosti poletarske poezije; ali je takav stav i suviše egocentričan pa i manje upaljiv, kad znamo, da je ta domaća naša glupost, koja nas tjera iz domovine, relativno svagdje jednaka.

Matoš je, vrativši se kao razmetni sin nakon te parole u Kroaciju, ostao ipak u njoj, osjetivši valjda nehotice tragični humor Prešernovog sentimentalnog pesimizma, što tako bolno provejava njegovim »Sonetima nesreće«, od kojih se posebno ističe jaka njegova »Vrba«, gdje pjesnik kaže: da me nije bura otkinula sa rodne Vrbe:

»Mirnò mi plavala bi moja barka,
Od ógnja dom, od toče mi pšenico
Bi bližnji sósed várovaI — svet' Marka.«

Matoša nije iz domovine potjerao samo dvogodišnji vojnički pastuharski danak; potjerala ga je mizerija lokalnog našeg ambijenta (a sve je oko nas tako lokalno!), potjerala ga vruća želja za jednom čestitom kupkom, pa makar se taj »badecimer« nalazio na nekoj neplaćenoj pariskoj mansardi. Glupost, domaća je glupost urlala oko njega, kad je utekao; ista je glupost urlala oko

njega i kad se povratio medju domaće fotelje kasnijih poltrona. Vremena se dakle ne mijenjaju, a ona čežnja za domovinom i za Prešernovom Vrbom tek je jedna lijepa, dekorativna, ali i vrlo jadna pjesma.

Mrtvi je Matoš doživio danas tu živu tragediju, da se neki njegovi stihovi kao i neke njegove opasne sentence citiraju po vlaškouličanskim patriotičnim birtijama i onaj njegov krvavi i viteški citat iz potresnog soneta »Kod sv. Kralja« služi danas i u partijske, prljave svrhe.

Tu su potresnu pjesmu poslije rata »metnuli« i u »kajde«!

*

Jest, Matoš se vratio onako, kako pjeva Falstaff u istoimenoj Verdijevoj operi:

»... l'uomo ritorna al vizio,
la gatta al lardo!...«

(»čovjek se vraća na krivi put, a mačak na slaninu!«); medjutim, Matoš se vratio na krivi put, ali nije naišao na slaninu! Već na samom ulaznom slavoluku pred velikim vratima domovinske slobode i umnosti pročita ove Cyranove stihove (u prijevodu M. Dimovića):

»U šest ti je slova sva pismenost stala
I ta slova daju jednu reč: budala!«

I tako je hodao po uskotračnim prugama našeg konjskog tramvaja, od Jurjevske ulice preko Jelačićevog trga do kavane »Bauer«, opisavši te teške šetnje, pune glavobolja, u svojim feljtonima i polemikama. Čitava se naša intelektualna kultura sastojala od triju kavana: »Narodne«, »Corso« i »Bauer«! Matoš, prolazeći pored »Narodne kavane«, gledao je kroz ona dosadna, staklena kavanska čela na politički život naše trojednice: tu su bili na okupu svi članovi srpsko-hrvatske koalicije. U kavani »Corso« gledaše opet na život

viših deset zagrebačkih tisuća, medju kojima se nadjoše i predstavnici službene i dijetenklasne naše lijepe knjige i lijepe umjetnosti (kako je sve to skupa zaista lijepo!). Tek u kavani »Bauer«, u onom kutu, gdje se danas nalazi šahovski klub, naišao je na tople i gladne stolove ondašnje boheme, kraj koje se najradije nalazio, osjećajući se ne kao k o d k u ć e, nego kao u t u d j i n i, jer u tudjini je najljepše! I najslobodnije! Ta naša Bohema nije, doduše, ostavila dubljeg korijena, ali je (ipak) pružala čar neke romantike, koja nije nikad na odmet u umornim i otrovanim danima, što poput jastreba kljuju džigericu i crijeva vajnog Prometejevića, montiranog na stupu sramote i savremenosti naših dana.

U tom »krugu kredom« (na »credo«!), a pod moćnom zaštitom ne Lige Naroda već dvaju natkonobara, Franca i Ferdinanda, carstvovao je i oratorstvovao A. G. Matoš, ne govoreći doduše kao Zaratustra, nego pripovijedajući ležernošću literarnog bonvivana, nižući vlastite anegdote, koje su katkad bile uvjerljive, a katkad, bogami, i nebulozne. Tako nam jedared pričaše, kako je — u Parizu, dakako! — lumpao s nekim gospodinom u cilindru, s ogromnom bijelom bradom.

— Znate, dečki, gdo je to bil? (Mi zinusmo kao šaran, kad se izvuče na suho).

— No je, Leopold, belgijski kralj... mu boga! (Naše su se glave priklonile k stolu i nasta sveopće mrmorenje, jer na nas je zaista nevjerovatno djelovao taj sastanak A. G. Matoša sa Kleopoldom).

Drugom je zgodom Krešo Kovačić poveo kod jutarnjeg bijelokavskog stola neku zakučastu debatu o politici Frana Supila — koji je onda bio jači adut od tolikih današnjih političkih samozvanaca. Matoš se usred debate počešao za uhom i rekao svoj važni politički credo:

— Molim vas, Supilo je jučer izvalio jednu tako ogromnu laž, koja je, uostalom, jedna velika istina!

U to je vrijeme došlo i do raspada Starčevićeve stranke prava, pa se Matoš priključio Milinovcima, napisavši u »Hrvatskoj Slobodi« cio niz feljtona pod naslovom »Zašto odoh?«, t. j. zašto je istupio iz Frankove stranke. Postao je, dakle, političar, čovjek javnosti, što mu nije uspjelo da postane kao literata, makar je, prije toga, napisao već preko sedam knjiga! Jedared je, šta više, održao i jedan kortešacijoni govor u nekoj domorodnoj birtiji u Vlaškoj ulici. Medjutim, taj njegov politički govor bio je tako nepolitički, to jest nevikački, da su se dobri naši hrvatski purgari zgranuli. Rezultat toga prvog Matoševog političkog javnog nastupa bio je taj, da mu je redakcija »Hrvatske Slobode« zabranila svaki dalji politički ispad. Matoš je, dakle, tako nesposoban, da nije kadar održati ni jedan politički govor! O, zakaj si se, nesretni sine, vrnul nazaj! Em nisi vredan, da ti poštena naša hrvatska izbornička svest digne kupicu vina! Domovino, majko sreće! Medjutim, još do jučer se kod nas prosudjivala vrijednost i sposobnost pojedinca tek po njegovoj političkoj glasovitosti (upravo lajavosti).

*

U ono sam vrijeme, kao djak graditeljske škole (o divna, o slatka, o draga arhitekturo!), stanovao u Kačićevoj ulici. Prizemno, elegantan stan, poseban ulaz, uporaba klavira i t. d. Moj sustanar bio je Srbijanac Veljko J. iz Obrenovca, koji je u svojoj tridesetoj godini još uvijek »studirao« farmakologiju. Visok, krupan, rumenog lica, punog brka kao Vidrić, neobično izdržljiv u piću i u ostalim kapacitetima djačkog života. Nimalo »balkanac«, taj me je balkanac znao i oduševljavati i zdravo nasmijati svojom prostodušnošću i plemenitom intimnošću.

Sjedimo mi tako jedno prije podne u »Narodnoj kavani«, kod crne kafe. Ja sam, naravski, opet »markirao«, siguran, da ne ću biti zatečen »in flagranti«, jer su moji solidni profesori zalazili samo u kavanu »Corso«. Nisam ni slutio, da moj farmacista Veljko pozna Matoša,

pa sam se upravo začudio, kad je iznenada, inače pigra massa, poskočio sa kafanskog fotelja, raširio nasmijane oči, a plavi mu brk zalepršao kao barjak na vjetru: u kavanu je, naime, ušao Matoš sa štapom. Čuše se samo dva usklika:

— Velja!

— Matošu!

I raširivši ruke kao u narodnoj pjesmi padoše obojica u zagrljaj, malne zaplakani od nekog unutrašnjeg veselja, izljubivši se po junačkom običaju nejunačkom vremenu u prkos. I onda je slijedilo jedno dugo i neprekidno pričanje i ja sam iz tog pričanja, — koje je tako puno, kad se sastanu dva druga nakon dugogodišnjeg rastanka, — razabrao, da je Matoš birao svoje najintimnije drugove iz neintelektualnih i neliterarnih redova, osjetivši valjda i sam prečesto, da su literati i intelektualci gdjekada doduše jako zgodno društvo, ali uvijek samo loši i zli drugovi. Taj je Velja J. bio samo obični farmaceut, koji nije nikad — hvala Bogu — ništa čitao, ne vodeći računa o tome, je li veći Baudelaire ili Verlaine, je li Skerlić bio potreban ili nije, je li Meštrović učio kod Metzgera ili kod Bourdellea i t. d. O svim tim literarnim tračevima nije moj Veljko imao ni pojma, pa je meni i danas neobično drago, da sam Matoša zatekao »in flagranti« u njegovoj nesakrivenoj iskrenosti prema neliterarnom drugu iz burnih njegovih literarnih dana. Kod svih Matoševih susretaja nisam nikad uočio toliko intimnosti i jednostavne plemenštine, kao kod ovog susreta. E, pa hvala Bogu! Ipak je i Matošev »cinizam« stajao jednom nogom na tlu duše i osjećaja, da se potvrdi teza, e je cinizam samo hipertrofija osjećaja.

Drugi je dan Matoš učinio Veljku službeni posjet: došao je k njemu u crnom kaputu, sivim rukavicama i sa halbcilinderom. Čak je i brk navoštio. No, naravski, došao je u »gradjansku« kuću. Svakome svoje!

*

Matošev boravak u Zagrebu predstavlja jednu znatno krupnu fazu u njegovom literarnom radu. Listate li danas godišnjake »Savremenika« od 1910.—1913., naći ćete u svakome broju po jedan ili po dva Matoševa pismena, i te kako p i s m e n a, sastavka. Ili su to pjesme, ili članci, ili polemike, ili feljtoni. Agilan, kao M. Krleža u današnje dane. I onda: ti Matoševi članci nemaju »savremeno« trajanje od godinu, dvije. I danas su njegove konstatacije i te kako savremene, i danas može jedno pismeno pero gotovo na svakom njegovom citatu napisati jednu savremenu hriju. Njegovo paradoksalno igranje perom hvata i danas klasične, to jest trajne temelje. Toga nije shvatio jedino g. dr. Arnautović, pročelnik jugoslovenske sekcije Slavenskog Instituta u Parizu, napisavši nedavno monografiju od preko 1000 stranica o francuskom, nama manje poznatom dramatičaru H. Becqueu, autoru jakih socijalnih drama »Razmetni sin«, »Michel Pauper«, »Poštene žene«, »Gavrani«, »Parižanka« i t. d. U toj ogromnoj monografiji, koja obuhvata sav Becqueov rad kao i sve ono što je, ne samo u Francuskoj, nego uopće napisano o ovome nesretnom autoru, što umrije od gladi u jednoj pariskoj mansardi, u ovoj, dakle, sveopsežnoj monografiji ne spominje se Matoševa studija o H. Becqueu, odštampana 1907. u »Ogledima«. Ne velim, da je ta Matoševa studija remek-djelo, ali je to jedino — u koliko mi je poznato — što je u našoj srpsko-hrvatskoj literaturi uopće napisano o H. Becqueu. Ta zanimljivost i rijetkost u našoj književnosti trebala je biti poznata g. dru. Arnautoviću, koji se, osim francuske, mnogo i svestrano bavi i jugoslovenskom literaturom!

*

Medjutim, ovakova i slična rezonovanja ne spadaju u okvir jedne kozerije bez literarnih pretenzija. Radi se o susretima, što je isto, kao da se radi o rastancima. A ja sam se sa Matošem i sa drugim stolom iz kavane »Bauer« doskora i rastao. 1911. nastupio sam vojnu i zdvojnu dužnost, odsluživši kao nekvalifikovani jednogodišnji dobrovoljac redoviti, trogodišnji rok, dočekavši tako i »sudbonosnu« 1914., pa sam svoje viteško vojnikovanje nastavio sve do sloma i preko sloma! Kao ostatak »kola gorskih tića«, i ja sam odslužio punih (i praznih!) sedam godina, čekajući sve do danas kao Cankarov hlapec Jernej pravicu, koje nema! U to vrijeme ne pratim literaturu uopće, a našu naposeb. Pišem, doduše, po koju pjesmicu i to je sve.

Boraveći 1913., kao vojnik, na dopustu na Rijeci, sastao sam se i rastao formalno posljednji put sa Matošem. U kavani »Panahof«, gdje je nekako u isto vrijeme Čerina organizirao ekrazitnu revoluciju jugoslovenske omladine.

Matoš se uputio u Rim, da nadje lijeka nesretnome grlu, što se umorilo i oronulo u vikanju i u psovanju ove dobre i jadne Kroacije. Tako se nekako, početkom XIII. vijeka, pjesnik i vitez Tannhäuser uputio u vječni grad, da od pape Urbana IV. ishodi oproštenje grijeha. Matoševo lice bilo je tada posmrtna maska i tu masku gledam još i danas, kako visi na zidu naše prazne literarne sobe. Malo je govorio, pogledavajući umorno na slikovite barke sa jadrima, što su se ukočanjile u gnjilom, mutno-zelenom, prljavom i smrdljivom mrtvom kanalu Rječine. Na tom ugasnulom liku počivala je već bogomračna ruka Smrti osloboditeljice i to je grlo još imalo samo to da kaže u hropcu bolnice milosrdnih sestara: »Sit sam svega!« Ne čujete li u ovim riječima »Gavranov« refren: »Nikad više!«

Polazeći 1915. u februaru na rusku frontu (drugiput! — zbog kazne!), ponesao sam u telećaku, pored ostalih sitnih vojničkih potrebica, i dvije sasvim nepotrebne stvarce: plavu vrpcu, kojom je povezivala kosu lijepa Danica iz karlovačke »Žute kuće«, i Matoševu »Pečalbu«. Kod jednog odmora napadoše nas Krasnovljevi kozaci iz »Zabavne biblioteke« (»Od dvoglavog orla do crvenog barjaka«) i junačka je naša vražja divizija uda-

rila u panički bijeg, ostavivši na mezevu i puške, i kuhinju, i zastavu, i konzerve, i telećake. Tako je, eto, propao i moj telećak sa plavom vrpcom Dostojevskijeve Sonje-Danice i sa Matoševom »Pečalbom«.

Tako sam, na bojnom polju, sahranio A. G. Matoša, s kojim se, ipak, često sastajem.

— Bumo se videli pri »Žagarici«, kaj ne?

(Savremenik, 1929, brojevi 1. i 2.—3.)

VELIBOR GLIGORIĆ (BEOGRAD):

A. G. MATOŠ

Ličnost Matoševa je najinteresantnija u našoj književnoj prošlosti i po svome artističkom, boemskom životu i po svojim odnosima prema srpskoj i hrvatskoj književnosti. Njegov život je bio sav posvećen umetnosti, sav u službi religije lepote i za to se mnogostruko izrazio, u poeziji, prozi, muzici, kritici i u smislu za lepom umetnošću. Njegovo boemstvo koje je u stvari bilo emigrantstvo, nije bilo samo domaće, lokalno, dardanelsko ili iz zagrebačkih »Jazbina«, nego je i promenom sredina i direktnim odnosima sa pariskom artističkom boemijom dobilo i svoj polumeđunarodni karakter.

Tadašnji patrijarhalni Beograd svojim nesebičnim gostoprimstvom, svojom familijarnošću i svojim orijentalnim obeležjem, definitivno utiče na njegov odnos prema srpstvu i na njegovo shvatanje srpskih narodnih i književnih osobina. Najveći utisak na njega čine »Dardaneli« i dom Jove Ilijća. Dok ga »Dardaneli« privlače svojim kafanskim štimungom družeIjubive osećajnosti romantičara, dotle u domu Jove Ilijća vidi romantičarsku kulu koja se sa svojom individualnom fizionomijom gričevski nadnosi nad novim Beogradom. »Dardaneli« koje je docnije nazvao beogradskim »Chat Noir«-om i koji su mu ostavili utisak čuvenih boemskih kafana XVIII. veka, davali su pravac tadašnjoj romantičarskoj književnosti, bili su zborno mesto svega onoga što je imalo u Beogradu veze sa umetnošću, za kafanske se-

deljke, lumpovanje, sevdalinke i za »genijalne« diskusije primitivnih pogleda na umetnost i filozofiju.

Tu se sprijateljio sa Jankom Veselinovićem, Stevanom Sremcem, Glišićem, Žarkom i Dragutinom Ilijćem, Božom Nikolajevićem, Veljom Miljkovićem, Čiča Ilijom Stanojevićem. Matoš, talentovan u duhovitosti, naišao je na sredinu u kojoj se duhovitost cenila i u kojoj se vodile utakmice nasađivanja i podruglica. To je bio period onih živih, neobično vedrih brđanskih pričala koji su bili neiscrpni u zdravom humoru, doskočicama i anegdotama. Kao najtipičniji u toj usmenoj književnosti koja se degeneriše u današnjici, sačuvan je u sećanju Žarko Ilijć, »najduhovitiji beogradski hroničar«, a ton »Dardanelima« davali su glumci iz darovite tadašnje naše glumačke epohe, Toša Stanković zvani »Tetka« i Čiča Ilija Stanojević, sa karakterističnim komičarskim nosem — »koji imaju grčke maškare, japanske maske i junaci Hokusijevih groznih fantazija«. Ti »Dardaneli« koje je Skerlić, mržnjom pobornika trezvenjačkih loža i u svome maloburžujskom socijalizmu, nazivao skupom »isteranih gimnazista, otpuštenih praktikanata i putujućih glumaca« imali su najprisnije veze sa starim Beogradom, u njih je zalazio Jova Ilijć, čovek sa najviše starobeogradskog kolorita i bili su vrelo primitivnih, polukniževnih, ali fanatično predanih inspiracija romantičarske, beletrističke i pozorišne umetnosti. »Dardaneli« se modernizovanjem Beograda preseljavaju u Skadarliju i tu postaju poslednji bedem konzervatizma koji završnim vezama sa orijentalnim privlači kao kolorit i kao fizionomija sevdalinske prošlosti.

Dokle su »Dardaneli« imali svoje poluorijentalno, polufamilijarno kafansko obeležje, sa individualnim akcentima povarošenih gorštaka i mudrovanjem palanačke inteligencije, sa ekstazama tipične primitivne osećajnosti i zdravom, vedrom duhovitošću ljudi bučnih i nepomućenih raspoloženja, dotle je dom Jove Ilijća značio patriarhalni porodični mir koji je u sebi sačuvao i orijentalsku fantaziju i vojvodsku ozbiljnost znamenitih

konaka. Žutoj kući sa drvenim vajatom i romantičnim vrtom u Palilulі davao je fizionomiju čovek koji je imponovao svojom figurom tadašnjoj romantičarskoj književnosti, koji je u fesu, sa arnautskim tušćulom, »često, podbočen na štap, sâm samcit, sjedio pred neuglednim kafanicama, gledajući nepomično, nekako široko, kao izgubljen«.

Monumentalnoj ličnosti Jove Ilijća u čijoj usamljenosti je bilo i nacionalne tragedije i nacionalnog ponosa, tuge ropstva i vojvodske predestiniranosti, kontrasti su bili melanholički, elegični Vojislav Ilijć u čijoj prirodi ležale su osnove kulture novog Beograda i Žarko Ilijć, čija čobanska vedrina unosila je optimizma, smeha, u stojicizam i ozbiljnost romantičarski povučene konzervativne kule. Žarko Ilijć je bio najprisniji i najmiliji drug Matošev u Beogradu. »A vrijedilo je čuti ga. Nikada u svom životu, ni u Parizu, ni Tailhade, ni Galipaux, ni Vincent Hyspa nisu me tako ludo, vulkanski, grozno nasmijavali kao taj čovjek jareće, dioniske maske, guste, kudrave i tvrde kose, kozje brade, sarkastičnog tipa, govoreći u basu neopisivo ozbiljno, skoro ozlojedjeno o najobičnijim stvarima tako, kao da su najludje, najneobičnije, najsmješnije.« (»Naši ljudi i krajevi«.)

Matoš je u Beogradu živeo od svoga violončela, novinarskih recenzija, dopisništva i prijateljske pomoći. U svojoj sudbini nosio je ukletost siromaštva, nemaštine, gladi i on koji je bio nacionalist i domoljubac noćivao je često po parkovima, pod vedrim nebom i za kafanskim stolom. Stari Beograđani prebacuju Matošu da se ogrešio o dobročinstvo doma Ilijća, kada je pod svoj oštri kriticizam podveo Vojislavljevu poeziju. No Matoš je u toj poeziji nalazio sumornost, nežni ton, samotno tugovanje, bol bez bola: »Široka je i neomedjena i sanjiva kao nepregledna stepa naše stare otadžbine, nad kojom se kroz jednoliki šušanj suhe trave preliva jednolika, žalobna melodija dumke, tužaljke.«

Kao još veći greh protiv beogradskog gostoprimstva uzete su njegove oštre kritike na »Hajduk Stanka«

Janka Veselinovića u »Brankovom Kolu« i zagrebačkome »Vijencu«. Matoš, hranjen i ugošćen, bratimljen od porodice Ilijća i Janka Veselinovića ne bi smeo imati, po pojmovima patrijarhalnog Beograda, nikakav kritički stav prema njihovim književnim delima... Matoš je bio artistička i impresionistička priroda kojoj su kriterijum odredivale specijalne okolnosti u kojima se nalazila, ali se je Matoš, bilo da je na Balkanu ili u Evropi, živo interesovao za svaku umetničku akciju i po svome kultu lepote odabirao umetničke vrednosti. U njegovom kriterijumu pojavljivala se doduše bol emigranta, ali njegov pokretljivi i večno radoznali artistički duh uspevao je da se izbavi iz uskogrude lokalnosti. Ono što je bilo duboko gričevski u njemu vezivalo ga je za srbijansku romantiku, kao što ga je idealistička priroda sa kultom lepote vezivala za sve romantike sveta. Matoš je kulturno bio jači od romantičarske srbijanske književnosti devedesetih godina i opravdano je još tada video mane Veselinovićevog romana »Hajduk Stanka«. »Hajduk Stanko« mu daje utisak epizodno-lokalne slike iz Srpske Revolucije i Matoš smatra da se sa svojstvima seoskog pripovedača ne može pisati istoriski roman, da nije jedno isto ocrtati Kiću iz Bogatića i kakav zapleten istoriski događaj, da je »Hajduk Stanko« sastavljen iz melodramskih situacija, i iz ogromnih, dosadnih, šupljih dijaloga. Izdanje »Hajduk Stanka« Matoš je nazivao Veselinovićevim fiaskom, »fiaskom talenta, koji se možda iscrpio i koji je možda zbog nezgodnih prilika rano sazreo«. No Matoš je verovao u Veselinovićev talenat, u njegov »jaki, divni optimizam«, isticao je njegovu »vedru i primordijalnu dobrotu«, »prirodjeni etički momenat« i držao da su njegova dela »živ dokaz za lepotu naše kulture i talenat naše rase«. Kada je Veselinović umro Matoš mu je napisao topao nekrolog. »A tebi, dragi moj čiča Janko, bila laka gruda pradjedovska izmedju zelenog Cera i zelenih voda Drine i Save! U ovom modrilu dobrog neba, u toj plodnoj zemlji, u tim zabranima, vajatima i selima, na ponositim obrazima

tvojih Samurovića, Topuzovića i Kurtovića, u melodiji Cicvarićeve muzike, odasvud me grije tvoj plemeniti pogled, Janko Veselinoviću, iz Glogovca, sela pitomoga! Kako mora da te žali tvoja Mačva, kad te ne mogu prežaliti ja, samotni putnik, kojemu si dao parče hljeba i parče duše!«

Matoš je u Beogradu tražio društvo duhovitih ljudi, drugovao sa Žarkom Ilijćem koga je smatrao rođenim humoristom, inspiratorom cele generacije humorista: Sremca, Nušića, Brane Cvetkovića i Radoja Domanovića, sa Veljom Miljkovićem i Čiča Ilijom Stanojevićem i književno mu je bio bliži Stevan Sremac, pa i Tadija Kostić, nego Janko Veselinović. Žarko Ilijć je privlačio Matoša kao najduhovitiji beogradski kozer, a Stevan Sremac kao književnik, možda zbog »sjećanja na bačka sela, na dunavske ritove, na sjajne i široke horizonte onih bogatih ravnica«, a možda i zbog naklonosti Matoševe prema vedrom humoru kao i srdačnosti prema konzervativcima. U svome uspelom eseju Matoš je konstatovao da je Stevan Sremac bolji humorist no satirik, da je detaljist, epizodist prvoga reda, više senzitivan nego refleksivan, pesnik srednje klase, čovek jakog senzibiliteta a slabe fantazije i inteligencije, književnik pod ruskim uticajima i realist romantičke osećajnosti.

Matoš je po svojoj kulturi i po svome stilu smatrao sebe bliskim srbijanskom tipu književnika, živeo i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, osećajući obe književnosti kao zajednički organizam sa vrlo srodnim i bliskim svojstvima. Matoš u kome su njegovi protivnici videli ekskluzivnog Hrvata piše sa toplinom i srdačnošću o čisto srpskim piscima, idealizatorima srpskog narodnog folklora, o Janku Veselinoviću, Jovi Ilijću, Đuri Jakšiću, Stevanu Sremcu kao i dobronamerno, bez velikih lokalnih predubeđenja, o većini modernijih pesnika, prozatera i javnih radnika srpskog života. Matoš koji u sebi nije imao ideološkog, osećao je preko Griča i starog Beograda jugoslovensku književnost kao duhovnu celinu i usled artizma njegove ličnosti ima spontanijih

jugoslovenskih strujanja u njegovim radovima nego u suvoparnim profesorskim pregledima jugoslovenske književnosti.

*

Matoš je živeo promenljivim, nesređenim životom boemskog umetnika. Od vojnog begunca koga je zgrozio užas petrovaradinskog zatvora stvorio se putnik koji iz grada u grad ide za novim lepotama. Život mu je postao dugačka muka i borba, ali je on u svome putovanju tražio estetskog smisla i artističkog uživanja. To svoje putovanje koje je u suštini imalo lokalne tragike i bilo mučno gladovanje, voleo je da nazove flanerstvom, artističkim šetanjem. Flaner je po Matošu »pjesnik, pustolov, posmatrač, humorista, filozof«. U tom svome »flanerstvu« Matoš je zalazio u najsirotnija i najmračnija naselja, tukao se sa apašima, bratimio se sa anarhistima, drugovao sa evropskim mlađim umetnicima koji su u boemstvu tražili široke životne senzacije. Matoš je sujetno voleo takav život, o svojim umetničkim vezama i svojim avanturama preuveličano pisao i svakom prilikom isticao mračne strane svoga boemstva. Matoš je u tome svome boemstvu koje je ipak bilo više kafansko i kozerično nego pustolovno mnogo video i mnogo saznao. Njegovo frankofilstvo sazdalo se ne u bibliotekama, školskim klupama i u ligama za propagandu, već u pariskom »Chat Noir«-u, u boemskom Monmartu. Matoš je stanovao po pariskim predgrađima, ali se njegov ukus formirao u Luvru, Notr Damu, Versalju, Tiljerijama, Luksenburgu. Matoš je bio osposobljen da sa izvesnom lakoćom koja je imala svojih kafanskih mana i izvrgnula se u publicistiku, artističkom dijalektikom raspravlja sve probleme, književne, umetničke, filozofske, muzičke i pozorišne. Njegovi feljtoni kipte od pabiraka klasične i moderne strane literature, od književnih zanimljivosti, od leksikona koji je najednom dobio duha i fantazije. Matoš francusku književnost nije upoznao na švajcarskim univerzitetima i u čitaonicama, među licejskim zidovima i među paralitičkim slušaocima javnih predavanja, već u neposrednom opštenju sa stvaraocima nove moderne umetnosti koji su u svojim diskusijama otkrivali lepote i vrednosti kulture svoje zemlje.

U jednom svom sećanju čuveni pariski umetnik André Rouveyre (Passage du Barbare — La revue européenne, 1927. g.) pisao je o svome poznanstvu i drugovanju sa Gustavom Matošem. Sa ljubavlju prema gresima mladosti i nekom ironijom prema primitivcu, Rouveyre je predstavio Matoša kao svoga ordonansa u noćnim izletima u apaške jazbine, kao vernog druga i kao dobro srce. U Rouveyreovom portretu Matoš je varvarske fizionomije i varvarskih raspoloženja, iskrenih oduševljenja, i uz to delikatnosti. Rouveyre koji nije čitao Matoševa dela bio je vezan njegovom ličnošću, njegovim požrtvovanjem kao i egzotikom, kontrastom primitivca i rafinirane kulture.

Rouveyre je upoznao Matoša sa tadašnjim čuvenim pariskim boemom, poljskim emigrantom, anarhistom, inteligentnim i nakaznim Mećislavom Golbergom. Prijatelj Emanuela Signoreta, Laurenta Tailhadea, Barrèsa do Bourdellea, Apollinairea i André Salmona, boem koji je poznao zatvore poljske, nemačke, londonske i pariske i umro u raspadanju živoga leša, čovek koji je dejstvovao na svoju okolinu svojom upadljivom ružnoćom i semitskim duhom, urednik »Sur le Trimard« lista ljudi bez rada i bez zanimanja, najživlja je ilustracija jednoga doba anarhističnih podviga, podrumskih akademija, kao što je i tipičan portret umetničkog Pariza, rasadnika svetske boemije i skupljača svetske intelektualne emigracije. André Salmon piše o Golbergu da je jedini od starije generacije i sredine koji je sa harmoničkom iskrenošću pristupio višim problemima morala. U toj bučnoj sredini Paul Forta, Tailhadea, Golberga, u društvu Rouveyreovom, Matoš je upoznao srž pariske umetnosti, podnoseći »filozofski« (Rouveyre) glad i oskudicu.

U pariskom umetničkom Latinskom Kvartu Matoš je izradio svoj književni ukus pa mu se nije dešavalo da mimo Baudelairea istakne Hérédiju ili Bérangera. Zbog svog emigranstva, žudnje za putovanjem, za »flanerstvom« imao je više umetničke fantazije nego konstruktorske energije i zbog toga, trovan kafanom i prognaničkim mizernim životom, nije mogao da ostavi iza sebe kapitalna književna dela. U svom putovanju, u svom skitničkom boemstvu, Matoš nije pokazivao socijalni interes. On je u gradovima i predelima tražio artističke pejzaže, subjektivne impresije, boje i ton, karakteristike više vizuelne, duh i trag istorije i tradicija. Njegov duh bio je pretežno kontemplativan, duh kod koga je subjektivnost bila jedini literarni realizam. Matošu se Luvr prikazuje kao sveto mesto lepote gde bi se imalo ići na hadžiluk, na poklonjenje i ima pred tim klasičnim muzejem religijskog strahopoštovanja, mada ga u njemu najviše impresionira kip Marsijasa, »bijednog svirača medju helenskim mramorjem«. U Notr Damu ne dejstvuje na njega toliko arhitektura, monumentalnost katedrale koliko glas kamenitih grobnica vitezova i kraljeva. Matoš je zavoleo Francusku platonski, kao zemlju lepote, »domovinu gotske umjetnosti, mističkih zakloništa i neiskazane poezije«. U tom kultu Francuske bilo je i katolicizma i romantizma, jer Matoš u Notr Damu i Luvru vidi karakteristične i veličanstvene apoteoze lepote. Notr Dam mu liči na ogromnu, mračnu, kamenitu, apokaliptičku pticu i procesija kroz tu gigantsku zgradu pričinjava mu se »bijela kao mliječna staza, kao ljiljan, pahuljasta kao labud«.

Matošev primitivni romantizam, kult Starčevića i Šenoe, ljubav prema tradicijama, starom Zagrebu, gričevskoj istoriji, modernizovani kroz Barrèsovu ideologiju, kroz zapadnjaštvo, dobili su karakter puta, linije njegove ličnosti. Stil mu je postao jasniji, krepkiji, izrazitiji. Matoš nije mogao poneti zastavu, jer nije imao ni socijalnog položaja ni socijalnog instinkta, nije bio ideolog već artist koji je nacionalizam osećao kroz istoriju,

sposoban da vodi borbe ne po organizacijama i javnim tribinama, već u književnim polemikama i kafanskim diskusijama. Matoš je bio borac koji nije imao u sebi stabilnosti, temeljnosti, koji je imao više artističkog talenta, satiričarskog dara nego temperamenta, koji je ljubio slobodu, ali kod koga parola slobode nije dobila karakter poziva na bunu, koliko je bila individualni protest beskućnika koga mori stalna briga za domaćim ognjištem.

*

U Zagrebu on je vodio mučne borbe, imao množinu intelektualaca protivu sebe, vređao u svojim satiričnim, epigramskim polemikama, ali je u Zagrebu video lepote koje su mu se činile superiornije nad mnogim evropskim. Buntovne prirode, impresionistički nestalne, dolazio je u sukob sa kulturnim protagonistima svoga vremena, pa kada je izdao »Vidike i putove« mogao je napisati: »Izdavati knjigu u času, kada sam u svadji gotovo sa svima našim novinama, pozvanim i nepozvanim recenzentima, nije baš probitačno.« U Zagrebu borio se kao frankofil protiv germanofilskih uticaja, protiv »Moderne« Dežmana i Marjanovića, kao prosvećeni katolik protiv zatucanog klerikalizma, kao idealist i individualist protiv utilitarizma i materijalističkog shvatanja umetnosti i kao artista protiv književnog neukusa za lepotu jezika i savršenstvo stila. U Zagrebu bio je tada antagonizam između gornjo-hrvatske kulture i primorske, pravaštva i obzoraštva, starčevićanstva i kuenovštine, slobodnih mislilaca i katolika, germanofila, frankofila i italofila, realista i idealista, kajkavaca i štokavaca, Griča, Kaptola i Donjeg Grada.

Matoš je u Zagrebu imao mnogo neprijatelja, ali je u svome intimnom krugu ne samo voljen nego i obožavan. Za izvesne mlade intelektualce, on je bio ne samo ličnost koja je privlačila svojim talentom, svojom boemijom, poznavanjem umetnosti, ljubavlju za duhovitošću, borbom i pamfletskim duhom, nego i učitelj koji je

otkrivao sposobnosti i pokazivao kuda se ima ići. Matoš je bio zagrebački boemski Ravi koji je iz Evrope donosio obilje aktuelnih umetničkih zanimljivosti, a iz svoje sredine vadio uspele karikature savremenika koje je propuštao ispod svoje satiričarske toljage. Bilo je tu i tragova bečke boemije, onih ekscentričnih, avanturističkih duhova oko kojih se opletale razne anegdote, a čija je živa i oštra reč dejstvovala poraznije nego pismene kritike. Birokratska ozbiljnost akademskih ljudi i uštogljenost praznoglavih mediokriteta dobijala je svoje krivo ogledalo u kafanskim jazbinama i pećinama gde su mladi ljudi rado silazili za apsent satire i pamfleta. Matoš kao boemski Ravi duboko se urezao u svoju najbližu okolinu prijatelja i učenika koji njegovo ime i danas nose kao kult najdraže svetosti. To je bila ličnost koja je zadivljavala mlađe ljude svojom obdarenošću i pokraj nestalnosti u idejama, pogledima i odnosima, svojom plemenitošću.

Matoševoj idealističkoj koncepciji života i estetike protivstavljeni su Skerlić u Beogradu i M. Marjanović u Zagrebu. Matoš ustaje protiv njihovog utilitarističkog shvatanja umetnosti, publicistike u književnoj kritici. Po njegovim pojmovima korisnost knjige je u samoj njenoj lepoti, a ne u njenom cilju, kao i da najkorisnije knjige nisu uvek i najlepše. Sa svog individualističkog stanovišta, on je korisnost gledao kroz impresionizam, a ne kroz socijalne uslove, pa vaspitan u romantizmu nije hteo primiti da umetnost može služiti socijalnoj budućnosti koliko religiji lepote.

Idealizam je bitna odlika Matoševe prirode i on u kritici vidi umetnost osećanja i stvaranja, stalnu evoluciju, impresiju umetnosti dok je umetnost impresija života. Ono što Matoša odlikuje u našoj književnosti, to je mobilnost njegovog duha. Po njemu »čovjek se mijenja svakog sekunda. Duh nije kantar. Prema tome je kritičar s jedne strane skeptik, protivnik stalnih dogmi,

s druge strane vječna radoznalost i želja da se što bliže primakne ikarskom idealu.« Matošev artistički duh istavlja kao glavni princip estetike idealizam, kult lepote, i kao impresionist, pod jakim impulsom svoje žive subjektivnosti Matoš je našao najpogodniji izraz svojim književnim utiscima u esejima i feljtonima. Zbog toga obilje citata, vezivanje analognih slučajeva u književnosti koje bi pretpostavljalo ogromnu književnu kulturu, a koje se dobilo više usmenim saznanjem nego lektirom, pre ulazi u njegov stil nego u njegove estetske argumentacije.

Matoš za doba u kome je živeo ima razvijen književni ukus. Taj ukus vaspitan je kroz francuski duh i po njemu je ukus »glavna odlika valjane kritike. On suponira znanje, poznavanje što mnogobrojnijih i različitijih ljepota, jer kritički sudi samo poznavalac, le connaisseur«. Matoš je u evropskoj književnosti pravio dobar izbor. Pisao je eseje o Byronu, Goetheu, Heineu, Voltaireu, Stendhalu, Edgaru Poeu, Baudelaireu, Renanu, Barrèsu. Najviše je oduševljen Baudelaireovom umetnošću, u čijoj poeziji vidi inkarnacije svojih estetskih shvatanja. Istina, i u njegovim pogledima o evropskim piscima, ogledima koji su bliži feljtonu nego studiji, ima kao uostalom i kod svih naših predratnih pisaca, prepričavanja, prenašanja, ali ono što je najvažnije u tim ogledima to je da su artističke vrednosti, s obzirom na kulturni nivo naše literature, dobro postavljene. Što se tiče srpsko-hrvatske književnosti Matoš je imao odlično poznavanje sredine i mentaliteta naših ljudi. Njegova opažanja nisu sistematizovana, zbog svoje promenljive subjektivnosti feljtonska su ali imaju u sebi duhovne svežine tako da su mnoga i danas sačuvala svoju ubedljivost. Matoš je u kritici impresionist, naklonjen romantizmu, artista koji ima kult stila, forme, reči, izvornosti jezika, koji je tražio individualnost ispod stila ne smatrajući ipak stil kao majstorstvo, već kao rezultat umetnikovog senzibiliteta, intelekta i fantazije.

U svom estetizmu Matoš je parnasovac, jer je imao kult forme, reči i pravilne rime. Njegovi kritički ogledi najviše su se zadržali na poeziji, prosuđujući sa najživljim interesom versifikaciju kao i muzičke kvalitete u jednoj pesmi. Akcenat u rimi bio je za Matoša vrlo krupno estetsko pitanje, pa se vrlo često ljutio kada bi u pesmi susreo rimu po dužini, a ne po akcentu. Bio je ubeđen da jedna pogrešna rima može da pokvari celu pesmu pa je u najboljim versifikatorima beogradske književnosti Milanu Rakiću i Simi Panduroviću nalazio da im forma nije najuspelija, a pored toga da su lišeni i muzikalnosti i boje. Uz savršenstvo pravilnosti pesničke metrike Matoš je tražio i čistoću jezika težeći ka hrvatskom stilu, imajući uvek pred očima Mažuranića i Hektorovića. Sonet kao najsavršeniji oblik pesničke metrike postao je izraz Matoševe estetske škole. Matoševci su se trudili da kroz sonet izvedu virtuoznost pravilnih rima i najčistiju muzikalnost pesničkog jezika.

Kranjčevića smatra reprezentativnim hrvatskim pesnikom, koji je po čistom svom jeziku i narodnom krepkom izrazu isto tako srpski kao i hrvatski pesnik. Kranjčević je po njemu »kršćanin svojim kultom bola, svojom subjektivnošću i svojim moralnim revoltama«. »Po svojoj »svjetskoj boli«, disharmoniji između »srca i razuma« i po svom revoltiranom subjektivizmu on je romantik, ulazeći u simbolski misticizam«. »Kao kakav asket, u ljubavi nalazi samo razočaranje, grizodušje i Eros Nepobjedivi nije njegov bog. Taj moćni pjesnik je od najslabijih naših ljubavnih pjesnika«. »On je pjesnik nervoze i nerava. I tu je modernost njegova više no u njegovoj refleksiji.« »Zbog nervoze taj je stil mnogo više muzikalan, pa i disharmoničan no slikarski i plastičan«. Ističući mane Kranjčevićeve poezije Matoš je ispoljavao svoje naklonosti više osećajnoj no refleksivnoj poeziji (»jer je osjećaj vječan, dok se teorije preživljavaju«). Za Kranjčevićevu poeziju kaže da je odviše refleksivna i da nema dosta senzacija, da nije originalna i da se suviše posvećuje etičkim problemima. »Ono što je kod njega za Hrvatsku novo, u Evropi je već djedovska moda«. »On se odviše opetuje i morališe.« »Kranjčević je kao pravi moralist neosjetljiv za sve što nije u svijetu etičan problem, dok je za pravog umjetnika moralan svijet pojava kao i druga.« »Njegovi stihovi, i ako su dosada najbolji u nas, nisu još savršeni, klasični: kao rezultat potrebe višeg etičnog, a ne višeg estetičnog života«. »I ako je medju našim prvim snagama dubinom osjećaja i ritamskom silom izraza, on ipak nije duh kao Njegoš, Mažuranić i Preradović. On ima intenzivnost osjećanja, ali nema fantazije genija.«

Domjanić mu je slikar plemićskih dekadencija, pesnik propalih dvorova i starih krovova, pesnik snova, rezignirane pasivne erotike, hrvatskog pejzaža, hrvatske flore. I Domjaniću Matoš prebacuje rime po dužinama, pa i ako konstatuje da je po tehnici u nekim pesmama najbolji od hrvatskih lirika, nailazi i na pogrešan ritam u nekim njegovim pesmama.

U Matoševom prikazu poezija Milana Rakića opisuje »kletve svjetskog bola, bolesti vijeka, neskladne duše sa redom u društvu i u prirodi, kletve moralne i klasične usamljenosti starih romantika«. »Bolest od koje pati duša Rakićeva je stara bolest, romantična, doduše bolest »prelaznih pokoljenja«, ali starih prelaznih generacija, naročito one 1830. Nova koljena imaju i nove bolesti, a Rakić je prikazao modernu duševnu krizu mlade inteligentne Srbije kao zaostatak, kao rudiment stare tragične razočaranosti romantike, koja je našla u Baudelaireu svoj savršen i paradoksalni peti čin.« Matoš vidi dva procesa kod Rakića: »pretvaranje subjektivne romantike u parnasovsko nesubjektivno, neosobno slikanje, pa pretvaranje krajnjeg romantičnog individualizma u patriotsku poeziju«. Od svih Rakićevih pesama on najviše ceni Kosovski ciklus. »Kosovski Rakićev ciklus je prekrasan, to je pravi lirski pandan Meštrovićevom kosovskom mramornom epu«. Tu je po Matošu Rakić samo parnasovac a u ostalom je subjektivan i to

zakasneli romantik, koji je pod francuskim uticajem postao bodlerovac. Nalazi da je Rakićeva versifikacija daleko od potpune pravilnosti. Dučić mu je pak spretan stihotvorac, ali nije originalan, običan je imitator i tamo gde mu je tehnika besprekorna.

»Pandurović nije pravi simbolista. Nejasan je doduše i mutan kao neki moderni »dekadenti«, ali taj polumrak nije posljedica kakve poetike, hotimične i personalne, već je refleks mračnog, mjestimice nejasnog i od boli nesredjenog duševnog života. Većina modernih lirika naginje ožetom, lapidarnom obliku, a Pandurović toliko voli dugačkom, dramskom obliku monologa ili solilokvija, te se često opetuje. Moderni lirik vrlo rijetko pjeva direktno o sebi, dok je Pandurović svojim direktnim, konfesionalnim tonom svog bezgraničnog subjektivizma sasvim u stilu stare lirike, sasvim personalne. Soneta, zbijenog i artističkog nema u toj poeziji...« »Mrtvi Plamenovi su knjiga pesimističke romantične krize, poetična autobiografija, gdje momenat autoanalize toliko zaokuplja pjesnika, da u toj psihološkoj autosekciji i nema druge boje do monotonije golog subjektivizma. Dok su »dekadenti« pjesnici senzacije ili simbolske refleksije, Sima Pandurović je čist refleksivan lirik, lirik direktne analitičke refleksije, analista samog sebe. Lirik psihičke autoanalize«.

Prikazu na »Saputnike« Isidore Sekulić daje naziv »Ples Riječi« i nalazi da je to »knjiga ženskog ludog i pametnog ćeretanja, pa riječi bola na toj muzici gestikulišu, klanjaju se, vrte se oko sebe, skaču i igraju toliko bizarno, čudno i ugodno, te Isidora Sekulić potsjeća na plesačicu Isadoru Duncan«.

Impresionist, individualist, konzervativac, pesnik koji i sam pripada »poslednjim ljubavnicima mesečine«, pesnik tradicija smatrao je ipak modernizam kao »pitanje stila, izraza novih duša, novih umjetnosti, bez obzira na sadržaj«. U futurizmu je video poeziju industrijalizma, brzine, staru Zolinu naturalističku doktrinu u »bombastičkom stilu impresionizma«. Napadao je futurizam kao književni pokret ali mu u celini nije izgledao besmislica.

*

Matoš, ma da se protivio utilitarističkim shvatanjima književnosti nije bio pristalica apsolutnog artizma umetnosti. Barrèsovu ideologiju u kojoj je video renesansu evropskog nacionalizma prihvatio je odmah za domaće prilike. Barrès mu je stendhalovski i ničeovski učitelj energije i višeg duhovnog života i impresioniran Barrèsovom i Maurrasovom borbom protiv antinacionalnih tendencija i germanskih uticaja, utvrđuje svoje frankofilstvo, smatrajući da je francuska kultura na dovoljnoj visini da bude ekskluzivna. Matoš prema Barrèsu traži i u umetnosti narodni stil i uveren je da će hrvatska umetnost biti velika kada bude u čisto hrvatskom stilu.

Ono što je najviše barrèsovsko u Matošu, to je ljubav prema domaćem pejzažu, poema hrvatskoj zemlji, prenašanje u duh tradicija hrvatskih grofija i u watteauovsko slikarstvo hrvatske prirode. (»Prava domovina je krasno, zdravo, tiho, siromašno i idealno naše ladanje, ladanje visoke i krilate pjesme ševine, a pravo, starinsko ladanje hrvatsko je ovo Plemenito Polje, polje plemića seljaka, što tamo od trinajestog vijeka čuvaju ovo klasično naše tlo i klasične svoje pravice.« — »Campus nobilium«). U pejzažima kao što su »Oko Lobora« i »Iz Samobora« (»Naši ljudi i krajevi«) Matoš ulazi u ton podneblja, u kolorit predela i u istoriski duh tradicija koje su dale svoj osobeni sok prirodi. Tu je u tim pejzažima u kojima ima dosta izletničkog, idiličnog i pastoralnog, ljubavi pitome i detinjske provincijalca koji ljubi iznad svega kraj u kome živi, Matoš pesnik vraćanja zemlji, na izvor energije, romantik koji se oseća seljakom obolelim od raznih kultura i koji može ozdraviti samo u dodiru sa prirodom, sa zemljom. On te pejzaže daje više kao hrvatski intelektualac darovitih posmatračkih spo-

sobnosti nego kao umetnik koji bi imao u sebi elementarne snage da u jačim potezima izazove čarobnost boja i duhovnu esenciju jednog predela. U njegovim izletničkim impresijama ima pronicljivog duha, iskrenog zanosa, otkrovenja lepote, ali pored sve težnje ka prirodi deskriptivnost je u njima pre publicistička nego umetnička. Barrès mu je dao ideju o važnosti pejzaža u stvaranju kulture jedne zemlje, da je pejzaž isto tako značajan kao i narod, kao istorija. U zagorskim pejzažima Matoš je toplinom beskućnika koji oseća tragediju svoga kraja, slavio veličinu prirodne lepote i ponos tradicija, tražeći u njima osobeni hrvatski stil.

Preko Nietzschea, Renana i Barrèsa, iz svog romantičarskog, individualističkog i idealističkog stava, sa purgarskim gričevskim shvatanjima, Matoš je prezirao demokratiju. Princip jednakosti zvao je zabludom revolucije i činilo mu se da je umetnost ugrožena uniformisanjem života. Bio je uveren da u prirodi vlada individualističko načelo, a da demokratija svojim principima i svojim metodama pretvara čovečanstvo u statističke brojke i potiskuje iz njega estetske vrednosti. Po Renanovoj misli da je hrišćanstvo sa paganstvom ubilo i umetnost, Matoš je smatrao da je demokratija svojim nivelisanjem ubila originalnost i sa njom sve ostatke u umetnosti. Demokratija po Matošu razrušila je doba viših ljudi, heroja, genija i svetaca, a cilj prave kulture može biti samo pojedinac prema čemu je tendencija kulture eklektična, aristokratska. Po Matošu nauka nije mogla da zameni religiju i zato se iza naturalizma u literaturi javio simbolizam i misticizam. Matoš je nedovoljno dokumentovano prihvatio kritiku demokratije od francuskih antidrajfusovaca, a kritiku materijalizma od romantičarski i lokalno shvaćenog Nietzschea, Renana, Barrèsa. Matoš, vaspitan u oštrim kritikama Zolinog naturalizma, u živoj pariskoj atmosferi Drajfusovog procesa, otuđen od socijalnih i ekonomskih pitanja, jer od svega socijalnog najviše je video svoje putujuće boemstvo i literaturu, bio je mišljenja da je u Evropi zavla-

dao sumrak kulture zbog opadanja plemstva. Večito gladan, lumpenproleter u svom skitničarskom boemstvu, lutao je melanholično, sanjareći po ruševinama starih zamaka, po zapuštenim i napuštenim grofovijama, gledajući u spomenicima i u grobovima žive putokaze hrvatskom narodu. Bez kaputa u sred zime, guran i ćuškan arivizmom i novinarstvom Donjeg Grada, Matoš se u snovima osećao plemićem koji je u baroku tražio utehu propadanja velikog veka aristokracije.

Matoš sem toga što je živo pratio srpsko-hrvatsku književnost pratio je i evropsku, a naročito francusku. No isto tako kako je bio impresionist u životu, bio je impresionist i u literaturi. Lektira, saznanja, sredina u kojoj se kretao, sve je uticalo na njegova mišljenja, pa njegovi veliki eseji o stranim piscima u znatnoj meri iznose ono što je već o njima napisano na Zapadu. U francuskoj književnosti Matoš je najviše zavoleo Baudelairea, jer je u Baudelaireu nalazio idealizam svoje ličnosti i najsavršenije izraze svoga artizma. Baudelaire mu je viši čovek, tumač mentalne boljke čitavog veka, nadromantik, preteča simbolizma, individualist, antidemokrat. Matoš je impresioniran više Baudelaireovom ličnošću nego njegovom poezijom, ma da u njoj nalazi savršenstvo artističkog izraza i glorifikuje je kao najuniverzalniju svoga doba. Baudelaire u Matoševom prikazu izgleda na modernog Byrona, koji je artizam svoje poezije izrazio u dendizmu svoje ličnosti i svoje katoličanstvo spojio sa mučeništvom u religiji lepote. Baudelairea je shvatio idealistički, u artizmu koji je bliži romantici nego simbolizmu, pa je poeziju Janka Polića-Kamova, sa realističkim tendencijama, smatrao za varvarsko izvrtanje Baudelairea, obesvećenje i degradiranje Baudelaireovog pesimizma.

Sa Jankom Polićem-Kamovim, jednom od najzanimljivijih ličnosti hrvatske literature, kao i jednim od najplodnijih hrvatskih pesnika, u čijoj poeziji je pored Disovskih tamnina bilo temperamenta, bune duha, akcenta gorčine i naročito bolne neposrednosti, sa

prvim osnovama slobodnoga stiha i socijalnog pesništva, Matoš je imao polemičku bitku. Polić-Kamov nazivao je Matoša ljubiteljem nedeljnih šetnji, a Matoš Polićevu poeziju, poezijom »pljuvanja i lizanja«. Obadva boema po svome temperamentu i svojoj prirodi, shvatili su bodlerizam, jedan kao bunu protiv umetničke stvarnosti, drugi protiv socijalne, jedan Baudelairea kao idealistu, artistu i katolika, Marsijasa u Notr Damskoj katedrali, drugi kao revolucionera, crvenog u svome tamnilu, borbenog u svojoj dekadenciji, erotika i cinika u antipapstvu.

Mlađi zagrebački umetnici, koji su prvu školu dobili kod Matoša, posle takvih polemika voleli su da ismejavaju Matoševo boemstvo, koje čezne za »onom ugodnom, umornom, sanjivom i sutonskom ljepotom srećnog, sitog i slobodnog građanskog života«, a naročito strogi formalizam njegove parnasovačke estetike, ograničene u sonetu pravilne poetičke metrike.

Matoš stavlja Baudelairea u red Wagnera, Rossettija, Tainea i Nietzschea i u njemu vidi jednu od najjačih komponenata sila modernih estetičkih struja. »Cveće zla« je po njemu »brevijar najmodernijih bolova, jedno od najvećih djela prošlog vijeka, reakcija protiv antiestetskog barbarstva, pozitivističkog optimizma, protivumilitarističkog, nivelističkog i antiindividualnog demokratizma«. »Cveće zla« ovako shvaćeno, izražava tendencije ličnosti Matoševe, njegovo romantičarstvo, barrèsovstvo i antimarjanovićevstvo.

Baudelaire je, po Matošu, dekadent, individualist, revolucionarni katolik, pesimist koji se od velikih pesimista veka, od Leopardija, Schopenhauera, Leconta u svemu razlikuje »tamnim deističkim spiritualizmom«. »Baudelaire je kršćanin bez mane, diaboličar bez vjere u moć djavola. Sam je sebi mučitelj i pakao, cijedeći iz najljuće, najsubjektivnije, najmodernije boli, najsladju, najepikurskiju kaplju naslade.« Svi moderni književni pravci po Matošu potiču iz Baudelairea. Bodlerovci su

mu Gustave Moreau, Rodin, Zola, Richepin, Verlaine, Mallarmé, Maeterlinck, Villiers de l' Isle-Adam, Barrès.

Matošev Baudelaire je veliki pesnički individualista, najčistiji modernista, tvorac simbolizma koji uvodi ton i nijansu u poeziju, tvorac impresionizma, tragičnog pesimizma koji ima svoje tipično artističko i filozofsko obeležje. Bodlerizam kao boljka evropske duše svojom tragikom, svojim senzibilitetom, i svojom metafizikom superiorniji je po njemu od sterilnog wertherovskog i rénéovskog romanticizma. Najviše ga impresionira Baudelairev poklič koji je i geneza Matoševe ličnosti: »Divan je odista cilj poezije. Vesela ili tužna uvijek nosi karakter utopije«. Matoš postavlja svoje najprisnije pitanje koje najbolje ilustruje njegovu ličnost: »Šta bi bio čovjek bez tih velikih sanjara? Dan bez noći i život bez sna. Sanjajmo dakle!«

*

Matoš je u Parizu živeo emigrantski, dopisnički, revocirajući uvek sećanja na svoj zavičaj, snažeći svoja saznanja i razvijajući svoj umetnički ukus. Matošev estetizam, sa prvim osnovama u Marku Caru, zaustavlja se najčešće na nacionalnom koloritu, na dekorativnim istoriskim utiscima, dolazeći do tih utisaka i racionalnim putem, ali ne zadržavajući se u jednom sistemu, ne žudeći za duhovnim disciplinama, već čuvajući brižljivo u pastoralnom i elegičnom tonu svoje patriarhalno detinjstvo. Matoš je umeo da nađe lokalni ton podneblja i najsugestivniji su mu crteži Hrvatskog Zagorja i Hrvatskog Primorja, koje odvaja ne samo specifičnim tradicijama već i njihovim osobenim koloritom. Matoš, štokavski Hrvat, prišao je kulturi Zapadne Evrope, kroz kult Griča, mentalitet slavonske ravnice, pravaštvo starog Zagreba i pitomi idealizam prognanika koji u svojoj ličnoj sudbini oseća delić sudbine svoga zavičaja. Po svojoj strasti za čistotom lokalnih boja, po radikalizmu narodnoga stila, po romantizmu tradicije, po intenziv-

nom osećanju da je žilama fatumski vezan za sredinu u kojoj je nikao, Matoš je duh regionalan.

Ljubitelj soneta, pejzaža i sanjarenja na kalimegdanskoj klupi, melanholičnih izleta u prirodu, prirodu gde i ptice pevaju »Lepa naša domovino«, elegičan na Griču, u napuštenim grofovijama i pod starim krovovima, dionizijski raspoložen u selu, na ladanju, satirik i zajedljiv među kaputaškom inteligencijom Donjeg Grada, duhovit, zračeći toplinom i srdačnošću u kafanicama, među svojim odabranim prijateljima i učenicima, Matoš je prošao kao snažan talenat i moćan duh, koji je zadržao više vrednosti u svojoj ličnosti, nego što ih je dao u svojim delima.

Talenat koji se rasplinuo u novinarskom pečalbarstvu, beskućnik koji je Zagreb voleo kao »zabranjeno voće« i imao patriarhalnu nostalgiju za starim krovovima, sanjalica koji je platonski ljubio zemlju kao pokrajinu, kao domovinu, čežnjivo istražujući duh tradicija, konzervativac koji nije toliko tugovao za običajima, za moralom i starim upravama, koliko za istorijom, spomenicima, tragovima nepovratnog stoleća, Matoš je jedan od naših prvih ljudi koji je sav svoj život žrtvovao u slavu umetnosti.

(Odlomci iz svestrane studije Velibora Gligorića u knjizi »Matoš—Dis—Ujević«. Beograd 1929.)

KARLO HÄUSLER (KRIŽEVCI) :

NEVERMORE!

Lass nicht ungerühmt mich zu den Schatten hinabgehn,
Nur die Muse gewährt einiges Leben dem Tod!
Goethe.

Dopusti, Sjeno, da počnem s koncem »Pečalbe«: »Matoš je rodjen u petak, trinaestoga (lipnja 1873.), a datum njegove smrti je nepoznat.«

Sada je napokon poznat datum Matoševe smrti: 17. ožujka 1914. (jutrom prije treće ure), a dan pokopa je devetnaesti.

Iza pogreba budem pozvan, da »ovjekovječim« svoj dojam u »Pokretu« i taj pokojniku teško skloni list odštampa ono nešto kao panegirik, pisan na jošte svježem humku s potpisom »Pobratim«.

Ljubo Wiesner pak pozivlje me, da se u »Spomenici«, što je sprema omladina, poklonim prahu čovjeka, kojemu »gotovo sve dugujemo«.

I evo ja se klanjam, dragi pjesniče, i dok to činim, vjerujte mi, da patim, patim to jače, što se nijesam nadao, da ću toliko za njim žaliti.

Nevermore! Nevermore!

Bezutješna kajdo! Nadjoh te ovih dana u Baudelairea, koji te prenese iz Edgara Allana Poea, a vidim i

to, da tobom uzdiše A. G. Matoš (Antun Gustav Matoš) za Lackom Vidrićem.

Pa jer baš ništa nije kadro približiti hrvatskoga čitatelja jednim zvukom otajstvu, što nam ote A. G. Matoša, kao ova grobna riječ, ja ju ponavljam iza Baudelairea i A. G. M-a, otiskujem ju sa struna moje duše, da jekne u bilo čijem srcu, na bilo čijem klaviru.

Nevermore! Nevermore!
Nikad više! Nikad više!
Umro nam je lirik.
Umro nam je artista.
Genius patriae super dormientibus filiis.

Ne preostaje nam drugo, nego da se trudimo nastaviti, gdje je on svršio. Bude li se u nas pojavio kult A. G. Matoša ili se već javlja, neka to bude kult našega jezika i kulture.

Time ću da prijedjem k Matošu, hrvatskom autoru i mome znancu, pače — dičim se slobodno — i više nego znancu.

Odmah vam tvrdim u lice, da je najvišom umjetnošću smatrao A. G. M. liriku i da mu lirika bijaše najčvršćom osobnom srećom.

To znači od prilike toliko, kao da je A. G. M. čeznuo za rajem zemaljskim, gdje »vječni cvatu cvijeci«, i čovjekom u prilici angjela.

Po mom skromnom mišljenju kulminuje on u lirici pjesmom »Jednoj i jedinoj« (štampanom u Hrvatskoj Smotri), rad koje bi, kad bi postojalo nebo, zaslužio sada jedan i jedini cjelov, nebeski cjelov, ako ćete baš od eterične (ne histerične!) sv. Terezije, pjesničke njegove kolegice.

Je li tako, Verdaguer?

Tko da ga i nagradi za krin te pjesme, gdje i kako? Da, Matoš, Edgar Allan Poe hrvatskoga minijaturnoga milieua, trebao je već za prvo svoje teško klasje, za svoje »Vidike i putove« biti nagradjen i osiguran za cio život, a kad tamo njemu ne bijaše dopušteno niti umrijeti, nego jedino od smrti, da pravo kažem, biti ubijen.

Dok se drugi u društvu zlatnoga teleta mogu liječiti od neizlječivosti, naš bolesnik ne nalazi blaga, koje bi ga svojim mlijekom izliječilo.

Kako je poznato, Matoš umrije od gladi ne mogavši iza operacije primati kroz instrumenat dostatno hrane. Prisustvovao sam jednom takvom hranjenju, pohodivši bolesnog pjesnika sa V. Čerinom, kratko vrijeme iza prve operacije.

Milosrdna sestra trudi se uliti mlijeka na cijev, što najprvo prolazi kroz nos pa onda dalje, ali to ne ide ter ne ide! Mašina, koji li djavo, ne funkcijonira ter ne funkcijonira! Pjesnik nam gestom razapetoga tumači svoj očaj i zanijemivši već prije povodom napredovanja bolesti piše nam na papiriću iza toga uzaludnoga pokušaja hranjenja: »Evo, sad je opet mašinu pokvarila, pa jesti ne mogu.«

Duvne nestade, Matoš sklopi ruke kao na molitvu, digne tada ruku i zagrozi se spram vratiju, na koja ode samarićanka, da zovne liječnika. Što je to imalo značiti, ne znam.

»Ne bojte se ništa, gospodin Matoš, do vidova kod ‚Dorbe Mamice'«, — rekoh mu na rastanku, da ohrabrim bolesnika, premda gotovo siguran, da ga više nikad ne ću vidjeti živa, i mi se oprostismo od njega dobivši na dar dozu finih egipatskih cigareta.

Kao dim iščezava čovjek, kao duhan fine egipatske cigarete propušio je svoju materijalnu sastojinu dionizijski taj čovjek.

»Ja sam teži od zlata, burniji od mora, hitriji od munje, vreliji od ognja. Ja sam rad, narod i sloboda. Nauka i umjetnost. Sijem zmajske zube i pomladjujem svijet purpurom crvenog krsta. Ja sam rad, pokret, duh, sila, zvijezda kaosa. Ja sam Atena, Rim i Pariz. I smrt ću osuditi na smrt kao posljednjeg tiranina. Jer ja sam ljubav — — —« (Umorne priče).

S imenom pisca ovih prozirnih slutnja svoga »Ja« upozna me prvi Ivan N. Novak, jedan, što je htio, a

valjda i znao ostati na zemlji sve pored Senekinih zvijezda i Kučerina »Našeg neba«.

U radničkom nekom »kavotočju« u Nikolićevoj ulici otvori taj Lassalle hrvatsko-slavonskoga socijalizma stranicu Dežmanovog »Života«, upre prstom u naslov »Samotna noć« — izvorno je to Matoševa La nuit solitaire — i klikne emfatično: Čitaj! To je stil!

Pokušao sam čitati i priznajem, da sam morao odustati od čitanja zbog blistavila te proze te kasnije, mnogo kasnije nastavih, dočekavši napokon s udivljenjem Matošev prirodni razvitak u pjesništvu, u kom je neobično plodni prozaista, ta prava i neprestana eksplozija »poput dinamita u bombi stisnute misli« (Pečalba, 27), artista taj svog čela i svog pera, našao konačni najviši svoj izražaj i dao nam sebe.

S ličnošću A. G. M-a upoznao me Ljubo Wiesner, kolega sa srednjoškolskih klupa karlovačkih, pošto smo prije toga često raspravljali o piscu, kome »ti, čitatelju, ama baš ni najmanje ne imponuješ«.

Bilo je to u Samoboru.

Pjesnik nas primi u svom improviziranom salonu, u kavani.

Dodjosmo k njemu s misijom. Ideja modernoga, sasvim literarnoga lista, u kojem bi u glavnom saradjivali Slovenci i Hrvati, pod simbolskim naslovom »Sutla«, dovela nas je k impresijonisti i kritiku, što se upravo povratio u domovinu s par distance ugledom beogradskog i pariskog saradnika najboljih naših književničkih smotra (»Nada«, »Život«, »Savremenik«, »Hrv. Smotra« etc.).

A. G. M. obeća saradnju, povede nas na šetnju onom »naviklom stazom do crkvice sv. Ane, sa divnim vidicima« (Iz Samobora), oda nam se kao izvrstan prijatelj i razumjevač omladine, dokaza nam, da u Parizu nije ljepše, no u Samoboru, nadahnu nas mučeništvom Matije Gubca, misterijem Maeterlincka, improvizacijom simfonije onog kraja pa deklamacijom svoje »Tajanstvene ruže« i otpusti nas u milosti i naslućenoj harmoniji.

»Kapacitirasmo« ga golom iskrenošću i ozbiljnošću naših nakana.

»Sutla« je izašla polovinom listopada godine 1908. i završila s »jednim, ali slavnim« (Lj.W. u Hrv. Pokretu) brojem.

Kao jednobrojni urednik toga lista s ponosom mogu ovdje konstatovati, da je ukus A. G. Matoša bio s njime zadovoljan, što više ugodno iznenadjen.

Svoje zadovoljstvo nad 1. i zadnjim brojem »Sutle« izrazio je Matoš u jednom feljtonu »Hrvatskoga Prava«, prvu subotu, mislim, kako je list izašao, a ja tek žalim, da ga ne mogu citirati nemajući tih novina pri ruci.

»Sutla« je kao toliki naši listovi i kao list l' art pour l' artistički zapela na upravo nevjerovatno slaboj prodji i prema tome na financijalnim poteškoćama.

Ona je zapravo spremljena na tavan ili sličnu prostoriju III. kata kuće br. 10 u Nikolićevoj ulici, gdje se suši poput šunke ili Matoševe »Usidjelice«, premda toga udesa nije svojim distinguiranim, tu i tamo transcedentalnim bićem zaslužila i premda nam je autor u njoj izašle »Pravde« (A. G. M.) savjetovao, da list raspoklonimo i razdijelimo medju licejke.

Ne mogavši »Sutlom« zaploviti ni do 2. broja, dadnemo još dobrohotnošću tadanje redakcije »Hrvatske Smotre« (Z. Vukelić = Zyr Xapula) u broju 59 (god. IV. svez. III.), u kom je kao senzacija izvrsna karikatura A G. Matoša od Branka Petrovića, odštampati kao labudji pijev »Pesmi Antona Debeljaka«, zamijenivši navlaš pseudonim pjesnikovim potpunim imenom.

Do onda nepoznat slovenski lirik postaje, kako se sad već vidi, pretencioznim, da u njegovu modernost vjerujemo kao u Prešerna i Kettea.

Matoševo mjesto u »Sutli« karakterizovat ćemo od prilike ovako: Nijesmo ga uzeli kao reklamu, nego zato, jer se njegova lirika stala razvijati te smo ga smatrali nužnim pored »Pjesama srca i oblaka« († Milan Vrba-

nić), koje bi on bio najradije izbacio iz »Sutle«, da smo ga htjeli »slušati«. Masa profanih uzimlje naš medjusobni odnošaj drugojačije.

Estet budućnosti, a nipošto autor blezgavih »Simfonija«, koji nas nije mogao oduševiti, da bismo došli k njemu, ocijenit će pravedno taj odnošaj izmedju t. zv. učitelja i t. zv. učenika.

Vjerovaše u rad vjerom Carlylea. (Radi, ne zdvajaj!)

Energija — bijaše mu devizom.

Iz križevačkog pejzaža, gdje me posjećuje frapiran Kalnikom i prizorima pariskoga, kako reče, ladanja, odlazi treći dan s grizodušjem, što je tri dana besposličario.

Ma što se pisalo o njemu, on je s e b e htio dati u lirici, nipošto u prozi, u različitim pečalbama.

U Poea i Baudelairea našao je srodno uvjerenje, što priznaje »estetičnu vrijednost samo najkraćim kompozicijama«. Mickijević bijaše mu možda najvećim slavenskim genijem, a Shelley serafom.

Uzevši mogućom nemogućnost metempsihoze imamo u satiričkoj pjesmi »Arhiloh« — Arhiloha. (Mlada Hrvatska, 1909., prosinac).

Njegova vjera u prošlost i grobove mjeri se sa šintoizmom.

On na koncu svih konaca ne bijaše ni boem, jer stajaše u centrumu kulturne borbe jednog naroda, a ne na periferiji.

Reski stil početničkog »Iverja« odaje aktivnu, a ne pasivnu energiju toga aristosa kulture i stila, što kao soko kruži u visini umjetnosti izražaja i jezika hrvatskoga.

Iz autobiografije saznajemo napokon, zašto je pjevao, zašto je i on »kovao«, da se izrazim njegovom dosjetkom.

»Počeo je kasno pisati pjesme, naročito sonete, kada je zbog forsiranog rada dobio u Beogradu grč od pisanja pa je morao pisati ljevicom i odreći se sviranja zbog

te bolesti (Schreibkrampf, crampe à la main) pa tako stihovima zadovoljava svoje muzikalne potrebe.«

Htjedoh ga nagovoriti, da bi se aktivno bavio politikom. Upravo njega!

Ta sam je Byron (Korespondencija) ubrojio politiku u duševne naslade plodnije od pustog sanjarenja za »nekim drugim svijetom«.

Superijorno se je namrštio na tu stranicu ljudskoga života, po kojoj u oskudici pozvanih drljaju nepozvani, premda čitam, gdje na jednom mjestu konstatira: »Većina velikih političara su književnici (Disraeli, Mazzini, Castellar, Hercen).«

Izmedju »portraita i pejzaža« »Naši ljudi i krajevi« (god. 1910.) te »kaprisa i feljtona« »Pečalba« (siječanj 1913.) prošlo je neko vrijeme, dostatno, da u Matoša nastane ne kontradikcija, to podnipošto ne, nego zanimljiva promjena unutarnje dispozicije, bolje reći širi pogled, za kojim je u predgovoru »Naših ljudi i krajeva« čeznuo.

U »Našim ljudima i krajevima« osnovna misao njegova novinarenja je »hrvatski, slobodoumni, z a p a d n o m čistom kulturom potencirani individualistički nacionalizam«.

U »Pečalbi« pak čitav je fejton »Živi i mrtvi« u tonu ovog zanosa: »I posljednji medju nama osjetio je (iza balkanskih pobjeda), da se radja n o v o s u n c e, da s istoka zora rudi. Ex Oriente lux!«

To je kao da uočim Matoša, gdje piše svoj fejton mučnih uzdaha u noći, u gluhoj apsolutističkoj noći, pak pomišljam, da je »Naše ljude i krajeve« pisao pri zapadu, a »Pečalbu« dovršit će evo pri izlazu sunca.

*

Treba odista mnogo doživljavati, treba kao Matoš doživljaje smatrati hranom, a ne opiumom duha, da se uzmogne i kraj čaše šampanjca »spametno« »speljavati«.

Ovdje jedan od njegovih doživljaja.
Pomislite, o čem se radi!
Doživio je — ljubav.
Ljubav tudjinke.
U Ženevi.

Zaljubila se u nj beznadnom i nadzemaljskom ljubavlju.

Iz toga nije bilo ništa i ja o tom ništa više ne znam.

Znanci pripovijedaju, da su u blizini njegova odra opazili nepoznat nam doslije lik sa svim znacima Niobina kamenjenja.

Avantirista, ustalio se napokon i nastanio dušom i tijelom pod »starim krovovima«.

Sa sviješću, da postoji moderna superijornost nad starim klasicima, poklonio se je Matoš i zadivio »latinskom besmrtnom geniju« i nerijetko ga nadjoh, gdje čita latinska djela u originalu.

Korijenom izvornoga, hrvatskoga korifeja primao je sokove i hranu iz Pariza.

Znalac i gojenac najmodernijega od modernih jezika tom je svojom patnički zasluženom vrlinom ugrabio mnogi biser razasut od genija »ispred krmaka«, što ih ima u svakom narodu pa i u francuskom. Njegovi »Vidici i putovi« prevedeni na francuski rekli bi Francuskoj mnogu riječ francusku t. j. novu.

Umro je — kažu — s knjigom Šandora Gjalskoga »Pod starim krovovima«. Tuciću je poručio u Pariz, da je ovdje doma još najbolje.

Dok je Janka Polića-Kamova napadao zbog literarnog ekscesa (»Psovka«), razjasnivši se kasnije u nekrologu (»Vienac«), žalio ga je zbog naivnog puta u Španiju. Gle, nitko, koliko književnik, ne treba domovine!

U razgovoru s njime imadjasmo uvijek »razgovor ugodni« tako reći stampan prije štampanja kao u Samoboru »Iz Samobora« (N. Lj. i K.).

Njegove tri knjige pripovijedaka (Iverje, Novo Iverje, Umorne Priče) i tri knjige eseja i putopisa

(Ogledi, Vidici i Putovi, Naši ljudi i krajevi) tek su nešto, nešto malo od kolosalne množine radova razasutih kojekuda pa donekle i u stranoj štampi (francuskoj i njemačkoj).

Ali i taj »mali prtljag«, kojemu se on divi u besmrtnosti drugih, taj mali prtljag dostaje i njemu, a ne samo njegovim uzorima na putu u nezaboravnost. Kad se skupi sve, što je on napisao, a to se mora učiniti, imat ćemo dojam kakve literarne enciklopedije.

Matoša se bezuvjetno mora tako izdati, da se ne ispusti ni jedan redak, nekmo li koji fejton Fejtoniste Prvoga. Ne dakle tako, kako dr. O. — u fejtonu Narodnih Novina — hoće, da bi se ispuštala pojedincima neugodna mjesta, šta li. Ništa se ne može ispustiti, jer sve već posta vlasništvom naroda, narodne i literarne historije. Ne smije se zaboraviti ni na njegove žaoke izašle u »Koprivama«, kamo li na što drugo.

»Zato stani, nemoj više klati,
Jer ćemo te krvavicom zvati.«
(Matoš romanopiscu Krvavog Mosta.)

Samo još jedno: Matoš nije bio filozof.

O Bogu on nije dao niti raspravljati. »Kaj me briga!«

Radio je skupljajući kao pčela. Na Kalniku izgubi bilježnicu pa očajava: »Nesreća, elementarna nesreća!«

Mene je ponajviše zanimao i zanima Matoš pjesnik. To me je dovelo k njemu i vezalo uza nj.

Jer:

»On je lik u mutnoj, uzburkanoj vodi
I traži tamjan nevidjenog cvieta,
Što samo u srcu raste i vječno cvjeta:
On za tobom, Dušo, liepa i sliepa, hodi.

A kad padne, umre, Bog zna gdje i kako,
On što nije nikad sebe radi plako,
Ostavit će tražen cviet u suzama.« —
(Iz »Pjesnika«.)

Iza »More« pjesnik počinu (»U travi«):

»Hrvatska, oj to su tvoji glaši,
Čežnje tudjinskoga moga stradanja:
Tudji vjetar ledio mi vlasi,
Sad ih mrsi cjelov tvoga ladanja!«

Poezija mu je prvih zanosnih dana iza povratka u domovinu nečim, što ovlašćuje pojedince, da se ničim drugim ne bave. (»Dakako! Još nešto! Dolje s filistrima! Dat ću si štampati na posjetnici, razumijete li, na posjetnici: Pjesnik.«)

U depresiji zbog naših prilika, s aparatom za inhalaciju u ruci, u kućnoj haljini s mandrilom crvene uzdužne pruge, u prividjenju »japice« Voltairea, porušena izgleda, s espritom na čelu i sumornom obrazu, kori boemu i veli mi: »Poezija je luksuz i nema apsolutne vrijednosti, dok je komad kruha ima. Svi smo mi rodjeni ne za milijunaše, nego za milijardere, ali što ćete!«

Mene je zadužio time, što me je uvijek putio na dobro i nastojao zaštititi od svijeta zla.

Da! Dragi i dobri prijatelju, što sada snivaš na Mirogoju, Ti si moj korak odvraćao od jazbina i voštanih kipova, no ja Tebe nijesam odmah razumio i umalo da naivno nepoznavanje ljudi i života ne platih glavom obolivši živčano i promrtvačivši pola godine u grobu. kamo me je priroda, što je evo na Tebi počinila tako reći zločin, bila rinula nasiljem. Ti si imao oko za crno i bijelo, dakle i za nakazu i vidio si »debelu šaku za vuhom« prije, nego sam je ja opazio.

Oprosti mi kao mladjem, kao Tvom »Karleku«.

Taj »Karlek« bi sad bio najsretniji, da može kao za bogovskih časova šetati s Tobom na Tvom Griču, slušati Tvoju priču o Mallarméu i gledati s Tobom na bregove jasnih dana, kako bi rekao Slovenac Novačan.

Vjera u ozdravljenje nije Te kao u Novom Zavjetu mogla spasiti!

Unidjosmo u bolesničku sobu.

Prizor iz »Inferna«! Dante! Dante!

Žuti povoj na vratu.

Onu cijev niz lijevi obraz kroz nos okrsti domaći futurizam odmah munjovodom!

Višegodišnja tuberkuloza grla — svojedobno mišljenje njegova znanca i osobitoga štovatelja dra. Gundruma — ili rak ili oboje prikovalo ga na tu inkvizitorsku postelju iza uzaludnoga traženja lijeka u Italiji.

Čovjek divske nekoć snage savske doline i krepkoće blage i drage mu Brezovice tu nas, posjetnike, gleda ozbiljnim pogledom i piše nekoliko dana kasnije: De profundis clamo!

Kao k Janušiću dolazio ovdje i k njemu »pop«. (»Došao pop da me ispoveda!« — napisano s uskličnikom).

Ne može da govori i piše nam prstom na stijenu: Sabor?

Smrt ga rješava tih užasa i vodi u Smrti grad.

Tako nam ode taj čovjek, taj pjesnik, taj hrvatski liberalac.

Najljepše mu smrt obznanjuje kolegijalni i visoko novinarski ton uvodnika »Agramer Tagblatta«, lista, u kom su izašle njegove »Königliche Idyllen«.

Njegovo truplo bje slabašno, dojam zemskoga praha ili lirike Vojislava Ilijića pesimiste i Sime Pandurovića.

Na sprovodu Matoševom padala je kiša, dva dana prije astronomskog proljeća.

Evropo, i ti si nešto izgubila, zar ne znaš?
Da, ne znaš i ne mariš za nas malene!
Nevermore! Nevermore!

Čitajte A. G. Matoša, čitajte ga, moja gospodo, i Ti, Domovino!

(Napisano u lipnju 1914. godine.)

SADRŽAJ

N a p o m e n a i z d a v a č â. Potrebno je da spomenemo, da smo Uspomene Andréa Rouveyrea donijeli zbog manje poznatosti francuskoga jezika i u prijevodu, onako kako su izašle g. 1926. u Savremeniku. Dva napisa dra. Zdenka Vernića ostavljena su u njemačkom originalu, pošto je taj jezik kod nas dovoljno poznat. Ima o Matošu još dosta članaka, razasutih po različitim jugoslovenskim listovima, no mi smo odabrali samo značajne, koji nemaju tek karaktera povremenosti, a mogu da nam bilo s koje strane osvijetle ličnost pjesnikovu.